

A
KIRÁLYI KANCELLÁRIA
AZ
ÁRPÁDOK KORÁBAN.

IRTA
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

LEV. TAG.

BUDAPEST, 1885.

KIADJA A M. T. AKADÉMIA.

BEVEZETÉS.

A magyar diplomatika kezdetével, a XI. században, általános volt a külföldön, s azzá vált, lassanként hazánkban is az elv, hogy a »sola traditio« nem elégséges valakinek jogát valamely kiváltságra vagy birtokra megállapítani; és ha valaki ily czímen kapott fejedelmétől adományt, azt utóbb írásban, oklevél kieszközlésével (testimonio litterarum) kellett megerősíttetnie. Azon hivatal, mely ezen jogot adó, kiváltságokat biztosító okleveleknek szövegezését, kiállítását a fejedelem akaratából, rendeletéből elvégezte, a k a n c z e l l á r i a nevet viselt. Ennek a hivatalnak működése tehát, ha új adományról, új kiváltságokról van szó, akkor kezdődik, mikor a király parancsot ad oklevél kiállítására; ha azonban régi oklevelek megerősítése, régi, okleveles alapon nyugvó kiváltságok megújítása van szóban, a kancellária azon forum, mely hivatva van megítélni: jogosak-e arra az igények, nem alapúl-e valamely jog hamisítványon, hiteles-e valamely oklevél, melynek megerősítését, újabb formában kiadását kéri. Oklevél-kritikát gyakorol, természetesen az oklevéltani ismeretek szűk korlátai közt mozogván, melyek sokszor még arra sem képesítik, hogy XI-ik századi oklevelet két századdal fiatalabbtól megkülönböztessen.

Tagjai folyton a király személyét környezik; s mint ilyeneknek, befolyásuk az oklevelek kiadása körül igen nagy. Az egyének, kik együttesen a király kancelláriáját alkotják, eleintén szerény állásban, szűk munkakörben lépnek föl; de

foglalkozásuknál, az okleveleknek tulajdonított nagy becsnél fogva teljesen megbízhatóknak kellett lenniök; megválasztásukkor tehát a király bizalma volt az irányadó. A király magán tisztviselőjéből lassanként az ország egyik legtekintélyesebb, legelső méltósága lesz; betöltőjének már nem csupán az oklevelek ügyében, hanem országos dolgokban is döntő szava van; sokszor magát a királyt is helyettesíti. Az eleintén korlátolt munkakörben mozgó kanczelláriának kezenyomát korszakunk végével megtaláljuk nemcsak királyi oklevelek kiállításában, hanem magánjogi cselekvényekben, bírói ítéletekben, nemzetközi szerződésekben. A királyi oklevelekkel — a közép-korban oly nagy értékkel bíró íratokkal — való foglalkozás mindazok tekintélyét magasra emelte, a kiknek a közrebocsátásban részök volt.

Ennek a hivatalnak szervezetébe, munkakörébe bepillantani, megvilágítani fejlődésének korát, megállapítani a kanczelláriai személyzet névsorát és működési idejét, azt hiszem, nem háládatlan munka, már csak abból a szempontból sem, mert ez által újabb, megbízható adatokat nyerünk hibásan kezelt, későbbi átírások vagy legtöbbször kiadások által elrontott szövegű oklevelek kelte korának megállapításához.

I.

Petitio, consensus, oklevél-adási parancs.

A kancellária működése legtöbbször akkor kezdődven, mikor a király az oklevél kiállítására parancsot ad, néhány szóval szükséges megemlékezni mindarról, a mi e parancsot megelőzte, s általában az oklevél-adásról (Beurkundung).

A ki valamit a királytól el akart érni, kérését legtöbbször személyesen, néha megbizottak által elébe terjeszté. Ez kétségtelenül szóval történt; mert írásban előadott kérelemre az egész Árpád-koron keresztül példa nincs. Azt, a mit krónikáink a III. Béla alatt behozott írásbeliségről beszélnek, bár azok ezt a királyhoz intézett kérelmekről is mondják, a petitiora érteni nem lehet. Az tény, hogy Béla szervezte a kancelláriát, ebben a krónikáknak igazuk van; de az írásbafoglalás csakis a végső elhatározásnál, a vitás kérdés végleges eldöntésénél történt. Csakis ezt lehet sokszor idézett 1181. oklevelének e szavaiból: »necessarium duxi, ut negotium quodlibet, in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testimonio confirmetur« ¹⁾ kiolvasni; a petitio írásban történtéről szó sincs, sőt maga az oklevél is élőszóval elmondottnak hirdeti azt; az újítás célja csak a confirmationnak maradandóvá tétele volt. Külföldön egykorúlag nagy volt az írásban előadott kérelmek divatja, mit a forma-könyvekben megmaradt nagyszámú »litterae petitoriae« mintái eléggé bizonyítanak.

A kérelmezést (petitio) az oklevelek rendesen felemlítik, valamint, ha ilyen is van, annak a nevét is, ki más helyett, más nevében közbenjár egy ügyben; az ily közbenjárók minálunk ritkábban fordulnak elő, mint a külföldi diplomatikai praxis-

¹⁾ Fejér II. 198.

ban. Ily közbenjáró volt Gervasius győri püspök az esztergomi egyházra nézve: »interveniente Geruasio Geuriensi episcopo« 1157-ben ¹⁾; vagy János krasznai comes »huius rei petitor et pristaldus« a veszprémi prépostra nézve III. István idejében. ²⁾ Arra is van példa, hogy valamely kérelmező fél a király egy befolyásos, tekintélyes hívével vezetetti magát a király elé. Így kísér oda Jób esztergomi érsek több szepesi nemest 1198-ban, kik elveszett okleveleik tartalmának megerősítését kérik. ³⁾

Meg kell e közbenjáróktól különböztetni az oly kérelmezőket, kik valamely rokonuk vagy szolgálat-tevőjük számára kérnek valamit; így akárhány példa van arra, hogy a király kedvelt hívének, vitézének vagy kancellárjának kérésére annak testvéreit vagy szolgálait jutalmazza. Ez esetben az ilyen kérelmező és nem közbenjáró gyanánt szerepel.

A ki valamit kért, felkereste a király udvarát (ad nostram accedens praesentiam); így beszéli III. Béla 1175 és 1181-iki okleveleiben, hogy mikor Székes-Fejérvárott időzött, a zágrábi püspök és kanonokok kérelmökkel hozzájárultak. ⁴⁾ — Ennél kényelmesebb mód volt az, hogy várakoztak addig, míg a király arra a vidékre utazott, a hol a kérelmező lakott. Így II. Béla 1138-ban oklevele bevezetésében elmondja, hogy mikor szokás szerint Sz.-Mártonba ment, ott az apát és a rendtagok előadták panaszukat; ⁵⁾ ugyanigy mondja ezt V. István 1270-ben ugyanazokról. ⁶⁾ Így volt ez III. Endrénél is, kihez Esztergomban létekor nem egyszer járult az érsek és káptalan kérelmével. ⁷⁾ Egyáltalában egyházak, káptalanok rendszeren felhasználták a király jelenlétét új oklevelek kieszközlésére. — Néha a király a maga jószántából látogatja meg egy hívét, a mit ez azután kérelmének elmondására használ föl. Így egy Huda nevű főúr halálán lévén, az őt meglátogató III. Bélát

¹⁾ Knauz Mon. Strig. I. 110.

²⁾ Fejér IX. 7. 634.

³⁾ Fejér II. 344.

⁴⁾ Tkalčić. Monum eccl. Zagr. I. 3, 4.

⁵⁾ Knauz I. 97.

⁶⁾ Wenzel Árp. új Okm. III. 232.

⁷⁾ Fejér VI. 1. 196, 235; Knauz II. 345.

arra kéri 1186-ban, hogy azon intézkedését, melylyel több szolgálóját szabadon bocsájtá, erősítse meg.¹⁾ Mennyire fölhasználta minden alkalmat a királytól valamely kiváltság, megerősítés kieszközlésére, mutatja III. Bélának Kaba nevű főúr végrendeletét megerősítő oklevele,²⁾ mely primitív szövegezés-sel elbeszéli, hogy mikor a király erre az oklevélre a kiállítási parancsot kiadta, egy vasárnapon, Scene comes házában egy tölgyfa alatt ült (*quando rex ista fieri praecepit, in die dominico in domo Ssene comitis sub quadam quercu sedebat*). Az oklevélnek a pannonhalmi levéltárban őrzött eredetije valóban nemcsak szövegénél, hanem külső formájánál fogva is azt a benyomást teszi az emberre, hogy azt szabadban, kezdetleges eszközökkel, mindenestre távol a berendezett kancelláriától állították ki.

Az oklevelek nagy, igen nagy csoportja nem nevezi meg a kérelmezőt, sem a közbenjárót; ilyenkor a király a maga jószántából (*proprio motu*) intézkedik; ilyenek az összes egyházi alapítások, s ilyen a XIII. századtól kezdve az adománylevelek legtöbbje; bár nem képzelhető, hogy mindezekre kérelmezés nélkül, a nélkül, hogy az illető vagy maga, vagy mások által érdemeire a király figyelmét felhívta volna, adta ki a kiállítási parancsot. A XIII. században nagy már a szövegekben a formaszerűség, mely az okleveleket sokkal tartózkodóbbakká teszi, mint a szabadon stilizált XI—XII. századi oklevelek, melyek őszintén elbeszélvén mindent, amazoknál diplomatikai szempontból tanulságosabbak.

A király meghallgatván valakinek kérését, előbb megvizsgálja, nem sérti-e meg az adományozás által valakinek jogát, s megszerzi annak, kit valamely adomány kiváltság vagy megerősítés közelebbről érdekel, beleegyezését. Kálmán király, mikor a veszprémvölgyi apácákat sz. Istvántól nyert jogaikban és birtokaikban megerősíti, világosan kiteszi, hogy ezt a veszprémi püspök megegyezésével teszi.³⁾ Így volt az az Árpádok későbbi éveiben is. IV. Béla, mikor néhány szolgát a szegszárdi apátság szabad jobbágyaivá tesz, ezt az apát és convent

¹⁾ Wenzel VI. 161.

²⁾ Wenzel I. 69.

³⁾ Fejér Cod. dipl. II. 46, és VII. 1. 140.

megegyezésével teszi. ¹⁾ Az Árpádkor vége felé azonban már mindinkább uralkodó lesz az az eljárás, hogy az adomány egyelőre csak ideiglenesen történik (*salvo iure alieno*), s csak a megtörtént beiktatás után állítják ki az örökjogról szóló privilegiális oklevelet. Természetesen gyakran megtörtént az, hogy a király vagy királynő oly birtokot adományozott valakinek, melynek már más volt a birtokosa. Igen érdekes esetről nyerünk tudomást Benedek veszprémi püspök és királynői kancellár egy 1290-iki okleveléből. ²⁾ Erzsébet királynő két zalamegyei birtokot egyik hívének adományozott, utóbb azonban kitünt, hogy ezeket régi oklevelek alapján hosszú időktől fogva a veszprémi káptalan birja; a királynő ekkor két veszprémmegyei birtokot adott hívének; az első adomány-levelet azonban nem semmisítették meg, hanem letették az esztergomi káptalan levéltárában azzal a kikötéssel, hogy ha a zalamegyei birtokok idővel a káptalantól elszakadnának, az esztergomi káptalan adja ki az adomány-levelet az adományozottnak, kétségtelenül jogának érvényesítésére.

Nemcsak az érdekelt félnek beleegyezése volt szükséges, legalább az Árpádok korának első felében, fontosabb adományoknál, alapításoknál, kiváltság-adásnál szükséges volt, vagy legalább az oklevél súlyát emelte a »consensus praelatorum et baronum.« Mikor II. Gejza a pécsváradi apátság elégett okleveleit megújítja, ezt az országnagyok tanácsára és megegyezésével teszi; ³⁾ ez mindenesetre nem közönséges adomány volt, hanem elpusztult, nem létező oklevelek megerősítéséről volt szó, melyeket egyszerű, nem hitelesített másolatból kellett újra kiadni; hasonló eset fordult elő a nyitrai káptalannál is 1271-ben, midőn szintén tűz által elpusztult okleveleket kellett a királynak megerősítenie. ⁴⁾ Így volt ez az Árpádok utolsó századában is; fontosabb adománynak a főpapok és főurak beleegyezése emelte értékét, fontosságát; IV. Béla a keresztes vitézek rendjének tett óriási alapítványait és adományait az

¹⁾ Wenzel VII. 67.

²⁾ Hazai Oklevéltár 122 és Knauz II. 257.

³⁾ Fejér II. 147 és III. 2. 119.

⁴⁾ Fejér VII. 2. 150.

országnagyok előzetes tanácsára és akaratából teszi; ¹⁾ V. István okleveleiben is gyakran találkozunk e kitéttel; ²⁾ IV. László uralkodásának első éveiben pedig az akkori viszonyok még anyjának beleegyezését is megkövetelték. ³⁾

A consensus-nak tökéletesen megfelel, mikor a király felsorolja azok nevét, kiknek jelenlétében az oklevél kiállítására parancsot adott; ezeknek felsorolása kétségtelenül azok megegyezését foglalja magában. Ilyesmi különösen a XI—XII. századi oklevelekben fordul gyakran elő. Gejza a Garami apátságot alapítván, felsorolja tanuk gyanánt az országnagyokat, ⁴⁾ külön kitévén azok beleegyezését is; IV. István 1163-ban a zágrábi egyház panaszát meghallgatván, »rei veritate cognita« igazságot szolgáltatott s megnevezi országa nagyjait, a kik előtt oklevél-írássra parancsot adott (*privilegium exinde fieri iussit*); ⁵⁾ III. Béla említett, tölgyfa alatt keltezett oklevele csak azok nevét említi, kik jelen voltak »quando rex ista fieri praecepit« vagyis mikor elrendelte, hogy oklevelet írjanak.

A *petitio*, az oklevél kiadási parancs és az oklevél kiállítása közt gyakran hosszabb idő telt el; világosan mutatja ezt III. Bélának egy 1181-iki oklevele. ⁶⁾ A király elmondja, hogy egy nő bizonyos kérelemmel elébe járult; a király e fölött tanácsot tart híveivel, s ezek közt megnevezi Paulust, notariust, »nunc autem — mondja az oklevél — *episcopi Ultrasilvani*«; Paulus tehát a *petitio* megtörténtekor csak notarius volt, az oklevél írásakor, mely az ő kezéből kelt, már erdélyi püspök; e kettő közt meglehetősen hosszú időnek, legalább is néhány hónapnak kellett lefolynia, míg a püspökké választás és megerősítés megtörtént. Mennyi ideig tartott e *processus*, a rendelkezésünkre álló oklevél-anyagból kimutatni nem lehet. A királyi oklevelek ugyan külömbséget tesznek nem egyszer az *actum* és *datum*, vagyis az oklevélbe foglalt jogi cselekvény és az oklevél

¹⁾ Fejér IV. 1. 104, 447.

²⁾ Pl. Fejér IV. 3. 467 (u. az Wenzel VIII. 200), Wenzel VIII. 305 stb.

³⁾ Pl. Hazai Okl. 64.

⁴⁾ Knauz I. 53.

⁵⁾ Tkalčič I. 2.

⁶⁾ Fejér II. 198.

kiállításának kelte között; így II. Béláé 1138-ban az oklevél keltének meghatározásánál csak az actumot említi,¹⁾ ez pedig kétségtelenül az oklevélben foglalt restitutio megtörténtének, nem pedig az oklevél kiállításának kelte; mennyivel később történt ez, meghatározniunk nem lehet. Oly királyi oklevelelünk, mely meghatározza az actum és a datum keltét egyszerre, van ugyan néhány, mint IV. Béláé 1252-ből²⁾, vagy IV. Lászlóé 1278-ból³⁾, de hiányozván a két külön keltezés, e kérdésre választ nem adnak, csak azt bizonyítják, hogy a XIII. század derekán is megkülönböztették a kettőt egymástól.

II.

A kancellária a XI. században.

Az oklevél-kiállítási parancs, a *praeceptum*, maga után vonta annak végrehajtását, vagyis az oklevél kiállítását; s most kezdődik a notariusnak, vicekancellárnak, kancellárnak, kik együttvéve a királyi kancelláriát alkották, szereplése. Korszakunk kezdetén azonban még nem találkozunk e szervezettel, s hosszú időnek kellett elmúlnia — két századnak, — míg a kancelláriát e szervezettel megalapítva s ebben tovább fejlődve találjuk.

Diplomatikánk a XI-ik századdal kezdődik, a pannonthalmi apátság alapító levelével; de ettől kezdve hosszú évtizedek múlnak el, míg ismét hiteles, megbízható eredeti oklevéllel találkozunk, melyre támaszkodva, biztos következtetéseket vonhatnánk az oklevél-kiállítási praxisra, a gyakorlatra, mely legelső királyaink idejében kancelláriájokban dívott. Mindössze hét, eredetiség látszatával bíró oklevél maradt reánk a királyság első századából: a pannonthalmi alapító levél Szt. Istvántól 1001⁴⁾, I. Endrének a tihanyi apátságot alapító

¹⁾ Knauz I. 97.

²⁾ Fejér IV. 2. 135 »Datum et actum per manus... Benedicti...«

³⁾ Hazai Okm. VI. 230 »Datum et actum per manus... Johannis...«

⁴⁾ Legjobb szövege M. Florianus Hist. hung. fontes I. 99.

oklevele 1055-ből¹⁾, Béla vezérnek ugyanezen alapítványról szóló oklevele²⁾ (e három a pannonhalmi levéltárban), Szt. Lászlónak a veszprémi egyház részére 1082-ben kelt oklevele³⁾ (a veszprémi káptalan levéltárában), ugyanannak a bakonybéli apátság részére 1086-ban⁴⁾ és a pannonhalmi apátság részére egy év nélkül kiadott oklevele⁵⁾ és végre Dávid duxnak 1095-iki oklevele⁶⁾ (a három utóbbi Pannonhalmán).

E hét eredetinek látszó oklevél közül azonban négynek bizonyítékait csak megrostálva fogadhatjuk el. Az Endre-féle 1055-iki oklevélnek legalább az a formája, mely reánk maradt, noha az írás a XI. század jellegének tökéletesen megfelel, nem eredeti. Az oklevél igen nagy, transversális formában van írva (hártyájának hosszúsága 89 cm.); bár ez rendkívüli nagyság, de még sem képzelhető, hogy a királyi kancelláriának ekkora hártya-darab ne állott volna rendelkezésére; az oklevél ugyanis már eredetileg két hártya-darabból van összevarrva; királyi oklevelet, különösen az Árpádok első két századából, találunk hibás, lukas hártyára írva, ilyen például a Szt. László által a pannonhalmi apátság részére év nélkül adott oklevélnek hártyája, melyen eredetileg három lyuk volt; — de két darabból összevarrottra nem akadunk. Ezenfelül az oklevél a király híveinek aláírását is tartalmazza; ezek mind egy kézzel írvák, ugyanígy a nevek mellett álló kereszt-jelek is, melyek az akkori korban a sajátkezi aláírásokat pótolták. A nevek két hasábosan vannak írva, a hártyát két részre osztva, oly modorban, hogy e két hasáb közé éppen befért a pecsét; ez az elrendezés pedig csak úgy képzelhető, ha előbb tették volna fel a pecsétet s ezt aztán írták körül a tanúk neveivel. Már pedig az egész diplomatika arra tanít, hogy a pecsét feltétele volt az utolsó tény az oklevél kiállításánál, s ekkor történt az oklevél tradíciója. Mindezen okok kétsége-

¹⁾ Fejér I. 388.

²⁾ Egész szövegében kiadatlan.

³⁾ Legjobb szövege Hazai Okm. IV. 1.

⁴⁾ Wenzel I. 31.

⁵⁾ Fejér I. 482 és Wenzel I. 39.

⁶⁾ Kubinyi. Monum. hist. I. 1.

lenné teszik, hogy itt egykorú másolattal és nem eredeti oklevéllel van dolgunk.

A Béla dux-féle 1055-iki és a veszprémi 1082. évi oklevelek jelen alakjukban a XIII. század születtjei, s nemcsak külső formájukban nem hitelesek, de tartalmukban sem mentek interpolációtól.

A bakonybéli 1086-ik évi összeírás, mely a királyi capellanus közbe jöttével történt, s melyet a király pecsétjével megpecsételtet rendelt, mi által a conscriptio királyi oklevélle vált, szintén nem több egykorú másolatnál. Hártyája, bár nem sokkal (2 cm.-rel) kisebb Endre oklevelénél, egy darab; mi arra mutat, ha volt Pannonhalmán ekkora hártya, Endre kancelláriájában is akadt volna; e hártya kevésnek bizonyulván, annak másik felére is átvittek nyolcz sort, mi királyi kiadványnál legalább is szokatlan. Az oklevélen pecsételésnek semmi nyoma sincs, sehol bevágás a hártyán, melybe a pecsétet tartó bórdarabot helyezték; a szöveg azonban világosan mondja, hogy a király ez összeírást megpecsételtet; pecsét nélkül pedig abban a korban, mikor, mint a kancelláriai oklevélvizsgálatoknál lesz alkalom mondani, legelső sorban és legfőként ez döntötte el az oklevél értékét, aligha bocsájtottak ki királyi oklevelet.

Egykorú másolat tehát e conscriptio is jelen formájában, miként Endre oklevele, mely a czélból készült, hogy kisebb perbeli bizonyítékoknál nélkülözhetővé tegye az eredeti oklevél felmutatását. Ily egykorú, az eredetivel tökéletesen, még külső formában is, megegyező másolatok készítése abban a korban igen szokásos volt s nem egy példát hozhatunk föl reá. Ilyen Kálmán király 1109-iki okleveléről egykorúlag készített, az eredetivel alakban, berendezésben tökéletesen megegyező másolat, melyet az országos levéltár őriz; ilyen Imre királynak a zárai tartományi levéltárban a szt. Kozma és Demjén kolostor iratai közt őrzött 1200. évi oklevele, mely ugyanazt a hártyát, az oklevél berendezésében ugyanazon formát, ugyanazt a scriptura longiort és oklevél-írást mutatja, mint Imre király eredeti oklevelei, csak a megpecsételés teljes hiánya s a hártya hátsó lapjára XIV. századi kézzel írt szavak: »Exemplum privilegii Hemerici regis« vezetnek arra, hogy ez erede-

tinek látszó oklevél csak »exemplum« azaz másolat. Ilyen a pannonthalmi levéltárban két példányban is őrzött II. Endre-féle 1213-iki oklevél ¹⁾, mely a Szt. István-féle alapító levélnek legjobb átirata; ezeknek is csak egyike eredeti, a másik azzal külső alakban is teljesen megegyező másolat. Hogy e másolatok egyházaknál szokásosak voltak az azoknak bizonyos körülmények között teljes hitelők volt, bizonyítja II. Gejza szavai, mikor a pécsváradi apátság elégett okleveleit ily másolatokból újíttja meg. Elmondja a király, hogy az apátság oklevelei tűznek estek áldozatúl, de ezeknek egyszerű másolatait »absque sigillaris impressionis firmamento«, melyeket mindennemű felmerülhető ügyekre szoktak volt készíteni, sikerült megmenteni; e másolatokat az apátság »camera«-jában őrizték ²⁾.

A hét eredetiben reánk maradt XI. századi oklevél közül kettő két évszázaddal fiatalabbnak, kettő egykorú másolatnak bizonyulván, csak hármat lehet kétségtelenül hitelesnek elfogadni: a pannonthalmi alapító levelet, Dávid duxnak 1095-iki Szt. László által megerősített adománylevelét és Szt. Lászlónak Szt. Márton részére adott évnélküli oklevelét. Ezekhez járúl még néhány átiratban fenntartott oklevél szövege: a Szt. István-féle oklevelek, melyeknek egyike sem teljesen hiteles szövegű s legalább is interpolált ³⁾, Endrének Radó nádor alapítványát megerősítő, szintén gyanus hitelességű oklevele 1057-ből ⁴⁾, a zásty-i apátság alapító oklevele 1067. körül ⁵⁾, a garami apátság alapítását tárgyaló oklevél I. Gejza királytól, mely egészben véve hiteles s bizonyítékai elfogadhatók ⁶⁾; Szt. Lászlónak a zalavári apátság részére adott 1091. oklevele ⁷⁾, mely reánk maradt szövegében teljesen elűt a XI. század okleveleitől, s a benne lévő nagy formaszerűségnél, ren-

¹⁾ Capsa 34 litt. G. és cap. 27 litt. Dd. jelzet alatt.

²⁾ Fejér III. 2. 119.

³⁾ Az alábbiakban az aránylag legjobb kiadások idéztetnek: Fejér I. 285, Hazai Okm. VI. 1, Fejér I. 291, 296, Knauz I. 40, Fejér I. 307, 312, 327.

⁴⁾ Kukuljevič Cod. dipl. Croatiae I. 116.

⁵⁾ Wenzel I. 24.

⁶⁾ Knauz I. 53.

⁷⁾ Knauz I. 62.

des oklevél stilizálásánál fogva a XIII. század második felénél előbb semmi esetre sem kelhetett; és végre Szt. Lászlónak a pécsi püspökség és tihanyi apátság részére 1093-ban adott két oklevele ¹⁾, melyek egészben véve hitelt érdemelnek, csak szövegeket rontotta el a több száz évvel későbbi átírás.

Más most lássuk, mire tanítanak bennünket a hitelt érdemlő oklevelek, adnak-e némi felvilágosítást azok felől, a kiknek oklevelek kiállítására volt tisztjök.

Szt. István 1001-iki alapító levelében azt olvassuk, hogy annak írója »Dominicus archiepiscopus *vicecancerarius*«; I. Endre oklevelében, hogy annak írója bizonyos »praesul Nicolaus, qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali«; Szt. Lászlónak a veszprémi egyház részére adott oklevele már *notariust* is ismer, Barnabást, kit a király határok bejárására küld; az oklevelet pedig Fabianus *vicekancellár* a király rendeletére megpecsételi. A bakonybéli 1086-iki *conscriptio* kétszer is említi Seraphint, László király *capellanusát*, ki »scriptor cartulae« volt, »qui postea dei electione ordinatus est archiepiscopus«; már ez is mutatja, hogy az összeírás jelenlegi példánya akkor iratott le a Seraphin *capellanus* korabeli eredetiről, mikor ez már esztergomi érsek volt (1095—1104.) A pécsi Szt. László-féle oklevelet Thimoteus »*capellanorum ultimus*« írja és pecsételi meg.

Találkozunk tehát *notarius*, *capellanus*, *vicecancellarius* nevezetekkel, a nélkül, hogy ezeknek egymáshoz való viszonyára okleveleinkből magyarázatot kapnánk.

Hazai okleveleink legelső, hiteles darabját *vicekancellár* állítja ki; e szóból egész kancelláriai szervezetre lehetne következtetést vonni. Ha volt *vicekancellár*, kellett kancellárnak is lennie, ki annak fölötte állt, *notariusnak* is, ki megint a *vicekancellárnak* volt alárendelve, tehát oly szervezetnek, a milyennel több, mint kétszáz esztendő múlva csak II. Endre kancelláriájában találkozunk újra; mellőzve teljesen a Szt. László-féle veszprémi oklevelet, melynek *vicecancellariusát* és *notariusát* csak XIII. századi fogalmak teremtték meg. Ha Szt. István és Szt. László kancelláriájában ily rendes szerve-

¹⁾ Fejér I. 480, Wenzel VI. 66 (és még egyszer IX. 85.)

zet lett volna, mivel magyarázhatnók meg a következő századnak e téren egész önálló fejlődését s az átalakulás lassú menetét, mely csakis III. Bélánál kezd a későbbi fejlettségnek első nyomait mutatni?

Az a Dominicus érsek, ki Szt. Istvánnak vicecancellarius volt, nem a XIII. század értelmében volt vicecancellarius. A királyság megalapítása korában egyes institutiókra, így azon egyénekre nézve is, kikre az oklevelek kiállításának gondja bízva volt, mintát kellett keresni külföldön; itt volt szomszédságban Németország, melyben a kancellária történelmi fejlődés és folytonosság után eljutott a fejlettség bizonyos fokára; volt archicapellanus vagy archicancellarius, cancellarius, és voltak capellanusok vagy notariusok, kik *in vicem*, *ad vicem* vagy *vice cancellarii* jegyezték nevöket az oklevelek alá. Szt. István átvett egy institutióból egy nevet, anélkül, hogy átvette volna az egész szervezetet, utánzás volt az egész, öntudatlan utánzás a névben, de nem a szervezetben, mely minálunk a XII. századtól kezdve egészen önálló alapokon fejlődött. Az egész újítás a két szónak »vice cancellarii« egybe-fűzéséből áll: »vicecancellarius.« Mennyire új volt a hazában e fogalom s mennyire szokatlan e kifejezés, mutatja az e szóban, melyet az oklevél írója »vicecancerarius«-nak ír, előforduló íráshiba is. Igaz, hogy Szt. István oklevele korra nézve a legelső emlék, mely »vicecancellarius« alakban ismeri e szót; de nem sokkal ezután külföldön is megtaláljuk a szó ez alakját. 1021-ben Németországon »Walricus vicecancellarius«, 1019-ben Róbert francia király oklevelében »subcancellarius«-t olvasunk; ez a szó teljesen megfelel a vicecancellarius fogalmának ¹⁾.

A mint az oklevelet kiállító nevében, úgy az 1001-iki oklevél szövegében az egykorú III. Otto okleveleinek szolgai utánzását látjuk. Ugyanaz a külső berendezés; scriptura longiorral kezdődő oklevél, arenga, melyhez hasonló III. Otto okleveleiben találunk, az oklevél egyéb formai részeiben tökéletes megegyezés; ugyanolyan királyi és kancellári recognitio, s az ezt követő sorban az oklevél készítésének és átadásának

¹⁾ V. ö. Fejérfpataky. A pannonhalmi apátság alapító oklevele 212—213. l.

(traditio) datuma, minőt III. Ottonál látunk; szóval az egész szolgálai utánzása egy külföldi, hosszú történelmi fejlődés után megállapított mintának, minek éppen azért nem lehetett hosszú élete nálunk, mert előkészítés, előzetes fejlődés nélkül egy idegen szellemben keletkezett kész intézményt akart egyszerre a magyar földbe átültetni.

Nem említve bővebben a Szt. István-féle bakonybéli oklevelet, ennek későbbkori, Szt. István 1001-iki és a bakonybéli conscriptio alapján készült szövegét, mely harminczhat évvel utóbb is ugyanazt a Dominicus érseket szerepelteti a király vicecancellarius gyanánt; áttérek I. Endre oklevelére, mely legalább szövegében megbízható; ez a kancellária szervezetét egészen más színben tünteti föl.

Az 1055-iki oklevél írója Miklós »praesul«, ki ez alkalommal notariusként szerepelt, »qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali«; vagyis más szavakkal, a király oklevelet kíván iratni, udvarában éppen jelen van Miklós »praesul«, felszólítja ezt, ez megírja az oklevelet, de annak záradékában megjegyzi, hogy ő ez alkalommal a királyi jegyző helyetteseként működik. Tehát a Szt. István által életbeléptetett, illetőleg átültetett intézmény veszendőben van, mit különben az oklevél külső kiállítása (mely jelenlegi formájában is bizonyosan híven követte az eredetiét) is bizonyít. Vicekancellárról szó sincs, a király egy éppen jelenlevő hívének adja ki az oklevél-kiállítási parancsot. A külső alak még emlékeztet Szt. Istvánéra; a chrismonos labarumból csak az utóbbi maradt meg; a szöveget scriptura longior vezeti be, de az író már nem tudja ennek az oklevelekben szokásos alakját, scriptura longior helyett megnyújtott capitalis betűket ír; van még monogramma, de ennek sorában közönséges nagy betűkkel találkozunk; a szövegezésben is visszatér az oklevél a charta pagensis-ekhez, az oklevelek azon neméhez, honnan a későbbi királyi oklevelek ismét magasabbra fejlődni kezdenek. Félig még maga a király beszél, de nagyrészt az oklevél kiállítója beszél róla harmadik személyben: »tradidit enim inibi gloriosus praefatus rex«, »addidit bonus rex« stb.; ezáltal Endre oklevele a Szt. István-féle tiszta oklevél-stilustól hatalmas lépést tett azon későbbi oklevelek felé, melyek a királyt meg

sem szólaltatják: helyette az oklevelet kiállító beszél a király által tett adományról, alapításról, mint már előbb, az oklevél kiállítása előtt megtörtént dolgokról.

Gejza mindvégig maga beszél a garami apátság alapító oklevelében, de ő is már megtörtént alapításról, megtörtént adományokról szól, bizonyítva azzal, hogy a datum, melyet oklevelében olvasunk, az oklevél kiállításának és nem az alapítás idejének kelte. Ki állította ki oklevelét, arról a szöveg hallgat.

Némi világosságot derítenek Szt. László kancelláriájára oklevelei. Hogy vicecancelláriusa nem volt, mint ezt a XIII. századból eredő veszprémi oklevélben olvassuk, kétségtelen. E helyett egy új állásban levők nevével találkozunk, kiknek az oklevelek kiállításában hosszú ideig fontos szerepök volt. Ezek a *capellanusok*, kiknek egyeteme a capella regiát alkotja.

A bakonybéli conscriptio kétszer is megemlíti, hogy annak írója Seraphin capellanus; az egészen charta pagensis mintára szerkesztett összeírás első soraiban olvassuk, hogy azt a király rendeletére írták és pecsétjével pecsételték meg; ez által az oklevél, mely a korábbi adományokból bírt jószágok, ingóságok felsorolása, tehát semmi új jogot nem tartalmaz, királyivá vált; hasonló természetű a szt.-mártoni apátságnak adott oklevél, mely szintén mindazt felsorolja, »quae tradita sunt«, bizonyítván ezzel az oklevél kiállítását megelőzőt »sola traditio«-t; ez érdekes oklevél azonban írójára s így a király kancelláriájára nézve felvilágosítást nem ad. A pécsi oklevél a királynak még egy capellanusát nevezi meg, mint scriptort, és ez Thimotheus, ki magát »capellanorum ultimus«-nak nevezi; ugyanez pecsételte meg az oklevelet is, mint ezt a szöveg külön fölemlíti. Ez annyiban fontos, mert később, a XII. század folyamán, számos oklevél különbséget tesz a scriptor és a sigillator között, az első rendszeren a notarius, az utóbbi a királyi capella főnöke, ki comes vagy magister címet visel; megtörténik ugyan néha, hogy egy végzi a kettős ténykedést, még kivételesebb, különösen ünnepélyes formában, arany bulla alatt kiadott oklevélnél, hogy maga a király pecsétel; de II. Gejza és III. István oklevelei arra tanítanak, hogy a notariusnak és comes capellae-nek ez volt a tisztje, s ennek nyomát még III. Béla idejében is megtaláljuk.

Szt. Lászlónak okleveleiből tehát az tűnik ki, hogy azoknak kiállítása a capellanusokra volt bízva, következésképpen a capella regia volt akkoriban a hely, mely a későbbi kancelláriát pótolta.

Még egy kiválólag érdekes, kétségtelen hitelességű oklevélről kell szólnom, mely XI-ik századi okleveleinknek valóságos gyöngye, és ez Dávid duxnak 1095-iki adománya a tihanyi monostor részére ¹⁾. A kis oklevél szövegének elolvasása nem is sejteti, hogy királyi oklevéllel van dolgunk. Azt olvasuk belőle, hogy Dávid dux »Ladislao christianissimo rege concedente« mi mindent adott át az apátságnak; csak az oklevél külső kiállítása győz meg annak királyi voltáról. Azon ugyanis *Szt. Lászlónak* az egyetlen reánk maradt, eddig kiadatlan pecsétje függ. E pecsét, mely a királyi consensusnak, megerősítésnek jele, teszi az oklevelet királyivá. Azt a királyi kancelláriában irták, habár a szöveg nem is mondja, ott függesztették a pecsétet reá, az tehát királyi oklevél számba mén.

Ez oklevél révén megismerkedünk az oklevelek egy sajátos nemével, a magánosok adományainak királyi megerősítésével, melyeket, mint XII. századi oklevelek bizonyítják, királyi notariusok írtak. Az ilyen oklevelekben sokszor kettő beszél: az alapító vagy adományozó és a király; az első elmondja alapítványát, melynek végeztével a király szólal meg: Ego autem rex . . . ; gyakran csak az alapító vagy adományozó beszél s megemlíti, hogy a király engedelmeiből annak pecsétjével pecsételteti meg az oklevelet. A megerősítés e módja, melynek első, bár valószínűleg interpolált példái Radó nádor 1057-iki és a zásty-i apátság 1067. körüli alapító oklevelei, III. Béla királyig divatozott; ez időtől kezdve ezekben is a király veszi át egészen a szót; s magánosok adományait megerősítő oklevelek szövegezése lényegesen nem tér el a többi királyi oklevelekétől.

¹⁾ Legjobb kiadása Kubinyi Mon. hist. I. 1.

III.

A kancellária fejlődése a XII. században III. Béláig.

A tizenegyedik század királyi kancelláriájában még semmi egységes szervezetet nem látunk; annak első nyomait XII. századi okleveleinkben fedezhetjük fel.

E század diplomatikai praxisát is még ugyanaz a kuszáltság, rendetlenség a szerkezetben, kezdetleges stilizálás jellemzi, a mi a XI. századiakat. Külföldi egykorú királyi okleveleknél a mieink úgy kiállítás, mint szövegezés tekintetében legalább három századdal vannak hátra; mutatva ezzel is azt, hogy a Szt. István által átültetett s részben még I. Endre által is követett idegen forma termékeny talajra nem talált; a magyar okleveleknek önállóan kellett fejlődniök, primitív külső alakból és szövegezésből kiindulva juthattak csak el a XIII. században tapasztalható fejlődés fokára.

Az önálló alapon fejlődő magyar diplomatikai praxisnak természetes kiinduló pontja a »charta pagensis«-ek és a »notitiá«-k formája volt. A XII. század első felében túlnyomó elbeszélő modor, mely a királyt csak harmadik személyben szerepelteti; a kormeghatározással kezdődő oklevél, mint Kálmánnál: »Anno dominicae incarnationis millesimo centesimo nono, praecipiente christianissimo rege Columanno renovatum est hoc privilegium« ...¹⁾ stb., II. Bélánál: »Regnante domino nostro Jesu Christo, anno autem gloriosissimae incarnationis M. C. XXX. VIII. indictione I., epactis XVIII., concurrente V., regnante serenissimo et victoriosissimo rege Bela secundo« ...²⁾ stb.; az oklevél részeinek folyton változó berendezése, melyeknek befejezője rendszeren a multa pecuniaria vagy spiritualis, az anathema: mindez a charta pagensisek formájára emlékeztet. A forma, az oklevél belső berendezése folyton változik s csak III. Bélánál kezd megállapodni; éppen

¹⁾ Fejér VII. 1. 140.

²⁾ Knauz I. 88.

akkor, mikor a királyi kancellária is megkapja azt a szervezetet, melyben tovább fejlődik.

Szerencsére a XII. századból egész II. Endre trónra-léptéig reánk maradt eredeti oklevelek száma aránytalanul fö-lülmulja a XI. századiakat; az akkori három hiteles eredetivel szemben mintegy hatvan áll; a későbbi átiratok s másolatban fenntartott oklevelek számát, hozzáértve az oklevél-nyomokat, vestigiá-kat is, hozzávetőleg kétszázra tehetjük; s ezek között sokkal kévesebb a hamis és interpolált oklevél, mint e husz-huszonötszörte nagyobb számtól várnök. Természetes, miként Németországon Nagy-Károlyhoz, úgy hazánkban is legnagyobb hírű királyaink, Szt. István és Szt. László nevéhez szerették az oklevelek hamisítói gyártmányaikat fűzni.

E nagyobb számmal fenmaradt oklevél s ezeknek azon jó tulajdonsága, hogy sokszor megnevezik írójukat vagy azt, ki az oklevelet megpecsételte, képessé tesz arra, hogy az akkori királyi kancelláriáról fogalmat szerezzünk.

Kálmánnak oklevelei még homályban tartják annak szervezetét. Olvassuk a veszprémvölgyi apácák részére adott és Szt. Istvánnak görög szövegű oklevelét egész a charta pagensis-ek mintájára átiró oklevelében, hogy az István-féle oklevelet Simon pécsi püspök a király rendeletére gondosan átvizsgálta s az ügyről a királynak jelentést tett (»diligenter perscrutante et veritatem rei christianissimo regi Columanno referente«)¹⁾. Átirandó oklevelek megvizsgálása s annak eldön-tése, hitelesek-e azok vagy nem, a kancellárnak, illetőleg mikor a kancellárság már valódi méltósággá vált s az alkan-czellárra hárultak az oklevél kiállításának gondjai, ez utóbbi-nak volt tiszte. Ezt a kötelességet végzi Kálmánál Simon püspök; de arra, hogy ő állandóan a király kancelláriájában működött volna, semmi bizonyíték nincs; valószínű, hogy mint ezt I. Endrénél is láttuk, csak erre az egy alkalomra, a király különös parancsából vállalta magára a kancellár szerepét hogy ki írta és pecsételte meg az oklevelet, a felől a szöveg; felvilágosítást nem ad; a püspök közreműködése hihetőleg csak az átirandó oklevél megvizsgálására szorítkozott. Egy másik-

¹⁾ Fejér VII. 1. 140.

ról, Manasses zágrábi püspökről olvassuk, hogy egy inquisitioról 1111-ben írt oklevelet a király parancsából megpecsételt¹⁾; ez által e charta pagensis királyi oklevéllé vált; az oklevél írójáról itt sem tudunk meg semmit. Abban az oklevélben, melylyel 1111-ben Kálmán az arbei egyház régi jogait és kiváltságait megerősíti²⁾, ezeket olvassuk: »Datum est hoc privilegium dictae Arbensi ecclesiae per manus venerabilis Laurentii Strigoniensis archiepiscopi«; az előforduló »datum per manus« szavakból arra lehetne következtetni, hogy itt már a rendes, III. Béla korától előjövő kancelláriai kifejezéssel van dolgunk, hogy tehát Laurentius esztergomi érsek Kálmán kancellárja volt. Mellőzve azon körülményt, hogy a kancellárok állásának, e hivatal fényének még igen sokáig kellett annyira nőnie, hogy annak élén az ország első egyházi méltósága foglalhasson helyet; ily szervezet, és a »datum per manus« kifejezés oly értelemben, mint azt III. Béla korától kezdve találjuk, ismerve a kancellária fejlődési menetét a XII. század elejéig, anachronismus. A »datum per manus« ez esetben mást jelent, a »traditio chartae«-t, a kész oklevél átnyújtását a kérelmező félnek, melyet kora oklevelek, mint igen fontos actust, külön fölemlítenek a jelenlevő tanuk nevével együtt.

Láttuk, hogy eddig a király udvarában még nem voltak oly egyének, még nem volt szervezve oly hivatal, melynek kötelessége kizárólag oklevelek kiállítása lett volna. A király megbízta egy-egy hívét, kivétel nélkül papokat, hogy parancsát végrehajtsák; ezek megírják az oklevelet, de ezért őket még semmi cím, sem notarius, sem cancellarius, nem illeti; a capellanusnak nem volt kizárólagos kötelessége ez; a melyik közülök kéznél vagy alkalmas volt, arra bízta a király az oklevelet. Ez tehát tisztán bizalom dolga volt; bizalmi állás volt ez, mint eleintén minden udvari méltóság; az utód nem vette át elődjének környezetét, maga alkotott magának újat; Imre királyig nincs is példa, s az után is elvétele, hogy egy király elődje kancellárját megtartotta volna magáénak; a király magán hiva-

¹⁾ Fejér VII. 4. 57.

²⁾ Fejér II. 56.

talnoka volt az, s az egésznek szervezetébe csak az Arpádok korának legvégső éveiben kezd az ország beleszólni.

Kálmán utódjánál II. Istvánnál is az eddigi állapotokat látjuk; a garami apátság részére kiadott oklevelet Péter budai prépost pecsételi meg ¹⁾; egy magán donatióban, mely »regia permissione« történt, tehát királyi pecséttel ellátott oklevél, »notator Saulus, scriptor Zacheus« olvasható ²⁾; egy másikban, melyet a kor szellemében hihetőleg szintén királyi pecsét alatt állítottak ki, Ananias győri kanonok »qui et huius privilegii scriptor est« ³⁾; egyiknek sem áll neve mellett semmi, a miből arra lehetne következtetni, hogy oklevelek készítése a király udvarában rendes foglalkozásuk volt; semmiből sem lehet gyanítani, hogy egy szerves testületnek voltak tagjai; ilyesminek első nyomait II. Bélánál találjuk.

A II. Bélától reánk maradt nyolcz oklevél közül hatnak szövege becses adatokat tartott fönn kanczelláriája szervezetéről. Korra nézve egyik legelső, 1135-iki oklevelét Gregorius capellanus írja és ugyanő pecsételi meg ⁴⁾, »per ... Gregorium capellanum nostrum praecepimus hoc factum testimonio litterarum commendari et praesenti chartae sigilli nostri impressione muniri«; egy másik ugyanez évi oklevelét »Johannes notarius, filius Tybus« pecsételi meg ⁵⁾; ugyancsak Johannes notarius teszi fel a pecsétet két 1137-iki egy napon kelt oklevélre ⁶⁾, ugyan ő egy 1138. évre ⁷⁾; egy kétségtelenül az utolsó oklevélnél később kelt, 1138. sept. 8-iki datummal ellátott oklevélben pedig ezt olvassuk: »Cancellarius, qui hoc privilegium regio consignavit sigillo, Johannes filius Woth fuit, scriptor autem privilegii huius Egidius capellanus Ladizlai ducis fuit« ⁸⁾.

Az itt elmondottakban van rendszer. A capellanus két-

¹⁾ Knauz I. 81.

²⁾ Fejér IX. 7. 631.

³⁾ Fejér VII. 4. 60, Wenzel I. 48.

⁴⁾ Wenzel I. 49.

⁵⁾ Fejér II. 82.

⁶⁾ Wenzel I. 53. és Fejér VII. 5. 108.

⁷⁾ Knauz I. 97.

⁸⁾ Knauz I. 88.

szer ír oklevelet, egyszer pecsétel; ekkor is hihetőleg azon okból, mert az oklevélben foglalt pörös ügy megvizsgálására a király őt küldte, s az oklevél csak nyerhet hitelében, ha ugyanaz állítja ki teljesen, a ki valamely ügyben eljár. Más-külömben a pecsételést mindig a notarius végzi; ez az ő tiszteje volt. — Megtalálunk a mondottakban még egyet; a kancellária személyzetének fokozatos előléptetését. Az a János, ki egyszer Tybus, másszor Woth fiának mondatik, mindvégig egy személy, a nevekben tapasztalható külöbséget az okleveleknek elrontott szövege okozza, az egyik ugyanis 1566-iki, a másik 1329-iki átiratban maradt reánk, az első átirat pedig szintén átiratból vette át a szöveget; mennyit rontanak, különösen több száz évvel utóbb készült másolatok az eredeti szövegen, oklevelekkel foglalkozók előtt bizonyítani fölösleges. János, II. Béla notariusaként 1135-től kezdve működik, mint sigillator; állása tehát nagyobb volt, mint az oklevelet író capellanusoké, mert a megpecsételés mindig nagyobb fontosságú tény az írásnál. Az 1138. év folyamán új állás keletkezik a kancelláriában, a kancellároké, vagy jobban mondva, a notarius »cancellarius« czímet kap, de működési köre ugyan az: a megpecsételés. Lépett-e más a notarius helyébe és mit végzett ez, ha a pecsételés megmaradt annál, ki azt jegyző korában is végezte, adatok hiányában tudni nem lehet. Egész III. István koráig azt tapasztaljuk, hogy a notarius ugyanazt teszi, a mit a kancellár, s hogy e fokozatos előléptetés inkább csak cím-, nem pedig lényeges munkakör-változtatás.

Van egy oklevele II. Bélának, még pedig kétségtelen hitelességű eredetiben fentartva, ugyanaz, melyet Gregorius capellanus írt és megpecsételt, mely e szavakkal végződik: Datum per manus Gotselmi ¹⁾; mily szerepe lehetett e Gotselmusnak az oklevél kiadása körül, mikor annak szövege úgy a scriptort, mint a sigillatort megnevezi? Egyetlen magyarázat csak az lehet, hogy a *datum*-ot ez esetben *traditio*-ra, az oklevél átadására kell érteni, mely e Gotselmus kezeivel történt.

II. Gejza kancelláriája nagyjából ugyanazon szervezeten

¹⁾ Wenzel kiadásában *Gotselini* áll.

alapúl, mint atyjáé; de annak tagjai szerepet, működési kört cserélnek. Bélánál a notarius pecsételi, itt kizárólag ő írja az okleveleket s ő teszi rendesen a pecsétet is rájuk; fontosabb kiadványt a király maga pecsétel, így Gejza 1148-ban a sz.-fejérvári káptalan részére adott oklevelét ¹⁾; máskülömben a pecsételés a comes capellae-nek kötelessége. Oklevelei közül hatot ²⁾ a notarius ír és pecsétel; egyet ő ír és a király pecsétel; egyenél ő pecsételő, író nincs megnevezve ³⁾; hármat ő ír és a comes capellae pecsétel ⁴⁾. A notarius működése tehát egyre nagyobb lesz, a királyi capellának, illetőleg fejének szerepe az oklevelek kiállításánál csak a pecsételésre szorítkozik.

A királyi kancelláriának egyre szilárdabb szervezetét az is mutatja, hogy azon tizenkét esztendő alatt, melyet Gejza oklevelei kancelláriáját illetőleg megvilágítanak (1146—1158), mindvégig ugyanazon személyekkel találkozunk; a két főszemély: Barnabás notarius, és Miklós »comes capellae« ⁵⁾. Az előbbi, egy 1156. oklevél szerint fejérvári kanonok; s ez legelső példa a székes-fejérvári káptalannak a király kancelláriájában szereplésére, mihez utább jogát törvény is biztosította. 1158-ban pedig három oklevél cancellariusnak nevezi őt, de e mellett ugyanazt végzi, a mit előbb, írja és a comes capellae-vel együtt pecsételi az okleveleket. Ugyanezt a cím-változást láttuk II. Bélánál is, a munka-kör változása nélkül.

A notarius valóban írta is az oklevelet; a Gejza idejében először két oklevélben előjövő »data per manus« kifejezés, oly alakban, mint később, még valósággal oklevél-írást jelent s nem pusztán az oklevél szellemi részének szerzőségét vagy kor-meghatározást, mint III. Béla korán inneni okleveleinkben. Barnabásnak közreműködését oly okleveleknek eredetijében, melyeknek írójaként ő van megnevezve, lehetetlen fel nem

¹⁾ Fejér II. 129.

²⁾ Wenzel I. 58, 60 (két oklevél); Fejér II. 144, 153, 155.

³⁾ Fejér II. 154.

⁴⁾ Wenzel I. 62, Knauz I. 107, 116.

⁵⁾ Gejzának egy oklevelét 1145-ből, melyben a tanúk sorában »multi alii notarii« felől tesz említést, az oklevélnek XIII—XIV. századra emlékeztető mondatai és határjárása miatt hitelesnek tartani nem lehet. Fejér II. 120.

ismerni. Ő írta a pannonhalmi levéltárban őrzött 1146. és 1150-iki okleveleket ¹⁾. Jellemző szép írását fel lehet ismerni oly oklevelekben is, melyeknek írója megnevezve nincs; ő írta az esztergomi káptalan levéltárában őrzött ólom-bullás oklevelet, továbbá II. Gejzának 1142. körül a spalatoí érsekhez és comeshez intézett magán-levelét (bécsi állami levéltár); mi azt bizonyítja, hogy a notarius nem csupán szorosabb értelemben vett okleveleket írt, hanem a király politikai levelezését is vitte.

Gejza idejében különben a kancellária nem egy újítást hozott be az oklevél kiállítási praxisba, mit az is elősegített, hogy személyzete nem változván, alkalmasabb volt reformok felvételére.

Ebben a korban találunk legelőször említést arany bulláról. Martirius érsek 1156. oklevelében egyházi alapítványt tevén, azt, hogy utódjai azon semmit se változtassanak, a királynak mind arany, mind pedig viasz-pecsétjével láttatja el (*»regii impressione sigilli tam aurei, quam cerei totius regni assensu stabiliri feci«*) ²⁾. Ez első példája a későbbben nagyobb adományoknál, ünnepélyesebb formában kiadott okleveleknél gyakorta használt királyi arany-bullának. Igaz, hogy II. Gejza ez újításának csak emlékét tartotta fenn az említett oklevél; annak az esztergomi káptalan levéltárában őrzött eredetijéről a pecsétek, bár mindkettőnek nyoma meg van, hiányzanak. Ez egyszersem első példa arra, hogy egy oklevél, nagyobb hitelesség okáért, egyszerre két pecséttel ellátva került ki a királyi kancelláriából. Ez minden esetre ritkán történhetett, mert emléke nem maradt reánk; ha Garai Miklós nádornak 1417-iki ítéletlevele ³⁾ ilyennek írja is le II. Endre egy 1215. évi oklevelét, mely hátán reá nyomott és alul függő pecséttel volt megerősítve: itt azonban a király későbbi pecsétjének rányomásával vagy ráfüggesztésével megerősített oklevéllel van dolgunk, mely kiállításakor még nem volt kétszeresen megpecsételve. Később, ha a király egy donatiót egyszerre két alakban, kettős pecsét és arany-bulla alatt, akar

¹⁾ Capsa 6 litt. B. és Capsa 31 litt. A. jelzet alatt.

²⁾ Knauz I. 107.

³⁾ Fejér VII. 5. 217.

megtenni, erről két, teljesen megegyező szövegű oklevelet állíttat ki, és az egyiket viasz-, a másikat arany-pecséttel erősíti meg. Így tesz IV. Béla 1268-ban Komárom váráról szóló nagy donatiojával ¹⁾; ezt kell érteni V. Istvánnál is, mikor 1270-ben az esztergomi vámot a káptalannak adja s megígéri, hogy ha erre fölkéri, az adományozó oklevelet mind arany-, mind pedig viasz-pecsétjével meg fogja erősíteni ²⁾.

Az arany-bulla behozása a kancelláriai praxisba későbbi királyaink alatt III. Bélától kezdve szakadatlan követésre talált, annyira, hogy nemcsak a király, hanem például II. Endre már »dux« korában is használta azt; legalább egy 1258-iki közjegyzői okirat ilyennek írja le Endre egy 1198-iki oklevelét, mely »bulla regia«-val volt megpecsételve ³⁾. Sőt igen nagy birtokok adományozásánál, igen fontos okleveleknél, az ünnepélyes formát, tehát a pecsétnek »eminentior, secretior« nemét, az arany-bullát nélkülözhetetlennek tartották. Így IV. Bélának 1263-ban, mikor Tóbiás zágrábi kanonoknak óriási birtokot adományoz, mentetetőznie kell, hogy oklevele, mely kettős pecsétje alatt kelt, »minus sollempniter« van kiállítva ⁴⁾.

Követés nélkül maradt azonban a megpecsételés tekintetében egy másik újítás, melynek hazánkban egyetlen példáját II. Gejza egy oklevele mutatja, s ez az *ólom-bulla* használata királyi okleveleknél. Ez újításra kétségtelenül a németországi császári kancelláriában II. Konrád idejétől itt-ott előjövő ólombullák, de kivált a pápai diplomatikai praxis, mely helylyel-közzel okleveleink szövegezésére is befolyt, szolgáltatnak mintát. Egyetlen ily oklevél maradt reánk, 1157-ből ⁵⁾; de ez az egy is azt bizonyítja, hogy a pecsét e neme 1157-ben már megszokott volt; mert ha ez 1157-ben új dolog, az oklevél szövege, mely egyszerűen csak »sigilli mei impressione«-ról beszél, a pecsét új nemét okvetlenül megemlíti, mint teszi II. Endre 1208. körül ⁶⁾ az eleintén ugyan gyéren, 1217-től

¹⁾ Knauz I. 550.

²⁾ Knauz I. 575.

³⁾ Fejér VII. 5. 141.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 100.

⁵⁾ Knauz I. 110.

⁶⁾ Fejér III. 1. 67.

kezdve gyakrabban használt viasz kettős-pecsét alatt kiadott okleveleiben, mikor ez újítás nemét a szövegben kétszer-háromszor is felemlíti.

Az arany- és ólom-bulla kettős pecsétek lévén, azoknak feifüggesztése az oklevélre vált szükségessé; erre pedig az addig pecsétek megerősítésére kizárólag használt anyag, a hártya- vagy bórszalag alkalmasnak nem bizonyult; fellép a bullánál a selyem fonál, melyen azok csüggenek; utóbb ez viasz-pecséteknél is általánossá vált.

A mint külső kiállítás tekintetében Barnabás írásának csínja által előnyösen különböznek Gejza oklevelei a megelőzőktől; úgy szövegezésök is fejlettebb, vannak már bizonyos formulák, melyek hasonló tárgyú oklevelekben visszatérnek. A magán-adományok megerősítése még ugyan a régi modorban történik; vagyis az adomány-tevő elbeszélése után következnek a király megerősítő szavai, vagy ha ez nincs, megemlítetik a királyi pecsét felfüggesztése; de oly oklevélre, melynek királyi voltát a szövegből nem, csakis a ráfüggesztett pecsétből lehet megtudni, minőt még II. Bélánál is látunk, többé nem akadunk ¹⁾).

A milyen szervezettel II. Gejza okleveleiben találkozunk, olyannak találjuk kezdetben utódjának III. Istvánnak kancelláriáját is. A notarius ír, a comes capellae pecsétel; így találjuk ezt reánk maradt okleveleinek többségében ²⁾). Miként II. Gejzánál, alatta is tapasztaljuk, hogy a notarius, ki helylyel-közzel scriba nevet is visel, egy maga is végzi a két functiót ³⁾); egy oklevél pedig nem is említi az író, csak pecsételőül nevezi meg a sokszor előjövő Bicen^{us} notariust ⁴⁾). Lát-

¹⁾ Ilyen Wenzelnél I. 38.

²⁾ Fejér II. 164. és 185; Zichy-codex I. 2; Fejér IX. 7. 632, ez az oklevél nem mondja ugyan világosan, ki pecsételte meg az oklevelet, de e kifejezésből: »Scriba regis Becenus scripsit Benedicto, eodem tempore comes capellae Vido frater Fulconis« — az utóbbi mondatot csak a pecsételésre lehet érteni, mert Vido-t, mint pecsételőt egyéb oklevelekben is megtaláljuk; ugyanigy a Fejérnél VII. 5. 121. I. és Wenzelnél IX. 37. I. közölt oklevelek.

³⁾ Igy Hazai Okm. VI. 3.; Fejér II. 173. (és még egyszer ugyanez V. 3. 254.), VI. 2. 412. Ugyanigy Wenzel I. 69.

⁴⁾ Knauz I. 118.

szik, hogy ebben a korban a királyi capella és kancellária még egy hatóság volt, s hogy a notariusok fokozatban alatta állottak a comes capellae-nek, ki amazoknál fontosabb funkciót végzett. Ugyanezt a szervezetet mutatja IV. Istvánnak egyetlen oklevele, mely reánk maradt; itt is a notarius ír, a magister capellae pecsétel¹⁾. Utolsó nyomok ezek arra, hogy a királyi capella feje tényleg közreműködött az oklevelek kiállításánál; legutolszor még III. Béla 1183. oklevelében találkozzunk ezzel, melyet István comes fia Saul »regiae dignitatis protonotarius« ír és Redabanus »praepositus capellae regalis« pecsétel meg²⁾.

III. István kancelláriája sem mutat föl gyakori személyváltozásokat. Notariusát Bicenust (Becen)³⁾ megtaláljuk 1262—1273. közt kelt okleveleiben; ezen kívül egyetlen egy év nélküli, de hihetőleg a mondott éveknél korábban kelt oklevele Paulus prépostot nevezi meg a király jegyzőjéül⁴⁾. A capella élén is csak kettőt látunk: Sudast (1262—1265.) és Vido-t, Fulco testvérét (1271—1172)⁵⁾. E személyeken kívül azonban találkozunk a cancelláriussal is, és egy év nélküli oklevél alapján állását, munkakörét némileg körvonaloza látjuk. Ez oklevél írója a már említett Bicenusa, megpecsételi pedig »Cornelius cancellarius regis«⁶⁾. Az oklevélnek bár kelte nincs, annak kora, a benne említett személynevekből ítélve, a király uralkodásának végére esik; ebből azt következtethetjük, hogy a comes capellae-nek befolyása az oklevelek pecsételésénél III. István uralkodásának utolsó éveiben szűnőben volt, s ha egy évtizeddel utóbb III. Béla idejéből még egy példát találunk reá, ez csak azt bizonyítja, hogy a III. István idejében keletkezett s utódja alatt megszilárdult új szervezet-

¹⁾ Tkalčić, Mon. eccl. Zagr. I. 3. és Kukuljevič Cod. dipl. II. 66.

²⁾ Wenzel VI. 148.

³⁾ Fejér VII. 5. 121. Becten-t ír.

⁴⁾ Wenzel I. 69.

⁵⁾ Ennek nevét Fejér egy ízben VII. 5. 121. »Idoneus« alakban adja.

⁶⁾ Fejér IX. 7. 634, hol e rész a következő érthetetlen módon van közölve: »Cornelius cancellarius regis, huius privilegii sigillator Becen, Nonatirus, eiusdem privilegii scriptor«; e helyett: »Cornelius cancellarius regis, huius privilegii sigillator, Becen notarius eiusdem privilegii scriptor.«

nek eleintén nagyon kellett a régivel küzdenie, a mi ezáltal visszaesésre készítetett, minőt az oklevelek szövegezése tekintében is III. Béla alatt nem egyszer tapasztalunk.

A II. Béla és II. Gejza idejében előjövő cancellarius és III. Istváné között különbség van. Ott a notarius az uralkodás vége felé kap cancellarius címet, de végzi ugyanazt, a mit előbb tett; III. Istvánnál már a cancellariust a notariussal egyidejűleg magasabb állásban levőnek látjuk, ki átveszi a comes capellae tisztjét; a notarius megmarad mindvégig állásában, ír és néha pecsétel is. Van Istvánnak még egy oklevele 1163-ból, mely e később szokásos záradékkal: »Datum per manus Stephani cancellarii et dominae reginae capellani in parochia Tituli« van ellátva ¹⁾. Ha e kitételből a kancellár viszonyáról az oklevél kiállításához nem is tudunk még bizonyosat: annyiról még is meggyőző, hogy a notariuson és comes capellae-n kívül volt még egy közeg a kancelláriában, még pedig a király uralkodása kezdetétől, ki az oklevelek készítéséhez és szövegezéséhez szintén hozzájárult; mi azt bizonyítja, hogy az Árpádok utolsó százada alatt dívott kancelláriai szervezetnek első nyomait III. István alatt fedezzük föl; s a szervezetnek már nem kellett soká fejlődnie, hogy későbbi alakját elnyerje.

IV.

A kancellária III. Bélától II. Endréig.

III. Bélával a királyi kancelláriának új korszaka nyílik meg; megalakul végre az a szervezet, mely a következő században általános; ezzel a szervezettel kapcsolatban megállapodik az oklevelek alkatrészeinek eddig változó sorrendje, előáll az önállóan fejlődött magyar oklevél-forma; ez egészen különbözik a Szt. István által átültetett idegen mintától; ha ez tovább fejlődik, kétségtelenül egészen más volna az eredmény.

¹⁾ Fejér II. 167.

Az oklevelek egyes részeinek sorrendje eddigelé változó volt; találunk olyanokat, melyek arengával kezdődnek, ezután jön a titulus, s a dispositio; mások ismét a kormeghatározással kezdik a sort; leginkább ingadozott pedig az oklevél befejezése, mely sok esetben a sigillatio formája után tartalmazza az anathemát. III. Bélának 1190. előtt kelt oklevelei, bár ezekben már nagyobb a rend, hasonló ingadozásról tanuskodnak. Egy 1183. oklevelében annak végét már meglehetősen megállapodva találjuk: anathema és multa; sigillatio, datum, országnagyok felsorolása, kik itt már nem tanuk, hanem időmeghatározásként szolgálnak, az utolsó a kanczellárt megnevező sor; de az oklevél eleje még nem a végleges sorrend: invocatio, arenga, titulus¹⁾. Egy másik 1186-ikiban az első formulák sorrendje már megalakult: invocatio, titulus, arenga, promulgatio; de a befejezés még nem: az még mindig a keltezés után teszi az anathemát²⁾. Úgy szólván a legelső oklevél, mely végre megállapította a sorrendet, melyet későbbiek — természetesen helylyel-közzel visszaeséssel — követtek, 1192-ben kelt; a bevezető részek sora ugyanaz, mint az 1186-ikiban; a befejezőké pedig: corroboratio, a kanczellár neve, datum, országnagyok nevei³⁾. S ezzel hosszú ingadozás után meg volt adva a minta, melyet a következő század magáévá tett.

A magánosok okleveleinek megerősítése III. Béla korától kezdve nem többé a régi; eddig az ily megerősítésekben vagy kettő beszélt, az adománytevő és a király, vagy pedig csak az előbbi, a király beleegyezését s pecsétjének az oklevélre függesztését is felemlítvén; Bélánál a király veszi át a szót, úgy, hogy az oklevelek e faja, mely eddig egészen külön csoportot képezett, nemcsak királyi pecsétje, hanem szövegezése által is valóban királyivá vált⁴⁾.

Alatta találkozunk először az oklevelek azon nemével, melyet a diplomatika elvágott oklevelek (cirographum, literae

¹⁾ Wenzel XI. 47.

²⁾ Knauz I. 131.

³⁾ Wenzel VI. 183.

⁴⁾ Ilyenek pl. Hazai Okm. I. 1, Wenzel VI. 161. stb.

per alphabetum incisae) neve alatt ismer¹⁾. Ilyen egy 1181-iki, eredetijében az orsz. levéltárban őrzött oklevele, melynek alsó részén az összes betűk kiirattak²⁾. Ezen eljárást, melylyel a kancellária a hamisítás megtörténtét kívánta nehezebbé tenni, hazánkban legelőször charta pagensis-en, Felicianus érsek 1134. évi oklevelén találjuk alkalmazva³⁾; ennek azonban érdekes s hazánkban egyedül álló elvágási módját a király kancelláriája nem utánozta. Felicianus érsek oklevele két példányban egy hártýára nem egymás alá, miként nálunk később szokásban volt, hanem egymás mellé volt írva; a két szöveg közé pedig egész hosszú mondatot írtak; ez a hártýa írás-oldalára nem fírvén, folytatták azt a hátlapon is, s a betűk közepén elvágták a hártýát. Ez oklevélnek azon példányán, mely a zágrábi érseki levéltárban van, a betűk a hártýa bal- oldalán láthatók. A királyi kancellária az oklevelek e nemét, melyre mintát kétségtelenül ismét a charta pagensis-ek szolgáltattak, azzal a változtatással vette át, hogy a párokat egymás alá íratá; ellenőrző jegyül pedig nem összefüggő mondatot, hanem betűsört használt.

Miként az oklevelek alkatrészeinek sorrendje, úgy a kancellária szervezete is csak a XII. század utolsó évtizedében volt képes megszilárdulni. A királynak első okleveleit jegyzők írják és pecsételik meg, egészen úgy, mint elődje alatt⁴⁾; ezután kezdődik az ingadozás, mely eltart egész

¹⁾ Már II. Gejzának egy 1151. oklevelében megtaláljuk e kitélt: »cautione *cirographi* huius . . . firmiter sancivit« (Wenzel I. 60.) De itt, tekintve azt, hogy az oklevél, mely egyszerű adományt tartalmaz, nem olyan természetű, mely szükségessé tenné annak két példányban kiállítását, a *cirographum* egyszerűen oklevelet jelent. III. Bélánál azonban az oklevélnek egy hártýára egymás alá kétszer leírását, jelenti, melyek közé egy sorban az *abc* összes betűit leírták, s azután a hártýát elvágták úgy, hogy a felső példány alján a betűsör felső része; az alsónak felső részén pedig a betűk alja maradt, hogy így szükség esetén a két példányt összeilleszteni, s az egyezésből azok hiteles voltát constátálni lehessen. Gejza oklevelének a pannonhalmi levéltárban őrzött eredetijén sem a betűknek, sem az elvágásnak semmi nyoma.

²⁾ Szövege Fejér II. 198.

³⁾ L. szövegét Tkálčić I. 1, és Knauz I. 85.

⁴⁾ Tkálčić I. 3. és 4.

1190-ig, mikor Catapanus lép a kancellária élére. A praxis még nem állapodik meg egy végleges kifejezésben, melylyel a kancellár szereplését az oklevél kiállítása körül jeleznék; »hoc cirographum factum est a P. Ultrasilvano episcopo« ¹⁾, »Calanus vero regis cancellarius hanc cartam annotavit« ²⁾, »praesentes litteras per Adrianum Budensem praepositum nostrumque cancellarium fecimus scribi et regiae auctoritatis sigillo muniri praecepimus« ³⁾ és ezekhez hasonlókkal találkozunk. A kikat a kancellária élén találunk, legtöbbször már a »cancellarius« cím illeti, de 1190-ig ezen a téren sincs megállapodás. Péter erdélyi püspök neve mellett, ki III. Béla érdekes cirographumát kiállítja, semmi más megkülömböztető cím nem áll; valószínű is, hogy püspök korában már nem volt a kancellária kötelékében; a kancellárság ekkor még nem volt méltóság, hanem hivatal, melynek élén prépostok álltak, kik egyházi emelkedéseknél legfőlebb még mint »electus«-ok maradtak meg annak kötelékében, de püspökké szenteltetésük után megváltak attól. II. Endre uralkodásának végéig, mikor Ugrinus kalocsai érsek lépett másodszor a kancellária élére (1230—1235), hol egyszer már (1217—1219.) érsekké lételeig szolgált, nincs arra példa, hogy magasabb egyházi méltóságot viselő álljon annak élén. Catapanus előbb Bélának, utóbb Imrének kancellárja 1198-ban egri püspökké levén, még egy ideig megmarad ugyan a királyi udvarnál elfoglalt állásában; ennek magyarázatja csak az lehet, hogy az új szervezet, melynek behozásában kétségtelenül nagy része volt, csak ekkor szilárdult meg, s korábbi személy-változás csak annak megszilárdulását kockáztatta volna.

Egy másik kancellár Saul, István comes fia, két ízben is szerepel III. Béla kancelláriájában; első ízben (1183.) egyszer »cancellarius« ⁴⁾, egyszer pedig »regiae dignitatis protonotarius« címet visel ⁵⁾, ez új protonotariusi cím mellett azonban éppen ekkor tűnik föl az egyetlen visszaesés a

¹⁾ Fejér II. 198.

²⁾ Wenzel XI. 47.

³⁾ Knauz I. 131.

⁴⁾ Fejér V: 1. 289.

⁵⁾ Hazai Okm. I. 1. és Wenzel VI. 148.

II. Gejza és III. István korabeli gyakorlathoz, hogy tudniillik a protonotarius írja és a praepositus capellae regalis pecsételi az oklevelet. Ez az utolsó említés a capella tényleges befolyásáról oklevelek kiállítására; ezentúl a kancellária, mely eddig úgy látszik a capellának egy mellék- vagy alosztályát képezte, egészen önállóan, mint attól független testület válik ki. A capella főnökénél, ki a XIII. században egyszerűen gyakran a király notarius specialisa vagy apocrisarius is volt, csak a gyűrűs pecsét s az ez alatt kiállítandó oklevelek kiadása maradt meg. Saul, mint csanádi választott püspök másodszor 1186. után, mikor Adrian budai prépost, az 1185—1186. évek közötti kancellár egri püspökké levén, állásától megvált, lépett a kancellária élére. Egyetlen egy 1188-iki oklevél kelt az ő kezéből ¹⁾, s ez sem nevezi meg az ő állását. Ez ingadozás az elnevezésben, a gyakorlatban, mely hol újat próbált, hol a régibe esett vissza, élénken illusztrálja a kísérleteket, melyek a gyökeres reformot megelőzték.

1190-ben Catapanus sz.-fejérvári prépost lett kancellárrá; az maradt Béla uralkodásának végéig. Vele együtt lép föl az oklevelek formai részének meghatározott sorrendje s a kancellár közreműködését oklevelek kiállításánál csaknem kivétel nélkül e formában tartalmazó sor: »Datum per manus magistri Catapani Albensis praepositi aulae regiae cancellarii«; ez már többé nem oklevél-írást jelent; ettől a kortól fogva a kancellárnak csak az oklevél szellemi részéhez van köze; az újonnan szervezett állás a kancellária főnökének magasabb, részben politikai színezettel bíró működést biztosított; az oklevelek külső kiállítása a kancellária kisebb rangú tisztviselőinek, a notariusoknak gondjára volt bízva. Világosan látjuk ezt III. Béla okleveleinek reánk maradt eredeti példányaiból. Catapanus kezéből keltek azon oklevelek, melyeket a király 1193-ban a székes-fejérvári keresztéseknek ²⁾, és u. a. évben a Wegliai grófoknak ad ³⁾; ugyan az ő nevét találjuk az 1194-ben Domokos bán részére adottban ⁴⁾, valamint abban

¹⁾ Knauz I. 137.

²⁾ Knauz I. 142.

³⁾ Kukuljevič II. 169.

⁴⁾ Wenzel XI. 56.

is, melylyel a király 1195-ben a nevezett bánnak a kedhelyi apátság részére tett alapítványát megerősíti ¹⁾). E négy oklevélben három különböző kéz vonásait ismerjük föl; egy írta a két 1193-iki oklevelet, miről az országos és a zágrábi tartományi levéltárakban őrzött eredetiek meggyőznek; más írással találkozzunk az 1194-iki, és megint mással az 1195-iki oklevélben (e két utóbbi az országos levéltárban). Kétségtelenül bizonyítja e körülmény azt, hogy az oklevélben »datum per manus« kifejezés alatt nem kellett többé valóban a kancellár kezével írt oklevelet értenünk, hanem olyat, mely abban az időben kelt, mikor a megnevezett állott a kancellária élén, tehát övé volt a felvigyázás, ellenőrzés joga az oklevelet író nagyszámú notariusok felett, kikről többé névszerint említés nem történik.

Más, egészen más ez a szervezet, más a működési kör, mint a melyben a II. Bélától III. Istvánig felmerült kancelláriusokat mozogni láttuk. Ilyen maradt a szervezet lényegében az Árpádok egész korszaka alatt; gyökeres változást azon nem tapasztalunk, csak folytonos fejlődését, a kancellár állásának egyre emelkedő díszét, mi azt tette szükségessé, hogy a kancellár és notariusok közé, kik II. Endre koráig a kancelláriát egyedül alkották, még egy állás szerveztessék: a vicze-kancellároké. ²⁾ De a főkancellár még sokáig, mondhatni kizárólag nemcsak névszerint, hanem valószínűleg feje a kancelláriának; a vicze-kancellárra csak kivételesen bizza a király oklevelek kiállítását. IV. Bélán innen azonban az elsőnek állása egyre fényesebbé, valóságos méltósággá válván, a királyi kancelláriai czímet az ország első főpapjai viselték; ezek már csak névleges fejei voltak e hivatalnak, csak kivételesen, igen fontos oklevelek kiállításában volt részök; a kancellária tényleges vezetése a vicze-kancellár vállaira nehezült.

III. Béla alatt életbeléptetett szervezetet utódja egészen átvette a kancellár személyével együtt; sőt emelte ez állás

¹⁾ Wenzel XI. 58.

²⁾ III. Béla egy 1190-iki oklevelében, az elsőben, mely Catapanust a kancelláriában szerepelteti (Fejér II. 252), ezt »vicecancellarius«-nak nevezve találjuk. Kétségtelen azonban, hogy itt átírat (mely 1404-ből való) vagy kiadás által elrontott szöveggel van dolgunk. Legelőször csak II. Endre alatt 1209-ben találkozunk ez állással.

fényét, díszét. Catapanust, kit 1190-től, kancellárrá lététől kezdve sz.-fejérvári prépostnak ismerünk, mint ilyet találjuk Imre egy 1197-iki oklevelében; ¹⁾ 1198-tól kezdve előbb mint egri választott, ²⁾ utóbb valóságos püspök ³⁾ szerepel az oklevelek záradékában. Ekkor, hihetőleg megszilárdulva látván az új szervezetet, melynek létrejöttében kétségtelenül nagy része volt, ott hagyja a kancelláriát s egyedül püspökségének él, a tért különböző egyházak prépostjainak engedvén át, kik sokáig voltak annak vezetői.

Prépostok állanak a kancellária élén Imre király idejében 1199-től kezdve; előbb a szebeni prépost, Dezső, utóbb a székes-fejérvári, Péter, annak a főnöke; hosszú ideig tapasztaljuk még azt, hogy a kancellárok szokásos gyors emelkedésüknél, püspökké léttükkor, ott hagyják a király udvarát; a kancellárság ekkor még nem volt összeegyeztethető a püspöki méltóság fényével.

Imre király idejében mutatható ki legelőször hiteles nyoma annak, hogy a királyi mellett volt az országban egyidejűleg más kancellária is. A király, öcsésének átengedvén a déli részeket, ez azokon »dux« czimével királyi hatalmat gyakorolt, adományokat tett, okleveleket bocsájtott ki; kellett tehát udvarában neki is oly hivatalt szerveznie, melynek főgondját az oklevelek készítése alkotja. Minthogy az országban már volt ilyenmű szerves hatóság a király udvarában, könnyű volt annak berendezését, habár kisebb arányokban is, a vezéri kancelláriára átvinni; mégis Endre duxnak kancelláriáját, igaz, igen rövid idő alatt, fejlődési fokokon látjuk keresztülmenni. Kevés számú oklevelei, melyek kancelláriájáról adatokat őriztek meg, eléggé bizonyítják ezt. Különösen az 1198-évben kelt oklevelei tanuskodnak az ingadozásról, melyen a szervezetnek nála is keresztül kellett mennie. Általában nála is a kancellár közreműködését az oklevelekben jelölő rész: »Datum per manus« az uralkodó, mégis találunk egyet, mely ezt még a régi III. István és III. Béla első éveiben dívó for-

¹⁾ Fejér II. 308.

²⁾ Fejér II. 344.

³⁾ H. Okm. VII. 2; Wenzel VI. 193; Knauz I. 156; Fejér II. 329, 343.

mában fejezi ki: »Hanc nostram confirmationis paginam Petrus ducis aulae cancellarius adnotavit«; ¹⁾) pedig előbb ugyan e Pétert, mint notariust olvassuk egy oklevél záradékában s ekkor közreműködését már a szokásos »Datum per manus« jelöli. ²⁾) Látjuk ebből, hogy itt is a II. Gejza korabeli fejlődés ment kicsinyben véghez; hol a korábban notariusként működő egyén kancellár címet kap, magasabb rang, munkakör-változás nélkül. Miként ott, úgy azon rövid négy esztendő, melyet Endre dux oklevelei kancelláriáját illetőleg megvilágítanak, sem maradt, ment visszaeséstől. 1198-ban márcz. 31-én még az említett Péter signál kancellári minőségben egy oklevelet; ³⁾) máj. 11-én azonban már ez oklevél-záradékkal találkozunk: »Datum per manus Belesini filii Corneli comitis« ⁴⁾) Kancelláriai állás, rangfokozat nincs megnevezve; úgy, hogy élénken emlékeztet a régibb idők alkalmi kancellárjaira, kik csakis egy bizonyos alkalomra, a király fölszólítására működtek közre oklevelek kiállításánál. Csakis 1200-tól kezdve látjuk Endre fejedelmi kancelláriáját egészen úgy szervezve, mint a királyét, élén Jakab préposttal, ⁵⁾) ki egészen hasonlólag a királyi oklevelekhez jegyezteti nevét az oklevelek végére.

V.

A kancellária II. Endrétől az Árpád-kor végeig.

II. Endre elfoglalván a királyi trónt, ott a kancelláriát egészen megállapodott szervezetben találta; ezen nem is változtatott; csak szaporította a személyzetet az által, hogy a notariusok és kancellár közé beékelte a *vicecancellarius* állását.

Fejedelem korabeli kancelláriájából nem vitt át a királyiba senkit; trónra jutván, új személyekkel környeztette

¹⁾) Fejér II. 320.

²⁾) Fejér II. 318.

³⁾) Fejér VII. 5. 139.

⁴⁾) Tkalčić I. 7.

⁵⁾) Fejér II. 375; Tkalčić I. 8, 10, 16.

magát. Aradi és fejérvári prépostok első kancellárjai; ezek mellett azonban már 1209-ben felmerül egy új állás, a viczekancellaré, mely, úgy látszik, eleintén tisztán udvari hivatal volt, s betöltőjének addig, míg e címet viselte, nem volt más egyházi javadalma. 1209-ben Endre kancellárja, Róbert fejérvári prépost, veszprémi püspökké lévén, megvált a királyi udvarban elfoglalt állásától, s helyette még ugyanazon évi oklevelekben Thomas vicecancellarius névvel találkozunk, ki egészen ugyanazt a kört tölti be, melyet a kancellár. A míg e Tamás al-kancellár: neve mellett semmi más méltóság nincs megnevezve; mihelyt, még 1209-ben, veszprémi préposttá lesz, az oklevelek róla már mint kancellárról beszélnek. Ekkor azonban a kancellár és helyettese még nem lépnek föl együtt, egy időben oklevelek záradékában; ha oklevelekben kancellár neveztetik meg, alkancellárról ugyanazon időben említést nem találunk; a míg Tamás al-kancellári minőségben fordul elő oklevelek záradékában, ugyanakkor a kancellári állás, mely Róbert püspökké létekor megürült, betöltve még nem volt. Tamásról mint alkancellárról csak addig beszélnek az oklevelek, míg a kancellária feje ő volt; mihelyt veszprémi préposttá lett, és Tamás a kancellár állásába emelkedett, az oklevelek ismét hallgatnak a viczekancellárról, ki nyomába lépett, miként hallgatnak a kancellária egyéb névtelen munkásairól, a notariusokról. Az oklevél recognitioja ekkor még mindig a kancellária valóságos fejének nevében történt.

Megváltozik a viszony a XIII. század harmadik és negyedik évtizedében; ekkor a viczekancellár önállóan, a kancellárral egy időben is kezd okleveleket kibocsájtani. Az első ilyenmű oklevél 1220-ból való, melyet Tepanus budai prépost signal al-kancellári minőségben, ¹⁾ ugyanakkor, mikor a kancellária élén Cletus egri prépost állott (1219—1224).

1230-tól kezdve mind gyakrabban fordul elő az, hogy a kancellár mellett, ki azonban még sokáig valóságos és nem csak névleges feje a kancelláriának, alkancellárok is szerepelnek, mint királyi oklevelek kiállítói. Ezeknek szereplése szükségessé vált különösen akkor, mikor a királyok azon tö-

¹⁾ Fejér III. 1. 302.

rekvése, hogy udvarukat mennél fényesebb, magasabb állásban levőkkel népesítsék be, czélt ért. A nyugati államok példája, hol a főkanzellár tisztjét mindig az egyházi méltóságok legkiválóbbjai viselték, e téren is utánzásra késztetett. A nagy egyházi méltóságot viselő kanzellár állása nem engedte, hogy ő továbbra is mindazon aprólékos dolgokkal foglalkozzék, a melyekkel előbb; kellett arról gondoskodni, hogy az addig igen alárendelt szerepet játszó alkancellári állás sokkal önállóbbá, előkelőbbé legyen. — A mondott 1230. évben Ugrin kalocsai érsek lépett a kanzellária élére, melyen egyszer már az 1217—1219. évek közt érsekké választásáig s kevéssel azon tul is állt. Kétségtelenül, csak a tekintélyben megváltozott állás bírhatta reá, hogy visszatérjen oda, hol sokkal kisebb egyházi állásában évekkal azelőtt szolgált. A kanzellárság az ország egyik legelső egyházi méltóságának kezében lévén, alkancellárokká azokat kellett tenni, kik eddig a kanzellária fejei voltak: a prépostokat. Ilyenekül találjuk, mint egy-egy oklevél signálóit, Ugrin kanzellársága idejében Péter ¹⁾ és Mihály ²⁾ székesfejevári és Miklós ³⁾ szebeni prépostokat. De ez csak kivételes eset; az oklevelek zöme Ugrin kezéből került ki. Az al-kanzellár nagyobb szerepe oklevelek kiállítására körül s ezzel együtt a főkanzellárnak visszavonulása a kanzellária közvetlen vezetésétől IV. Béla alatt következett be.

Béla trónra lépén, oda kész kanzelláriát vitt magával. Mint ifjabb király (rex iunior, primogenitus) 1220. évtől kezdve ad ki okleveleket. ⁴⁾ Kancelláriájának szervezetéről azonban csak az 1222. évtől nyerünk értesülést. Első kanzellárja Heymon, ⁵⁾ a későbbi váci püspök; mily egyházi tisztet foglalt el kanzellársága idejében, arról az egyetlen oklevél, mely kezéből kelt, hallgat; biztosabbat tudunk Mathias zágrábi

¹⁾ Wenzel I. 269.

²⁾ Fejér III. 2. 230 és Wenzel XI. 230.

³⁾ Fejér III. 2. 405 és Wenzel VI. 545; e két utóbbi: Mihály és Miklós, ugyan kanzellárokként említetnek, de ez csak oklevél-átírások által előidézett szöveg rontás; mert Ugrinus Endre haláláig megmaradt a kanzellária élén, két kanzellár pedig egy időben soha sem volt.

⁴⁾ Fejér VII. 5. 231.

⁵⁾ Wenzel I. 240; ugyanaz Tkalcíć I. 50, és Wenzel XI. 164.

prépostról, az ifjabb király második kancellárjáról, kivel 1224. óta találkozunk. Számos oklevél kelt az ő kezéből, melyek azt bizonyítják, hogy egész trónra léptéig Béla kancellárja e Mátyás volt, sőt még ezután is, mindaddig, míg 1238-ban vácsi püspökké lesz, tehát csaknem három esztendőn keresztül megmaradt a király kancelláriájában. A II. Endre alatt teremtetett fényes kancellári állás tehát már közvetlen utódja alatt veszít fényéből; mert ez, nem akarva elhagyni kedvelt hívét, a vele együtt nevelkedett Mátyást, kit alig husz éves korában kancellárjává tesz, mint zágrábi prépostot magával viszi a királyi kancelláriába; Mátyás pedig, püspökké levén, a II. Endre végső éveigi divatozott szokás szerint, ott hagyja állását. Az Ugrin érsek által elfoglalt méltóságba 1238-ban másodszor is prépost ül: István vácsi prépost, a később Vancsai István néven ismeretes esztergomi érsek. Ekkor ismét kísérlet történik a kancellári állás fényének emelésére. István megtartja állásának kötelességeit akkor is, mikor vácsi püspökké lesz, egészen 1243-ig, mikor ezt az esztergomi érsekséggel cseréli föl; de »cancellarius« névvel említve többé nem találjuk. Két, Dalmátia részére adott oklevél ugyan az ő kezéből kelt; ¹⁾ de ugyanezeknek egyikében az oklevél végén elősorolt országnagyk között már Benedek kalocsai választott érsek szerepel a király kancellárjaként. Egyetlen példa ez az egész Árpádkoron keresztül azon időtől fogva, hogy a kancellária szervezve volt, hogy a régi kancellár utódja alatt minden cím nélkül közreműködjék oklevelek kiállításában.

Az alatt a két esztendő alatt, míg Vancsai István a kancellári czimet viselé (1238—1240), bár előbb csak vácsi utóbb titeli prépost volt, kezéből igen kevés oklevél került ki, mindössze hármat ismerek ilyet, ²⁾ ezeknek is ketteje aranybulla alatt kelt; az ilyennek kiállítása pedig egész korszakunkon keresztül a kancellárnak volt föntartva. ³⁾ Helyette a kan-

¹⁾ Fejér IV. 1. 252 és Wenzel II. 143.

²⁾ Fejér IV. 1. 104, 132 és IV. 3. 550.

³⁾ Egyetlen egy arany bullával kiadott oklevelet ismerek az Árpádkorból, mely az alkancellár kezéből került ki; ez IV. Bélának 1258-ban az Almissaiak részére kelt oklevele (Fejér IV. 2. 450.), melyet Smaragdus kalocsai vál. érsek viczekancellár signál; de ennek magyarázatja az,

czellária vezetésének gondja Benedek budai prépostra, az alkanczellárra, háramlott. Ez első példa arra, hogy a kanczellár visszavonul eddigi működésétől, mely ezentúl csakis igen fontos vagy ünnepélyes formában kiadott oklevelekre szorítkozik a közönségesebbek s általában a nagy tömeg a viczekanczellárnak kezéből keltek. Ily módon az egyszerű notariusi állás az ország legelső méltóságai egyikévé nőtte ki magát.

Vancsai István utódja Benedek viczekanczellár lett, 1240-től székesfejérvári prépost és kanczellár. Ez visszaesésnek látszanék a fejlődés menetében; mert már II. Endre utolsó éveiben prépostokat alkanczellári minőségben látunk működni; de kipótolja ezt a gyors emelkedés, melyet e Benedek kanczellári pályája felmutat. Mint budai prépost és alkanczellár kezdi működését 1238-ban; 1240-ben fejérvári prépost és kanczellár, a következő évben kalocsai választott érsek, majd választása megerősítettén, e méltóságában is folytatja tevékenységét; a kalocsai széket 1254-ben az esztergomival cseréli föl; de ez időtől kezdve 1261-ben bekövetkezett haláláig, bár a kanczellári címet megtartja, nevével oklevelek kiállításánál igen ritkán találkozunk. Ez időben, 1251-ben, tette a király kanczellárját a zsidók főbirájává; ¹⁾ ez elfoglaltatás, melyhez még számos egyéb országos ügyben való részvétel járult, okozta, hogy a kanczellár lassanként az oklevelek gondjától teljesen visszavonult. Ime egy ugyanazon személy, ki mint prépost, ugyanazt a címet viselte, a melyet esztergomi érsek korában; ez másként nem képzelhető, csak oly módon, hogy a kanczellári állás egyre nagyobb fényű, egyre tekintélyesebb lett, úgy, hogy az ország első főpapja, ez alkalommal először, nem idegenkedett többé e cím viselésétől. Ez időtől fogva IV. Béla haláláig meg is maradt e cím az esztergomi érsek neve mellett. Benedeknek utódja mindkét helyen Fülöp zágrábi érsek lett, ki megtartja a kanczellárság állását azon a magaslaton, melyre elődje emelte; nyolcz évig (1262—1270) viselte e címet, s ez időszak alatt

hogy Benedek esztergomi érsek ekkor, ki 1238—1240-ig alkanczellári minőségben, 1240-től 1261-ig mint kanczellár működött, 1254-től kezdve csaknem teljesen visszavonult az oklevelek kiállításának gondjától, miben előbb élénk részt vett, s csak pusztán a kanczellári címmel élt.

¹⁾ Fejér IV. 2. 109.

csak öt oly oklevél ismeretes (ezek között is három aranybulla alatt kelt), melyeknél része volt a kiadás körül. A kancellária valóságos főnökei és vezetői az alkancellárok voltak, kiknek IV. Béla alatt csaknem mindegyike a székesfejérvári prépostságot viselte, ezzel megalapítván az egyháznak jogát ez állásra, melyhez igényét ugyan már 1240 körül kifejezve látjuk,¹⁾ de törvényileg csak korszakunk végén, az 1291-iki végezmények mondták ki.

A kancellári állás tekintélyének emelkedését látjuk abban is, hogy István ifjabb királysága korában kancelláriáját egészen a királynak mintájára, mely ekkor fejlődésének tetőpontján állott, szervezte. Első kancellárja ugyan csak dömösi prépost (1257), de ennek utódjául már Smaragdus kalocsai érseket látjuk; ily módon a kancellárság elérte tekintélyének legmagasabb fokát; mert ugyanegy időben a két kancellária élén az ország két érseke állt. Természetesen ez által ez állás, mely kezdetben tisztán a király magán-szolgálatára volt teremtvé, egyre országosabb szint kezd öltetni, s betöltésénél politikai tekintetek lépnek előtérbe. Csak így magyarázhatjuk meg azt, hogy Smaragdus utódjául nem találunk magas egyházi méltóságban levőt. Istvánnak érdekében állott, hogy a hatalmas László erdélyi vajdát mennél szorosabban pártjához fűzze, s ezt az által vélte elérhetni, ha a kalocsai érsek halálával megürült kancellárságot László vajda fiára, Miklós gyulafejérvári prépostra bízta. Bizalmában megcsalatkozott; előbb az apa hagyta el pártját s küzdött IV. Béla seregeinek élén István ellen, utánna a fiú. Rövid ideig tartott kancellárságának nyomát két 1266-ki oklevél tanúsítja;²⁾ István ifjabb király róla a következő 1267. évben már mint szökevény kancellárjáról beszél.³⁾ E Miklós később még IV. László udvarában is sok zavart okozott.

A megürült kancellári székbe István ismét főpapot, a kalocsai érsekségben 1266. végén megerősített⁴⁾ Istvánt ültette,

¹⁾ IX. Gergely pápa levelében. Fejér IV. 1. 180.

²⁾ Fejér IV. 3. 365 és Wenzel VIII. 147.

³⁾ Fejér IV. 3. 417.

⁴⁾ Theiner Vet. Mon. Hung. I. 291—292, Wenzel VIII. 148 és 151. V. 6. Fejér IV. 3. 360.

ki ez állásában az ifjabb király trónra lépte után egész ennek haláláig megmaradt.

A mint a kancellárságot nem az esztergomi érsek viselte V. István idejében, mert a király megtartotta oldala mellett azt, ki ez állásban őt, mint ifjabb királyt környezte: ép úgy alkancellárjaiul, kik igen nagy számmal fönmaradt okleveleinek csaknem egyedüli kiállítói, tehát a kancellária valódi főnökei, székesfejérvári prépostokat alkalmazva nem találunk; ezek az öregebb király kancelláriájában töltötték be ez állást. Az ifjabb királynak másokból kellett a személyzetet összeválogatnia. Első alkancellárja Benedek (1259—1264.) előbb freisachi (Frisiacum) prépost, majd valkói esperes; 1260-ban kelt oklevelekben neve mellett a »vicecancellarius«-on kívül más állás kitéve nincs; ettől kezdve előbb szebeni, utóbb aradi prépost; mint ilyen, meghasonolván az ifjabb királylyal, 1264-ben ott hagyja udvarát és IV. Béla pártjára tér. Az ifjabb király többi alkancellárjairól, Lodomér-, Péter- és Pálról nem tudjuk, a királyi udvarban elfoglalt állásukon kívül mily egyházi méltóságot viseltek. ¹⁾ V. István trónra lépte után addigi kancellárját megtartja ugyan, de alkancellárt változtat. Ez állásban ismét Benedeket találjuk, ekkor is aradi prépostot, kit a királynak két évi uralkodása alatt szokatlanul nagy számmal kiadott oklevelei mint a kancellária valódi fejét tüntetnek föl; a kancellár nevével, mint kiállítóéval, egyetlen egy oklevélben találkozunk, és ez is arany bullával volt megpecsételve. ²⁾

Mig IV. Béla uralkodásának későbbi éveiben és V. István alatt a kancellárság tekintélyének magasra emelkedését és az alkancellárok hatáskörének folytonos terjedését látjuk: addig ez utóbbinak utódja alatt a legnagyobb rendetlenséggel, zavarokkal találkozunk e téren is.

IV. László első kancellárja Pál veszprémi püspök, alkancellárja Miklós, ugyanaz a gyulafejérvári prépost, kivel mint V. István szökevény kancellárjával megismerkedtünk;

¹⁾ Egyedül Péter említettik alkancellársága (1266—1270) végén egy 1270. oklevélben mint »ecclesiae Albensis Transsilvaniae electus« Hazai Okm. VI. 166.

²⁾ Fejér V. 1. 192.

alig egy fél esztendővel utóbb azonban Miklóst, Erzsébet anyakirálynő kegyeltjét, kit férje halála után sietett fia al-kancellárjának megtenni, a királyi udvar-esztergomi érsekké választatá; ekkor a veszprémi püspököt megfosztják a kancellárságtól s a király ezt az esztergomi választott érseknek adja. Az állhatatlan természetű Miklós azonban ekkor is eljátszotta az udvar kegyét; a pápa pedig kierőszakolt választását nem szentesítette. Miklós megváltik mind a kettőtől s megtartja előbbi prépostságát; a kancellárságot visszakapja az, kit mintegy három hónapra Miklós megfosztott attól, a veszprémi püspök, ki azt haláláig, mely 1275-ben következett be, megtartá. Ez Miklós első kancellárságának története.

Időközben a Miklósnak kancellárrá létekor megürült al-kancellárságot 1273. elején Benedek aradi prépost, V. Istvánnak két ízben al-kancellárja nyerte el, ki prépostságát 1274. év kezdetén a budaival cserélte föl; ugyanez év márczius havában esztergomi érsekké választatott, de választása megerősítést nem nyert; 1276. végén bekövetkezett haláláig »electus« maradt s e mellett prépostságát is megtartá. Benedek érsekké választásával nem kapja meg, miként Miklós, a kancellári címét; viczekancellár marad mindvégig s mint ilyen, nagy számmal signál okleveleket. Előállott ezzel az az anomália, hogy az esztergomi érsek al-kancellár volt akkor, mikor a kancellár tisztjét püspök viselte¹⁾. Pedig időközben a kancellárság a veszprémi püspök halálával 1275. év folyamán meg is ürült; az esztergomi érsek mégis megmaradt a királyi udvarnál elfoglalt alárendelt állásában, sőt a király az ő tekintélyét annyira alászállította, hogy a kancellária élére, hosszú fejtelenség után, egyszerű prépostot tett.

Miklós megfosztatván kettős méltóságától, megmaradt gyulafejervári prépostnak; elvesztvén a király kegyét, az oklevelek hallgatnak róla, az 1276. évig; ekkor, úgy látszik, sikerült hatalmas pártfogójának, Erzsébet anyakirálynőnek s ez által a királynak kegyét visszaszereznie; mert ez évben nevével egy oklevélben, mely jul. 26-án kelt, mint kancelláréval találkozunk²⁾. A veszprémi püspök kancellársága és ugyan-

¹⁾ V. ö. Knauz II. 39.

²⁾ Wenzel IX. 142; egy másik ugyanez évi oklevél (Fejér VII.

akkor az esztergomi érsek alkanczellársága által előidézett rendetlen állapotot tehát László még tetézte azzal, hogy az érseknek egy prépostot is elébe tett.

A Benedek halálával megürült érseki székbe, megnyervén újra a király hajlandóságát, sikerült Miklósnak magát visszahelyeztetnie; e mellett megtartá a már prépost korábban viselt kancellári czímet, mindaddig, míg érsekségétől az 1278. jun. 1-én kelt pápai ítélet meg nem fosztá¹⁾. Ekkor viselte utoljára az Árpádok alatt esztergomi érsek a kancellárság tisztjét.

IV. László további kancellárjait más egyházak püspökeiből választá. Még ugyancsak az 1278. évben Jób pécsi püspököt nevezi e káptalan egy oklevele kancellárul²⁾; ki azonban nagyon rövid ideig viselhette e tisztet, mert még ugyanez év november havában János kalocsai választott érsek a kancellár³⁾. Az 1279-ik évtől kezdve azonban, melyben e Jánosról, mint kancellárról még említést találunk, öt éven keresztül, 1284-ig, kancellárról oklevelek nem emlékeznek meg; ezeknek signálása mindig az alkanczellár nevében történik; fejetlen állapot volt ez, mit az is bizonyít, hogy mikor végre László király a megürült állást Tamás váci püspök személyével 1284-ben betölté, a kancellária annyira megszokta már a »datum per manus N. vincecancellarii« záradékot, annyira megszokta, hogy élén csak az alkanczellár áll, hogy az oklevelek e Tamást, valamint 1289. óta utódját Gergely csanádi püspököt is, hol kancellárnak, hol vicekancellárnak nevezik; sőt még egy ugyanazon oklevél is, mely záradéka szerint Tamás váci püspök és kancellár kezéből kelt, a szövegben ugyan e Tamásról, mint »vicecancellarius«-ról tesz említést⁴⁾.

2. 46.) ugyan vicekancellárnak nevezi, de ez vagy az eredetiben előjövő vagy inkább a lemásolás alkalmával elkövetett tollhiba; mert alkanczellár az év végéig Benedek volt, a kancellári állás pedig a veszprémi püspök halálával már 1275. óta betöltetlen volt; s ha Miklóst IV. László kegyébe és kancelláriájába 1276-ban visszafogadta is, úgy csak a kancellárságot adhatta neki.

¹⁾ L. ezt Knauz II. 67.

²⁾ Zichy-Okm. I. 40.

³⁾ Wenzel XII. 250.

⁴⁾ Wenzel IX. 384.

A László idejebeli al-kancellárok sorozatában ily nagy foku rendetlenséget nem találunk. A Benedek halála után következett viczekancellárok, Demeter (1277.) és Tamás (1277 — 1278.), a székesfejérvári káptalan prépostjai; vagy ha a kancelláriába belépő alkancellár kezdetben más káptalan-nak áll is élén, mint János, az említett kalocsai választott érsek, 1278-ban a budainak, alkalom nyíltával székesfejérvári préposttá lesz. Ugyanezt a méltóságot iparkodik elérni az érsekségétől megfosztott Miklós is, a királynak már két ízben kancellárja. Jánosnak kalocsai érsekké és kancellárrá léte után, az állhatatlan, fondorkodó Miklóst, ki megfoghatatlan módon annyi kudarcza után az elvesztett királyi kegyet mindig vissza tudta szerezni, mint székes-fejérvári választott prépostot és al-kancellárt 1278-ban újra a kancelláriában találjuk; s itt elfoglalt állásában megmaradt azontúl is, hogy Fülöp fermói püspök és a szentszék követe préposttá választását megsemmisíté. A királyi udvarban és az egyházban többször elfoglalt fényes pályáját László vajdának fia, mint egyszerű alkancellár fejezte be 1279-ben, mely időtől fogva a király környezetéből egészen eltűnik. De helyébe egy ideig nem lép a székes-fejérvári káptalan prépostja. A király kétségtelenül neheztelt kegyeltjének az utolsó refugiumtól, a prépostságtól megfosztása miatt; s neheztelését azzal is kifejezte, hogy Miklóst minden egyházi méltóság nélkül is megtartotta alkancellárjának, utódait pedig egy évtizeden keresztül más egyházak prépostjaiból választá. Acho-nak, ki két ízben is volt alkancellárja (1279—1280. jun. és 1281. ápril havától az év végeig), papi hivataláról nem tudunk meg semmit, Bertalan, ki notariusból lett alkancellárrá, mint két oklevél bizonyítja¹⁾, egri prépost volt (1280. jul. — 1281. márczius); másodszor foglalván el ez állást (1282—1284.), szepesi préposttá lett. Csakis utolsó viczekancellárja, Theodor idejében, ki 1286-ban, mint szebeni prépost foglalja el ez állást s később a következő évben székesfejérvári préposttá választatott, látjuk ismét ez egyház fejének kezében az alkancellárságot.

Miként a IV. László korabeli kancellárok sorozatában,

¹⁾ Fejér V. 2. 564. és Wenzel XII. 292.

úgy az alkanczellárokéban is tapasztaljuk, hogy ez állás évekig nincs betöltve. Az 1284—1286. évek között viczekanczellár nincs; erre az időre esik éppen Tamás váci püspök kancellársága, kit talán épp ez okból, mert az akkori általános rendtelenségben maga a kancellária sem tudta, fő- vagy alkanczellár nevében történjék-e az oklevelek signálása, találunk hol egyik, hol másik címmel illetve. 1289-ben sincs alkanczellár; Theodor, ki e tisztet ekkor betölté, 1288. évi márcz. 27-én ¹⁾ túl oklevelekben elő nem fordul s csak az 1290. évben találunk újra említést róla ²⁾; mily okból vonult vissza, arról az oklevelek hallgatnak. Az okleveleket a kancellárok, Tamás váci és Gergely csanádi püspökök signálják; de ezek mellett épp ez időben felmerül a kancellária szervezése óta, III. Béla korától, az egyetlen eset, hogy az oklevél záradékában, mint kiállító, a notarius szerepel. Egy 1288. oklevél végén azt olvasuk, hogy az Lukács »notarius secretarius, lector ecclesiae b. Emerici de Alba et comes capellae« kezéből kelt ³⁾. Ennek egyetlen magyarázata csak az lehet; hogy e Lukács az akkor távollevő alkanczellár helyettesítőjeként szerepelt ez oklevél kiállításánál, mely éppen ezen okból, mert a királyi pecsét az alkanczellár őrizete alatt volt, gyűrűs pecséttel erősített meg. Az olyan oklevélnél, mely nem kivételesen, hanem rendes körülmények között e pecséttel volt ellátva, az Árpádkorban a kiállító notariust nem szokták megnevezni.

A. IV. László korában tapasztalt zavaroknál sokkal nagyobb rend állott be utódja, III. Endre kancelláriájában. A főkancellári állásban eleitől végig János kalocsai érseket látjuk, ugyanazt, kivel előbb már IV. Lászlónál is találkozunk. A kancellárság visszanyerte ismét elvesztett fényét és tekintélyét; János érsek egy királyi oklevélben sem szerepel, mint kiállító; az alkanczellárok azok, kik a kancellária összes terheit viselik.

Ekkor kezd a kancellária dolgaiba az ország beleszólni; az 1291. és 1298-iki törvények igen becses adatokat tartalmaznak e felől. Ezeknek az oklevél-árakra vonatkozó részéről

¹⁾ Wenzel IV. 309.

²⁾ Fejér V. 3. 490.

³⁾ Wenzel IX. 204.

alább szólván, itt csak arra terjeszkedem ki, a mit az 1291-iki decretum az al-kancellár megválasztásáról mond ¹⁾).

Láttuk az alkancellárok sorozatában, hogy II. Gejza kora óta, kinek notarius, utóbb kancellárja, Barnabás székesfejérvári kanonok volt, a királyok leggyakrabban ez egyház prépostjaiból válogatták először kancellárjaikat, utóbb, mikor ez állást nagyobb egyházi méltóságban levők töltötték be, alkancellárjaikat; úgy, hogy IV. Béla uralkodása kezdetén a káptalan már jogot formált ez állásra. II. Endre alkancellárja Mihály ²⁾, ez egyháznak volt prépostja, de elkövetett visszaélései miatt utóbb egyházi hivatalától felfüggesztetett ³⁾. A pápa, IX. Gergely, ez ügyben 1240-ben vizsgálatot rendel, s ebben e Mihály vétkei közt említi azt is, hogy a királyi kancellárságot, mely a *székesfejérvári egyházhoz tartozik* (ad eandem ecclesiam pertinentem), elidegeníteni törekedett ⁴⁾ (alienare praesumit). E kitétel alatt csak azt érthetjük, hogy Mihály egyéb symoniáit, melyekről őt a pápa vádolja, még azzal is tetézte, hogy a kancellárságot, melyre egyházának többszörös példa után előjoga volt, valami anyagi haszonért más egyháznak engedte át; és valóban II. Endre Mihály utáni utolsó alkancellárjául szebeni prépostot látunk ⁵⁾. IV. Béla alatt 1243-tól kezdve a székesfejérvári káptalan e joga csaknem kivétel nélkül érvényesült; V. István idejében azonban egyetlen egy sem, IV. László alkancellárjai közül pedig többben nem ez egyháznak voltak prépostjai. A káptalannak ez ususon alapuló, a viszonyok és körülmények által megingatott jogát akarták az 1291-iki végzemények megszilárdítani. Ezeknek egy pontjában fogadja a király, hogy a nádori, tárnokmesteri, alkancellári és országbírói tisztségeket, a régi szokáshoz ragaszkodva, hívei tanácsára fogja betölteni; tiszteletben tartva a fejérvári káptalan jogát, melyet régidőktől fogva

¹⁾ L. ennek szövegét Kovachich után Fejérnél VII. 2. 139. és követk. II.

²⁾ Fejér III. 2. 230. és u. ez okl. Wenzel XI. 230, bár ebben kancellárként említették, de minthogy ebben az időben (1231-ben) Ugrinus kalocsai érsek viselte e tisztelet, csak viczekancellár lehetett.

³⁾ Egy 1237. oklevélben Fejér IV. 1. 82.

⁴⁾ Fejér IV. 1. 180.

⁵⁾ Fejér III. 2. 405. és u. ez Wenzel VI. 545.

az alkancellárságra gyakorol. Ezzel az ország rendei beleszólván a kancellária vezetőjének megválasztásába (mert a kancellári méltóság ekkor már pusztán címme vált, mit az is bizonyít, hogy ez állás betöltésével a rendek nem törődnek), véget akartak vetni a IV. László idejében tapasztalt zavaroknak; s elérni azt, hogy egy bizonyos egyházhoz lévén kötve e hivatal, a király kénye-kedve szerint ne változtathassa alkancellárjait.

De vajon tapasztaljuk-e III. Endre alatt, hogy ez állást tisztán a székesfejérvári egyház prépostjai töltötték be? Mikor e végzeményeket hozták, csakugyan fejérvári prépost volt az alkancellár, Theodor, ki IV. László halála után átlépett utódja szolgálatába, s megmaradt egyideig ez állásában azután is, hogy 1295-ben győri püspökké választották. Utódja Gergely, egész esztergomi érsekké választásáig (1297—1298.), szintén ez egyház prépostja. De Endrének három utolsó alkancellárja: Antal csanádi püspök (1298—1299.), László titeli prépost (1299.) és István gyula-fejérvári esperes (1300—1301.) más egyházaknak voltak tagjai. Törvényhozásilag a király kezét teljesen megkötni nem lehetett, különösen oly állás betöltésénél, melynek viselője folyton a király környezetében volt; az ilyennek megválasztásánál, a külömbeni képességen kívül, a király személyes rokonszenvének, hajlandóságának és egyéb politikai szempontoknak is tekintetbe kellett jönniök.

Ez röviden a királyi kancellária fejlődésének menete három századon keresztül. Kiindúl az egyszerű notariusi állásból, a ki maga írja a kétségtelenül általa is fogalmazott oklevelet; majd kancellári címet kap, végezvén ugyanazt, mit előbb. A XII. század vége óta előjövő kancellárok már egy rendezett testületnek állanak élén; a királyi udvarnál elfoglalt állásuk magasabb, semmint hogy az oklevél írását, tehát a gépies munkát, magukra vállalhatnák, ez a notariusokra marad, kiknek a kancellár legfőlebb irányt ad és munkájukat ellenőrzi; de a méltóság még nem akkora, hogy a püspöki székek fényével összeegyeztethető volna. Mihelyt püspökké lesz a kancellár, ez állását átadja utódjának. Majd emelkedik az állás tekintélye; a kancellárt egyre magasabb egyházi méltóságban látjuk szerepelni; a mint emelkedik a kancellárság

fénye, úgy vonul vissza lassanként ez állás betöltője a kancellária tényleges vezetésétől. Nyomába lép az alkancellár, előbb szerény állásban és kivételesen, később gyakran püspöki, sőt érseki méltóságban is, nemcsak helyettesítve, hanem teljesen pótolva a kancellárt, kinek oklevelek kiállítása körüli működése csak nagy ritkán szorítkozik egyre-kettőre a legfontosabbak közül; a kancellárság az Árpádok korának végével az ország első rangú politikai színezetű méltóságává lesz, melynek betöltője fontos, országos érdekű ügyekben sokszor szerepel, de a kancellária vezetésének gondjai egészen az alkancellárra nehezednek.

Kisebb mértékben egészen a királyihoz hasonló fejlődési menetet és szervezetet mutatnak az előbbivel egy időben gyakran nagyobb számmal létezett királynői és hercegi kancelláriák ¹⁾.

VI.

Királynők és királyi hercegek kancelláriái.

Királynői adományoknak nyoma már a XI-ik századból maradt reánk. Ha ugyan hinnünk lehet későbbkori oklevelekbe foglalt hagyományoknak, már Gizella ²⁾, majd utóbb Adelhaid királynő, Szt. László neje ³⁾, tettek adományokat a veszprémi egyház részére; épp így van tudomásunk Euphrosina királynőnek a székesfejérvári keresztesek részére tett adományáról ⁴⁾. Mily alakban történtek ezek, valjon egyszerű birtok-átadásról van-e ezekben szó, mit utóbb a király a maga oklevelével megerősített, vagy pedig valóságos, a királynő közegei által kiállított oklevelekkel történt-e ez: erre nézve az

¹⁾ IV. Béla idejében 1260—1270. közt például hat berendezett kancellária volt egyszerre: a királyé és királynőé, István ifjabb királyé és Erzsébet ifjabb királynőé, Béla hercegé; ezenfelül IV. Béla több oklevélben Demeter barsi esperesről, mint »charissimae, nurus nostrae ducissae cancellarius«-ról beszél (Fejér IV. 3. 266, 341.)

²⁾ A zalai bírák 1232. oklevelében, Fejér III. 2. 315.

³⁾ Imre király 1203. oklevelében, Fejér VI. 2. 360. és IX. 7. 640.

⁴⁾ IV. Incze pápa 1253-iki oklevelében, Fejér IV. 2. 175.

Árpádok első két százada alatt adatunk nincs. Biztosabb nyomon csak a XIII. századtól kezdve járunk.

II. Endre második nejének, Jolántha (Yoles) királynőnek 1224. évi oklevelében kancelláriájának élén a veszprémi prépostot látjuk ¹⁾, ugyanazon időben, mikor a királyi udvarban is prépostok töltik be ez állást. Ekkor kezdődik okleveles emléke annak, hogy a királynők az általuk előbb is többször kitüntetett veszprémi egyház kebeléből választják kancelláriájok személyeit.

A II. Endre-korabeli királynői kancellária szervezetről nem tudunk meg többet. Gyakrabban találkozunk azonban adatokkal IV. Béla neje, Mária királynő idejéből. Máriának ifjabb királynő korában, úgy látszik, szervezett kancelláriája nem volt; ennek nyomait csak férjének trónrajutása után mutathatjuk ki. Első kancellárjait még nem látjuk magas egyházi méltóságban: Fülöp, a későbbi kalocsai és esztergomi érsek, mint dömösi prépost viseli e címet (1246—1248); Ákos előbb székes-fejérvári kanonok, majd budai prépost (1248—1259); Mothmerius (egy helyen hibásan Mutirius) ²⁾ a szepesi káptalan prépostja (1263). A míg e prépostok a királynő kancelláriájának vezetői, addig alkancellárokról nem olvasunk. Amint azonban Pál, az első veszprémi püspök, ki a későbbben e püspökséghez kötött királynői kancellárságot viselő, lép annak élére (1263—1270), egyszerre fölmerülnek az alkancellárok, a kikre, éppen mint a királynál, a kancellária vezetésének terhe nehezül azóta, hogy a kancellárság valódi méltósággá emelkedett. Mária királynőnek két ismeretes alkancellárja: István (1265—1267), kinek egyházi állása ismeretlen, és Lőrincz szerémi prépost (1268.); ezek állítják ki az ez évek közt kelt okleveleit; a veszprémi püspök, mint kiállító, csak is egyetlen egy 1264. évi oklevélben szerepel ³⁾, kétségtelenül még akkor, mikor a királynői al-kancellárság még életbeléptetve nem volt, vagy ha voltak is már alkancellárok, szerepük igen alárendelt lehetett.

A királynői kancellárságra a veszprémi püspököknek joga

¹⁾ Fejér III. 1. 469.

²⁾ Fejér IV. 3. 116.

³⁾ Fejér IV. 3. 254. és Knauz I. 517.

IV. Béla idejéig vihető vissza. Mikor már ez egyház feje állott annak élén, akkor adta ki a király 1269. évben azon oklevelet, melylyel e püspökséghez köti a királynő kancelláriájának vezetését ötszáz márka évi tiszteletdíjjal összekötve ¹⁾. A királynak ez akarata azonban hosszú ideig nem teljesült. A veszprémi püspök e méltóságot, melyet Béla annak utódaira is kiterjesztett, csak Mária királynő haláláig viselte.

V. István nejének, a kún Erzsébetnek, még férje trónra lépte előtt, mint ifjabb királynőnek szervezett kancelláriája volt. Fülöp váci püspök állott ennek élén 1262-től kezdve. IV. Béla halála után Erzsébet megtartá e kancellárját s nem vette át az időközben úgys elhalt Mária királynőtől a veszprémi püspököt; Fülöp megmaradt Erzsébet szolgálatában az után is, hogy V. István elhunytával IV. László foglalta el a trónt, egész 1273. június haváig; ekkor László nejének: Izabellának kancelláriájába lépett át; s így ez már a második királynő IV. Béla 1269-iki oklevelének kelte után, kinek nem veszprémi püspök a kancellárja.

Erzsébet királynő özvegységében más egyházak tagjaiból választá kancelláriája előjáróit. Előbb Gergely kőí (szerémi) prépostot látjuk e tisztségben (1275—1280), majd Lukács esztergomi (1280) és Urbazius pozsegai prépostokat (1280—1286); ez utóbbinak kancellársága hihetőleg meg volt egy időben szakítva, mert 1282-ben Pouka szerémi püspököt látjuk ily minőségben szerepelni. ²⁾ Utolsó kancellárja (1288—1290) Lőrincz pozsegai prépost volt.

Alkancellárok királynői kancelláriában általában ritkábban fordulnak elő. Ennek természetes magyarázatja az, hogy a királynők kancelláriájának keretei szűkebbek lévén, annak egész berendezése, bár a királynak mintájára, de sokkal kisebb arányokban történt; a kevesebb ügyforgalom nem tette szükségessé azt, hogy kancelláriájuk élére két vezetőt állítsanak, egy valóságost és egy olyat, ki csak a címet viselé. Így Erzsébetnél csak egy alkancellárt látunk működni, ugyanazt a Miklós erdélyi prépostot 1272-ben, kinek vál-

¹⁾ Fejér IV. 3. 495.

²⁾ Fejér V. 3. 128.

tozatos kancelláriai pályájával IV. László alatt megismerkedtünk.¹⁾

Izabellának további kancellárjait az említett Fülöp váci püspök után egész 1277-ig ugyanez egyház szolgáltatója; ekkor visszakerült e tisztség a veszprémi püspökhöz, kinél az Árpádok kora végeig, bár többszörös megszakítással, megmaradt. III. Endre mindkét nejének kancellárja e püspöki széken ült. Ha egyszer, 1291-ben, Fennena királynő alatt el is ragadta rövid időre az egri püspök a veszprémitől e méltóságot, mely őt nemcsak IV. Béla, hanem IV. Lászlónak újabban kiadott oklevele alapján méltán és jogosan megilleté, e megszakítás azonban félénél alig tartott valamivel tovább.

Ezen 1276-ban kelt újabb oklevél visszaállítá és megerősíté a veszprémi püspöknek IV. Bélától nyert jogát, melynek elyesztését »per quorundam eiusdem ecclesiae episcoporum negligentiam« indokolja.²⁾ Ebben aligha nem téved a királyi oklevél. A veszprémi püspöknek e kiváltsága első ízben akkor ment veszendőbe, mikor Erzsébet az ifjabb királynői kancellária személyzetét megtartotta akkor is, mikor férje trónra jutott; ez pedig nem történt a veszprémi püspök hanyagságából. Erzsébetnek érdekében állott, hogy a fiatal királynő kancelláriáját olyan vezesse, ki az ő befolyásával nyerte el a tisztséget és ki neki biztos hive; ezért helyezte el annak élén régi kancellárját, a váci püspököt; őt magát pedig özvegygyé létele után ily magas egyházi méltóságban levő kancellár nem illette meg; ezért választja a többi jobbára prépostok sorából. A váci püspöknek 1262-től 1277-ig tartott hosszú szereplése a királynő kancelláriájában könnyen állandóvá és örökölhetővé tette e káptalan tagjaira nézve ez állást. Ezért maradt ki hosszú ideig a veszprémi püspök a királynő kancelláriájából.

Külömben a IV. László korabeli kancelláriai zavarok-

¹⁾ Wenzel III. 275. Ha a kiadások után indulunk, több alkancellárt is találunk; így Urbaziust egy 1280 oklevél-kivonat (Fejér V. 3. 73.) alkancellárnak írja; ugyanezen oklevélnek teljes szövege (Wenzel XII. 301.) azonban cancellarius-t tartalmaz. Lőrincz is egy helyen (Wenzel IV. 312.) alkancellárnak iratlik, de ez is vagy az eredetiben előjövő vagy a másolás alatt keletkezett tollhiba.

²⁾ Fejér V. 2. 337.

nak megfelelően a királynő kancelláriájában is hasonlókra akadunk még azután is, hogy a jogot ennek vezetésére a veszprémi püspöknek biztosította. 1277-ben egy ideig csakugyan Péter veszprémi püspök a kancellár; de már 1278—1280 közt László váci prépost a királynő kancellárja, később pedig az 1280—1284 évek között sikerült a váci püspöknek egyházának másfél évtized alatt gyakorolt ususon alapuló jogát újra érvényre emelni; e négy év alatt Tamás váci püspököt látjuk a kancellárságban, ezután rövid időre megint László a kancellár, s csak 1284-ben került az állás ismét vissza Péter veszprémi püspökhöz, kitől azonban e tisztelet ismét nem utódja, hanem rövid időre harmadszor is László váci prépost vette át s csak 1290 óta szerepel a veszprémi püspök a királynő kancellárjaként.

Alkancellárokkal, különösen az utolsó Árpádházi királynő Ágnes alatt, gyakrabban találkozunk, mint eleintén; mutatja ez is az általános fejlődés menetét, mely a kancellária egész vezetését lassanként ezekre vitte át. Ez alkancellárok közt veszprémi prépostok nevére nem egyszer bukkanunk; így Izabellának 1281-ben Pál ¹⁾, Fennenának és Ágnes királynőnek 1297-ig Andrónicus veszprémi prépostok voltak alkancellárjai. Ekkor érte el az Árpádok alatt tetőpontját a veszprémi egyház joga ez állásra, mikor a királynő kancelláriájának élén a veszprémi püspök állott ugyanakkor, a mikor annak tényleges vezetője, az alkancellár, ugyanazon egyháznak volt prépostja.

A királyihoz hasonló fejlődési menetet, a kancellár állásának folytonosan emelkedő fényét mutatják a XIII. században élt királyi hercegek kancelláriái is.

Kálmán herceg, II. Endre fia, mint rutén király és szlavoniai vezér, zágrábi és egri prépostokat alkalmazott kancellárjaiktól. Egyik legkorábbi, 1226-ban kiadott oklevelében kancellárját még semmi egyházi méltóságban sem látjuk szerepelni; ²⁾ egy másik 1231. oklevelét pedig notarius signálja; ³⁾

¹⁾ Fejér V. 3. 95.

²⁾ Fejér III. 2. 90.

³⁾ Fejér III. 2. 237.

de ezek után (1231—1240) kelt oklevelei egészen hasonlóan az akkori királyi oklevelekhez, prépostok által vannak kiállítva.

Béla szlavoniai hercegnek, IV. Béla fiának, kancelláriájában a kor szelleméhez híven már fokenként egyre magasabb rangban levőket látunk szerepelni. 1263 elején a zágrábi prépostot nevezi kancellárjául IV. Béla ¹⁾; ez azonban oklevelet nem signál. Ily minőségben először notariust látunk Béla hercegnél szerepelni, mint egy 1264-iki oklevél signálóját. ²⁾ A notariustól csakhamar a kancellár vette át a szerepet; s a herceg utolsó éveiben (1266—1269) László knini püspök tölti be e tiszteket. A kancellárság fényének emelkedését mutatja az, hogy ugyanez időben IV. Béla kancelláriájának élén az esztergomi, az ifjabb királyén a kalocsai érsekek állottak, a két királynő kancellárjai a vészsprémi és váczai püspökök voltak, Béla hercege a knini püspök. Mutatja e beosztás egyszersmind azt is, hogy a rangfokozatot e korban megtartották a kancellárok által elfoglalt egyházi méltóságban a szerint, ki nek kancelláriájában foglalnak helyet.

A teljesen kifejlődött udvartartás a XIII. században abban is nyilvánul, hogy a királyi hercegek nejei mellé is voltak kancellárok rendelve. Béla herceg nejének, Brandenburgi Kunigundának kancellárjául Demeter barsi esperest nevezi meg IV. Béla. ³⁾ Sőt III. Endre trónra lépte után anyját Morosini Thomasinát behozván az országba, kancelláriát adott oldala mellé, kancellárjává a pécsi püspököt tevén. ⁴⁾

Hogy ez apróbb kancelláriák a királynál és királynőinél sokkal kisebb arányokban voltak szervezve, bizonyítja az is, hogy alkancellárokról ezekben említés nem történik.

A királynők és hercegek kancelláriái nem voltak teljesen függetlenek a királytól, legalább volt köztük valami

¹⁾ Fejér IV. 3. 100.

²⁾ Hazai Okm. VII. 31. (ugyanez megjelent Hazai Okm. III. 7. és Wenzel VII. 175.) ez oklevélben azonban már az eredetiben előjövő tollhibával van dolgunk; annak dátuma: 1244 (Millesimo CC^o. XL°. Quarto); ekkor Béla még nem lehetett »Slavoniae dux«; az oklevél írója legalább húsz évvel tévedett, XL°-et írván LX. helyett.

³⁾ Fejér IV. 3. 266 és 341.

⁴⁾ Wenzel X. 184 és u. ez Knauz II. 383.

összeköttetés és benső kapocs, mit az is mutat, hogy a kancellária személyeit sokszor, rendszeren az előbbinél magasabb állásba, egymástól vették át. Így Miklós gyulafejevári kánok, ki elhagyván V. Istvánt, utóbb (1272.) Erzsébet anyakirálynő alkancellárjává lesz, ezután pedig még ugyanazon évben IV. László kancelláriájába lép. Tamás hantai prépost például még 1277-ben IV. Lászlónál notarius és »apocrisarius« címet visel, ugyanez évben már székesfejevári prépost és alkancellár; később ugyan ő váci püspök korában (1280—1284) a királynő kancellárja, kitől hasonló minőségben a király veszi át.¹⁾

A királynak rendelkezési jogát pedig e kancelláriák tagjai fölött számos eset tanúsítja. IV. Béla 1249-ben nejének kancellárját, Ákos fejérvári kanonokot határok bejárására küldi²⁾; ugyanez 1255-ben a király kiküldött bírójaként szerepel³⁾, ugyanígy egy másik 1259. oklevélben.⁴⁾ Használja őket hosszabb ideig tartó követségekre is, mi által eltávolítja őket nem csekély időre működési helyüktől; így például szintén IV. Béla menyének Béla herczeg nejének kancellárját, a kit 1265 és 1266-ban két ízben is a pápához küld.⁵⁾

De nemcsak bíraskodási és politikai célokra, hanem tisztán kancelláriai munkára is látjuk alkalmazva más kancellária tagjait. Világosan mutatja ezt Domokos országbíró 1246-iki oklevele, melyben előadja, hogy pör keletkezvén a bakonybéli apát és jobbágysai közt, az előbbi igazának bizonyítására sz. László oklevelét mutatta föl. A király ez oklevelet, hogy hitelességéről és tartalmáról meggyőződjék, neje kancellárjával Fülöp dömösi préposttal nézeti át (iussit inspiciendum).⁶⁾ Az ilyen oklevél-vizsgálat pedig mindig az illető kancellárnak volt kötelessége, mint ez, a következőkben elmondandókból kitűnik.

¹⁾ L. a IX. fejezetben e Tamás működését IV. Béla, IV. László és Izabella kancelláriájában.

²⁾ Fejér IV. 2. 45.

³⁾ Fejér IV. 2. 336.

⁴⁾ Wenzel VII. 504.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 266 és 341.

⁶⁾ Wenzel II. 190.

VII.

Notariusok, kancellárok állása, jutalmazása, befolyása.

Vázolva a kancelláriának történeti fejlődését, szükséges még ez intézmény tagjainak személyes állásáról, a helyről, melyet a király környezetében betöltöttek, együttes működésükről és az egész testületnek munkaköréről és ügymenetéről egyet-mást elmondani.

A kancellárok rendes czíme : »Magister N. aulae regiae cancellarius (vicecancellarius)«; e kifejezésnek különmemű változatait mutatják, az oklevelek, a szerint, kinek kancelláriájában foglal az illető helyet, így tehát »aulae reginae, ducalis« stb. Ez elnevezéstől helylyel-közzel eltérést tapasztalunk; III. Bélánál felmerül már egyszer 1193-ban a »Hungariae cancellarius« cím ¹⁾; ezzel II. Endre alatt különösen Tamás székesfejérvári prépost kancellársága idejében gyakrabban találkozunk ²⁾, ugyanekkor »totius Hungariae cancellarius« elnevezés is előfordúl. ³⁾ A III. Béla kora óta helyenként előjövő ujtás azonban követésre nem talált; e tisztség viselői megmaradtak czímben is a királyi udvarnak és nem az országnak kancellárjai. Arra pedig, hogy a birodalom egyes részeire, például Dalmátiára, külön királyi kancellária létezett volna, adat nincs. ⁴⁾

A kancellárt állása fényének emelkedtével néha »summus« vagy »supremus cancellarius«-nak ⁵⁾, az alkancellárt is

¹⁾ Wenzel XI. 52.

²⁾ Így Wenzel I. 129, VI. 348, XI. 116 (u. ez Tkalčić I. 28), XI. 122 (Tkalčić I. 32.), Hazai Okm. VI. 8.

³⁾ Fejér III. 1. 125 (ugyanaz Fejér IX. 7. 645, Wenzel VI. 353, Knauz I. 201.) és Fejér III. 1. 116.

⁴⁾ Olvassuk ugyan IV. Béla egyik alkancellárjáról, Franqueriusról, hogy ez arbei electus volt (Fejér IV. 2. 308); Czinár Indexében (534 l.) megjegyzi róla, hogy »pro Dalmatia« volt alkancellár; lehet, hogy *Arbensis* hibából áll a kiadásban *Albensis* helyett; de valószínűbb, hogy az oklevél, melynek keltezése is hibás, nem teljes hiteű.

⁵⁾ Például IV. Bélánál Fejér IV. 2. 108, V. Istvánál Fejér V. 1. 192.

találjuk egyszer »subcancellarius«-nak nevezve.¹⁾ Mindezek azonban kivételek.

A kancelláriai személyzetnek zömét a notariusok alkották, kik egy időben nagyobb számmal voltak a kancelláriában alkalmazva; ők írták az okleveleket, s az ezekben ugyanazon időben felmutatható különböző írásvonásokból számuk nagyságára lehet következtetni. Szerepük a kancellária fejlett állapotában meg volt osztva; más írta a szöveget, más az azt bevezető invocatiót s a benne előjövő díszesebb initialisokat; az oklevelet azonban teljesnek, bevégeztnak tekintették, ha a kezdőbetűket író notarius nem is végezte be munkáját; lehet különben, hogy a díszes initialisokkal írt oklevélnek ára nagyobb volt, s az illető fél elégnek tartván az oklevélnek ezek nélkül is bizonyító erejét, fölöslegesnek tartá azért magasabb díjat fizetni. Az ily módon kihagyott kezdőbetűk száma néha igen nagy volt.²⁾

A notariusoknak közreműködéséről a király kancelláriájában az oklevelek hallgatnak; mily munkát végeztek ezeknek kiállítása körül, bizton megállapítani nem lehet. Ha említést találunk róluk, jobbára más körben látjuk őket működni. Beigztatásoknál, osztályoknál királyi kiküldöttek gyanánt gyakran szerepelnek. Így küldi ki IV. Béla László nevű notariusát egy osztály végrehajtására³⁾; V. István 1272-ben Andrást, kit »specialis domus nostrae notarius«-nak nevez⁴⁾, vagy IV. László 1274-ben Benedeket⁵⁾, kit birtokba való igtatással bíz meg.

Legtöbbször azonban követségekben vesznek a notariusok részt. IV. Béla 1265-ben László esztergomi esperest, notariusát és apocrisariusát a pápához küldi.⁶⁾ Mikor a király valamely notariusának adományt tesz, érdemei közt rendesen felemlíti, hogy követségekben vett részt. Így IV. Béla 1266-ban, mikor notariusait Pous és Benedek testvéreket⁷⁾, vagy IV.

¹⁾ Wenzel II. 101.

²⁾ Így például V. István egy 1272. oklevelében tizenhat ily ki nem írott kezdőbetű van. Knauz I. 592.

³⁾ Fejér VII. 1. 364.

⁴⁾ Knauz I. 578.

⁵⁾ Fejér V. 2. 157.

⁶⁾ Fejér IV. 3. 258.

⁷⁾ Fejér VII. 1. 332.

László, mikor 1277-ben notariusát. Tamás hantai prépostot ¹⁾ adományban részesíti. E szolgálatok nagyságát bizonyítja, hogy a notarius érdemeiért még az egyház is, melyhez tartozik, mint az utóbb említett oklevélben a hantai prépostság, vagy a notarius testvérei is kapnak adományt vagy valami királyi kegyet; így tett például IV. Béla, ki fia notariusának, Benedeknek érdemeiért ennek testvérei részére állít ki 1258-ban oklevelet ²⁾; vagy Erzsébet anyakirálynő, ki 1284-ben fia jegyzőjének Theodornak s általa testvérének tesz adományt. ³⁾

Feltűnhetik az idézetekben a különböző elnevezés, melyvel ez állás betöltői illetetnek; majd egyszerűen notarius, majd notarius specialis és apocrisiarius, sőt IV. Lászlónál egy oklevélben notarius secretarius ⁴⁾ címmel találkozunk. Kétségtelen, volt ezek közt valami különbség, hogy milyen, arról az oklevelek csak részben adnak felvilágosítást.

A notarius secretarius IV. László idejében egy oklevél záradékában egészen kancellári szerepet visz; az ő kezéből kelt az. De ő egyszersmind comes capellae is; s tekintve a királyi capellának még egy századdal az előtt is oklevelek kiállítása körül vitt nagy szerepét, azt lehetne gyanítani, hogy ez egyedül álló eset a hajdani gyakorlatnak reminiscenciája. Megfejtí azonban e notariusnak, mint oklevél-kiállítónak közreműködését az, hogy ez oklevél gyűrűs pecséttel volt megerősítve. Szintén a capella comese volt IV. László idejében az említett Tamás hantai prépost, ki azonban ezen felül »notarius seu apocrisiarius« címet is visel. Ez utóbbi elnevezés az egyszerű követen, legatuson kívül, a glossáriumok szerint a kancellária azon közegét is jelenti, kire valamely pecsét őrizete van bízva. És valóban azon két adomány-levélben, melyeket IV. László és Izabella királynő ez utóbbinak kancellárja Tamás váci püspök részére 1284-ben kiállítanak ⁵⁾, ennek érdemeit előszámlálván, felemlítik, hogy ő IV. Béla korában »notarius specialis« és »apocrisiarius« volt, és e minőségben a királyi

¹⁾ Fejér V. 2. 378 és 381.

²⁾ Wenzel VII. 486.

³⁾ Wenzel IV. 266.

⁴⁾ Wenzel IX. 204.

⁵⁾ Fejér V. 3. 180 és 210.

gyűrűs pecsét volt őrizete alatt.¹⁾ Notarius specialis, secretarius et apocrisarius tehát egyet jelent: a kancellária azon közeget, melyre a gyűrűs pecsét őrizete s az ezzel megerősítendő oklevelek kiállításának gondja van bízva. Az ily pecséttel adományt, fontosabb oklevelet a király csak akkor pecsétel meg, ha másik pecsétje nincs kezénél; ilyen esetben az oklevél záradéka rendesen külön megemlékezik e körülményről.²⁾

Ha a notarius specialis vagy apocrisarius szerepét ki is tudjuk mutatni egyes oklevelek kiállítása körül; de nem tudjuk azokét, kiket egyszerű notarius címmel találunk említve; az ilyeneket vagy királyi emberekként látjuk működni vagy egyéb állami szolgálatokban. De hogy volt a kancelláriában fokozat ezek közt is, tanúsítja a sok oklevélben előjövő, egykorúlag más kézzel tett javítás; miből az következik, hogy azokat kibocsátásuk előtt valaki, a ki a többi notariusnál rangban nagyobb volt, átnézte. Alig egy tizeddel az Árpádok kora után Róbert Károly kancelláriájában már szervezett »corrector litterarum« állást látunk³⁾; ennek előnyomait, bár többet nem tudunk róla, megtaláljuk az oklevelek correctióiban.

Ha a családi származást nézzük, melyből e notariusok eredtek, az egyházi méltóságot, melyet betöltöttek, abból ez állás előkelőségére kell következtetést vonnunk. IV. Béla két notariusának, Pousnak és Benedeknek atyja comes Marcus de Royk⁴⁾, Theodornak, ki szebeni prépost korában IV. László notariusai között Tamás hantai, Bertalan pedig egri prépost stb. Mindez azt bizonyítja, hogy notarius név alatt az Árpádok korának végén előkelő udvari állást kell értenünk; az ilyenek pedig, legalább azok, a kikről említést találunk, nem lehettek az oklevél írói, kik kétségtelenül kisebb rangban lévén, oklevelekben megemlékezés nem történik róluk.

¹⁾ »... in aula regia apocrisarii et specialis notarii meruit officium exercere, sigillo et ministerio *annulari*... « és »... apocrisarii seu specialis notarii ad *annulum regium* sibi meruerit officium recommendandum« Fejér i. h.

²⁾ Mint pl. IV. László egy 1278. oklevele Fejér V. 2. 442.

³⁾ Vat. Magy. Qkirattár I. sorozat II. köt. 298—299.

⁴⁾ Hazai Okm. I. 78.

⁵⁾ Wenzel IV. 266.

Ha már a notariusok is ily előkelő származásúak voltak, annyiival inkább el lehet ezt a kancellárokról s ezeknek helyetteséről mondani. Már III. Béla protonotariusánál, Saulnál, ki később csanádi püspökké lett, azt találjuk, hogy ő István comes fia ¹⁾, ez István pedig a Héderváriak neméből eredt; Zlandus, a későbbi veszprémi püspök, 1226-ban II. Endre kancellárja, a Kaplyon nembeli Vasvári Márton comes fia ²⁾; Gugh comesnek fia Péter székesfejérvári prépost 1230-ban ugyan e király udvarában alkancellár ³⁾; több példa mellőzésével elég Miklósról, László erdélyi vajda fiára hivatkozni, ki egész életét három különböző kancelláriában töltötte. V. Istvánnál kezdte, mint kancellár, majd elhagyván a király pártját, kegyvesztett lett, de még István életében sikerült Erzsébet királynő kegyét megnyernie, kinél 1272-ben alkancellárként látjuk működni; innét hasonló minőségben, majd kancellári állásban IV. Lászlónál találjuk föl, kinél utóbb mint alkancellár végezte változatos pályáját.

Sok adat bizonyít a mellett, hogy az előkelő családból eredt ifjakat a királyi udvarban nevelték s így képezték ki a kancellária céljaira. Számos kancellárról, sőt notariusról is ki lehet ezt mutatni. Mátyásról, IV. Bélának mint ifjabb királynak s az után is kancellárjáról feljegyzí Rogerius, hogy a királylyal együtt nevelkedett (insimul nutriti erant). Tamás notariusáról, ki keresztül ment IV. László koráig a kancellária összes fokozatain, említi IV. Bélának egy oklevele, hogy ő testvérével együtt a királyi udvarban nyerte neveltetését. ⁴⁾ A királyi udvarban töltött gyermek és ifjúkori évekből lehet kimagyarázni az oklevelek azon szavait, mikor kancellároknak vagy notariusok részére tett adományokban ezeknek gyermekkoruk óta (a primaevís pueritiæ suæ) tett szolgálataikról van szó. ⁵⁾

¹⁾ Hazai Okm. I. 1. és u. ez Wenzel VI. 148.

²⁾ Hazai Okm. VI. 30.

³⁾ Fejér VII. 1. 226.

⁴⁾ Wenzel VIII. 171.

⁵⁾ Így mondja ezt IV. Béla Benedekről V. István notariusáról 1258-ban (Wenzel VII. 486), vagy ugyanő 1267-ben Tamásról (Wenzel VIII. 164); így V. István notariusáról Kázmérről 1266-ban (Wenzel VIII. 145) stb.

A kancellária személyzete, mint adatok eléggé bizonyítják, az ország elsőrangú családjainak a királyi udvarban nevelkedett sarjaiból alakulván, ebben rejlik magyarázata azon minden irányú kegyeknek, kitüntetéseknek, adományoknak, melyekben azok királyaink részéről számtalan ízben részesültek; nyilvánultak ezek a gyors egyházi emelkedésben, a kancellária személyzetének fokozatos előléptetésében és a számos adományban, mely részükre történt.

Tapasztaljuk, hogy külföldön a király udvari papjai, a capellanusok, kik a kancellár helyét töltötték be, a legrövidebb idő alatt püspöki székre ültek ¹⁾; ugyanezt mondhatjuk el a mi kancelláriánk személyeiről. Már sz. László egy capellanusa: Seraphin, ki a bakonybéli conscriptio írója, néhány évvel utóbb az esztergomi érseki széket tölti be; még inkább tapasztaljuk ezt a későbbi századokban, mikor a kancelláriai szolgálat, mint ezt a személyzet névsora tanúsítja, valóban a legmagasabb egyházi méltóságoknak volt lépcsőfoka. Az, hogy például az alkancellár e tisztje mellett egyházi méltóságban nem állt, csak kivételes állapot; legtöbb esetben, ha mint ilyen kezdi működését, már a következő években prépostságot s fokkonként magasabb méltóságot nyer. A király ily esetekben mindig közbenjárt a pápánál kancellárja érdekében; úgy ő, mint megerősítéseknél a pápa külön hangsúlyozza a kancellária szolgálatában szerzett érdemeket. Így tesz IX. Gergely 1241-ben, mikor Benedeket, IV. Béla kancellárját székesfejérvári prépostságában megerősíti ²⁾, vagy mikor ugyanezt a király mint kalocsai érseket 1253-ban az esztergomi székre ajánlja IV. Incze pápának ³⁾; ugyanilyen IV. Kelemen pápának 1266-iki megerősítése, melyben a székesfejérvári préposttá választott Farkas alkancellárnak érdemeit felsorolja, hivatkozván a király ajánlatára. ⁴⁾

A királyi kancellária tagjainak következetesen keresztültöltött egyházi promoteálását tanúsítja az is, hogy van példa arra,

¹⁾ Így mondja a Geszta epp. Leod. »Ex capellanis potius episcopum constituendum.« V. ö. Bresslau. Die Kanzlei K. Konrads II. 19. 1.

²⁾ Fejér IV. 1. 215.

³⁾ Fejér IV. 2. 141, 145, és Knauz I. 406.

⁴⁾ Wenzel III. 146.

hogy a kancellár emelkedésével üresedésbe jött méltóságot az alkancellár töltötte be. Mikor Benedek székesfejérvári prépostot, IV. Béla kancellárját, 1243-ban kalocsai érsekségében megerősítették, nyomába a prépostságban az alkancellár Achilles következett. Sokszor az egyházi promotioval együtt járt a kancelláriai magasabb rang is. II. Endrénél Tamást 1209-ben alkancellárnak látjuk mindaddig, a míg veszprémi préposttá nem lett; ezután kancellár. A most említett Benedek, előbb 1238 — 1240. budai prépost és alkancellár, ez utóbbi évben a székesfejérvári káptalan élére választatván meg, ezzel együtt megkapja a kancellári rangot is. Tamás hantai prépost, ki mint notarius kezdte szolgálatát, az elnyert székesfejérvári prépostsággal együtt 1277-ben viczekancellárrá lesz.¹⁾

A mi a kancellária személyzetének fokozatos előléptetését illeti, ennek nyomát megtaláljuk abban, hogy sok viczekancellárt előbb mint notariust látunk működni. Benedek 1258-ban még István ifjabb király notarius²⁾, a következő évben már alkancellár; Bertalan egri prépost 1279-ben notarius specialis³⁾, három év multával IV. László alkancellárja; Theodor szebeni prépost, mielőtt IV. László alkancellárjává lenne, 1284-ben szintén notarius specialis címet visel.⁴⁾ A notariusoknak azonban nem mindegyike emelkedett rangjában; találunk olyat, ki évekig, sőt évtizedekig magmaradt ez állásban; így például Kázmér notarius⁵⁾ volt Istvánnak ifjabb királysága idejében, ugyanaz maradt akkor is, mikor a király trónra jutott, sőt IV. László is notariusaként említi.⁶⁾ IV. Bélától 1266-ban Pous és Benedek testvérek, a király notariusai, adományt kapnak; az utóbbit huszonhárom év multával 1289-ben is notariusának nevezi IV. László.⁶⁾ Mások ellenben aránylag gyorsan haladtak keresztül a szervezet összes lép-

¹⁾ Ezért mondja IV. Lászlónak az ennek számára adott donatio levele 1283-ban: »consequenter et quasi coniunctim vice-cancellariae officio ac honorabilis Albensis ecclesiae prepositurae regimine meruit insigniri.« Fejér V. 3. 182.

²⁾ Wenzel VII. 486.

³⁾ Fejér V. 2. 557 és 564.

⁴⁾ Wenzel IV. 266.

⁵⁾ Wenzel VIII. 145, 337 és IX. 2.

⁶⁾ Hazai Okm. I. 78.

csőin. Érdekesek erre nézve IV. Lászlónak és nejének Tamás váczai püspök részére 1283 és 1284-ben adott oklevelei ¹⁾, melyek tanusítják, hogy e Tamás három uralkodó alatt valamennyi fokon keresztül ment. IV. Bélának egyszerű notariusaként lép föl, majd notarius specialis és apocrisarius rangot kap; V. István alatt kétségtelenül ugyanezen minőségben legatiókat végez, s így kezdi IV. Lászlónál is szolgálatát; ezután e királynak alkanczellárja, majd püspök korában a királynő kanczellárja lesz; kanczelláriai pályáját a legmagasabb fokkal, a királyi kanczellársággal végzé az 1284—1289. években. Tekintve, hogy e működés két évtizednél alig valamivel hosszabb időt vett igénybe, az előmenetelt rohamosnak mondhatjuk.

Az egyházi és hivatali promotiokon kívül volt a királynak még egy eszköze, melylyel kanczellárjainak hű szolgálatát jutalmazá, s ezek az adományok. A kanczellária személyei előkelő családból eredvén, különben is nem ritkán terjedelmes birtokokkal rendelkeztek ²⁾; hozzávéve ehhez a gyakori birtokadományokat, melyekkel a király vagy királyné nemcsak a saját, hanem mások kanczelláriájában levőket is elhalmozta, nem csuda, hogy a kanczellár és alkanczellár állását lassanként a legtekintélyesebbek s legbefolyásosabbak közé sorolták. ³⁾ Ez az oka, hogy a király a kanczellárjának tett szolgálatokat olybá vette, épp úgy jutalmazta, mintha az illetők a király személye érdekében szereztek volna érdemeket. ⁴⁾

¹⁾ Fejér V. 3. 180 és 210.

²⁾ Így említi ezt Erzsébet (Izabella) királynő Tamás váczai püspökről és testvéreiről. Fejér V. 3. 210.

³⁾ Így jutalmazza IV. Béla 1251-ben alkanczellárját, Achillest (Fejér IV. 2. 95); kanczellárját Fülöp esztergomi érseket 1269-ben (Wenzel III. 200); öcscséét Kálmán herceget 1242-ben (Wenzel VII. 125); fiát 1263-ban (Fejér IV. 3. 100.); Mária királynő 1265-ben a veszprémi püspök érdemeiért testvérét (Fejér IV. 3. 286 és Knauz I. 530.); III. Endre alkanczellárját Theodort 1293-ban (Fejér VI. 1. 286), kinek részére Fennena királynő is tesz adományt (Fejér VI. 1. 240 és Wenzel X. 37.); ugyancsak III. Endre 1296-ban Ágnes királynő alkanczellárját, Andronicust (Fejér IX. 7. 715) stb. Notarius is gyakrabban kap adományt, így az idézettekén kívül László honti esperes IV. Bélától 1263-ban (Wenzel VIII. 61. és Knauz I. 491.), Tamás 1267-ben szintén ő tőle (Wenzel VIII. 164) stb.

⁴⁾ L. IV. Béla 1246. adomány-levelét kanczellárjának, Benedek kalocsai érseknek tett szolgálatokért. Wenzel VII. 209.

A kancellárság befolyásossá levén, e tiszt betöltői iparkodtak ezt fel is használni. Ha a kancellár kért valamit, a király bajosan tagadta meg. Hogy mily nagy súlya volt a kancellár által valaki érdekében előadott kérdésnek, bizonyítja IV. Béla egy 1265. oklevele, melyben a király kimondja, hogy csak fia volt alkancellárjának, Benedek aradi prépostnak kérésére tesz meg valamit.¹⁾ Ez oklevél egyszersmind azt is mutatja, hogy nem csak a királyi kancellária személyeinek volt ily befolyása, kiterjedt az a többiekre is. El befolyásnak lehet tulajdonítani azon óriási adományokat, melyeket királyaink azon egyházak részére tettek, melyeknek kebelébe kancelláriájok vezetői tartoztak.

Tudva a kancellárok döntő befolyását a királynál, kinek ők voltak első sorban tanácsadói, a kérelmező felek iparkodtak pártfogásukat részökre megnyerni; kancellárnak közbenjárását a királynál kérelmező levelek nem tartoztak ritkaságok közé; különösen nagy lehetett a befolyásuk IV. László idejében, mert ilyenmű levelek éppen e korból maradtak reánk. Moys nádor például 1273-ban levelet intéz Miklós esztergomi választott érsekhez és királyi kancellárhoz, kérve őt, hogy a nádori szerpénz gyűjtéséhez királyi engedélyt eszközöljön ki²⁾; a trauiak 1276-ban Benedek alkancellárhoz püspöküket küldik s azt a kérelmet intézik hozzá, hatna oda, hogy királynak hír szerint kibocsájtandó oklevele, melylyel az ő szabadalmaikat visszavonná, létre ne jőjjön.³⁾

A kancellári állásnak tekintélye és méltósága lassanként odáig fejlődött, hogy fontosabb országos ügy nem történhetett meg e tiszt betöltőjének jelenléte és tanácsa nélkül. Ez állás viselőit a király tanácsában már jókorán megtaláljuk. III. Béla notarius, ki ekkor a még nem szervezett kancellária élén állt, jelen van akkor, mikor a király egy kérelem fölött tanácsot ül⁴⁾; így volt az később is. IV. Béla 1265-ben a ryuchei nemesek egy ügyét szabályozván, itt is a királyi kan-

¹⁾ Hazai Okm. VI. 130.

²⁾ Hazai Oklevéltár 66.

³⁾ Fejér V. 2. 355 (u. ez VII. 4. 169) és 356.

⁴⁾ Fejér II. 198.

cellár szerepel tanácsadó gyanánt.¹⁾ Tanácsadóként és mint egy ügy mibenlétének elmondóját, alkancellárt is látunk.²⁾ Helyet foglalt a királyi tanácsban, mint több adathból kitűnik, a királynő kancellárja.³⁾ Részt vesz az alkancellár is; így IV. Béla idejében Benedek budai prépost.⁴⁾

Országos ügyek, követségek gyakran hosszú időre távol-tartották a kancellárt a király udvarától. Legatiókban a szokásos notariusok helyett kancellárokat is találunk. II. Endre például kancellárját, a fejérvári prépostot, a győri és pécsi püspökökkel egyetemben III. Honorius pápához küldi.⁵⁾ A XIII. század második felében a békekötések tárgyalásainál s egyéb fontos állami actusoknál a kancellárokat mint nagyszerepű tényezőket jobbra megtaláljuk. Így mikor IV. Béla Ottokárral 1253-ban békét köt, kancellárja Benedek kalocsai érsek egyike a béketárgyalásokra küldött főuraknak⁶⁾; mikor IV. Béla fiával kibékül, e nagyfontosságú ténynél jelen volt a kancellár, helyettese, és még a notarius is⁷⁾; sőt az egyességre, hogy annak ereje nagyobb legyen, a kancellár is ráfüggeszté pecsétjét.⁸⁾ Egyre nagyobb lesz az alkancellároknak is szereplése politikai tekintetben az Árpádok utolsó évtizedei alatt. V. István korában az alkancellár, Benedek, 1271-ben az Ottokárral kötendő béketárgyalásoknál jelen van⁹⁾; vagy IV. László idejében 1277-ben Demeter a Rudolf császárral való egyesség megkötésénél.¹⁰⁾ Ezek és ezekhez hasonló elfoglaltatások sokszor távol tartották a kancellárt a kancelláriától; s minthogy az oklevelek ilyenkor is az ő nevében keltek, biz-

¹⁾ Wenzel VIII. 124.

²⁾ Így pl. Jób alkancellár IV. Bélánál, Wenzel VII. 342.

³⁾ Fejér IV. 3. 384 és Wenzel III. 157.

⁴⁾ Fejér IV. 1. 139.

⁵⁾ *Jurium Hungariae in Russiam Minorem, Podoliam etc. explicatio.* Windob. 1772. Num. I.

⁶⁾ Fejér VII. 1. 300 és VII. 5. 310.

⁷⁾ Wenzel III. 34, Fejér IV. 3. 69 (u. az Knauz I. 476), Fejér IV. 3. 160 (u. az Knauz I. 485).

⁸⁾ Knauz I. 533, Wenzel III. 128 és 136.

⁹⁾ Fejér V. 1. 113 és Wenzel III. 247.

¹⁰⁾ Fejér V. 2. 388.

ton lehet következtetni, hogy a kancellár közreműködését jelző sor sok esetben csak idő-meghatározás.

A kancellárt helyettesével együtt gyakran küldi ki a király különböző ügyek végrehajtására; igaz, hogy mindezekben nem mint kancellár, hanem mint a király embere szerepel; de ez azt mutatja, hogy ilyesmi őt sokszor akadályozta abban, hogy eredeti tisztjének, a kancellária vezetésének és ellenőrzésének megfelelően. Ilyenmű ügyletek, melyeket királyok és királynők kancellárjaikkal végeztek: birtokba igtatás¹⁾, birtok-bejárás és rendezés²⁾, és tán leggyakrabban bírói vizsgálatra kiküldetés.³⁾

Ha e kiküldetésekről a kancellár oklevelet állít ki, ezt nem mint kancellár, hanem mint királyi ember vagy kiküldött bíró teszi; ilyennek kell tekinteni azt a »Nos Cancellarius«-sal kezdődő oklevelet, mely Fejérnél (VII. 2. 197.) olvasható. Vannak azonban egyes példák, melyek arra mutatnak, hogy a kancellária, illetőleg annak feje hiteles hely gyanánt szolgált, s a kancellár mint ilyen adott ki oklevelet. Farkas székesfejvári prépost és alkancellár például 1266-ban oklevelet ad ki, melyben egy előtte tett végrendeletet mond el.⁴⁾

Ez esetben nem lehetetlen ugyan, hogy mint egy hely prépostja állítja ki az oklevelet; de egy másik hasonló tartalmú oklevelet Pál veszprémi püspök, a királynő kancellárja, és Farkas királyi alkancellár adnak ki együttesen⁵⁾; e körülmény csak is arra mutat, hogy mind két kancellária ez esetben fejeik által képviselve, a végrendelkezőre nézve hiteles hely szerepét játszta.

Nemcsak hiteles helyként szerepelt néha a kancellária, de feje egyes, bár ritkán előforduló esetekben egészen a király személyét helyettesítve adott ki oklevelet. II. Endrének 1233-diki, a szebelébi jövevények részére szóló oklevelét a kancellár

¹⁾ Pl. Fejér IV. 1. 453, IV. 2. 498, VII. 3. 49 (u. ez más évszámmal IV. 2. 522).

²⁾ Pl. Fejér V. 2. 581, 585; Wenzel II. 267.

³⁾ Pl. Fejér IV. 2. 317 (u. ez Wenzel XI. 410), V. 2, 58, VII. 1. 338; Wenzel XI. 519; Zichy cs. Okm. I. 16. stb.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 375.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 79.

Ugrin kalocsai érsek csaknem szóról szóra a maga nevében is kiadja ¹⁾; ez esetben kétségtelen, hogy nem mint kalocsai érsek, mert ez ügyben, mint a mely az esztergomi káptalant illeté, semmi érdeke nincs, hanem mint kancellár állítja ki oklevélét. Ha ez egy esetről többről nincs is tudomásunk, de arra van példa, mint már említettem, hogy a király fontos oklevélre nagyobb bizonyíték okáért, a kancellár pecsétjét is ráfüggeszteté. Tettek így magán emberek is; Gugh comes például 1231-ben egy kápolnát alapítván, az erről szóló oklevelet »in argumentum abundantioris cautelae« fának, a király alkancellárjának pecsétjével erősíti meg. ²⁾ Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy a kancellároknak e tisztségük miatt külön pecséteik minálunk nem voltak; ha oklevelet adtak ki, azon pecsétet használták, mely egyházi állásuknak megfelelő volt. ³⁾

VIII.

Kancellárok kötelessége, kancelláriai rendetlenségek, oklevél-árak.

Ha a kancellária együttes működését tekintjük, az óriási munkásságból annak nagy elfoglaltságára vonhatunk következtetést. A reánk maradt oklevél-anyag eléggé bizonyítja ezt. Gyakran több igen nagy terjedelmű oklevél kelt ugyanegy napon. ⁴⁾ Ha a kancellária vezetőjének nem is volt ezekkel több dolga az előleges útba igazításnál, átnézésnél és megpecsételésnél, de hogy eléggé elfoglalta idejét a kancelláriai működés, több adatból kitűnik. Ezért menteti föl II. Endre 1214-ben kancellárját, a székesfejérvári prépostot, ki a szentföldre teendő útjában oldala mellett marad, a következő évre

¹⁾ Knauz I. 299.

²⁾ Fejér VII. 1. 226.

³⁾ Ezt azért említem, mert pl. Németországban a Staufok alatt kancellároknak, sőt notariusoknak is voltak külön pecséteik. V. ö. Philippi. Zur Gesch. der Reichskanzlei unter den letzten Staufern. 67. l.

⁴⁾ Pl. IV. Bélának két 1266. oklevele. Fejér IV. 3. 322 és 330; II. Endrének négy 1233. oklevele. Wenzel I. 302, VI. 517, 519 (u. ez XI. 258.), Fejér III. 2. 357.

hirdetett zsinaton leendő megjelenése alól ¹⁾; ez okból bocsájtja meg IV. Kelemen pápa Farkasnak, IV. Béla alkanczellárjának azt a mulasztását, hogy hosszabb idő óta székesfejérvári préposttá választatván, e választás pápai megerősítését nem kérte, mert viczekanczellársága elfoglalta idejét (*qui ratione commissi sibi vicecancellariae officii circa memorati regis erat negotia occupatus*). ²⁾ Ez elfoglaltatás azonban nem mindig kanczelláriai munkából állt; a megelőző fejezetekből kitűnik, hogy kiküldetések, országos ügyek s talán saját egyházának vezetése is, a kanczellárt és helyettesét sokszor más térre vonták. Így történhetett az, hogy néha a kanczellár semmit sem tudott az oklevél kiállításáról. Erzsébet királynő 1290 körül oly birtokot adományozott egy hívének, mely ős időktől fogva a veszprémi egyházé volt ³⁾; ugyanekkor a veszprémi püspök volt a királynő kanczellárja, kinek kétségtelenül kellett ismernie egyháza jószágait; ha tehát tud valamit ez oklevél kibocsájtásáról, okvetlenül felvilágosítja a királynőt és tiltakozik ez adomány ellen.

A kanczellárt az oklevelek szövegezésének munkájától mindjobban felszabadította azoknak formaszerűsége, mely egyre inkább előtérbe lép. Már régibb időben is tapasztaljuk, hogy egyforma tárgyú oklevelek egyformán szövegeztettek ⁴⁾; lassanként az oklevél legnagyobb részét formulák képezték s a szabad szövegezés csak a *narratoria* és *dispositoria* szorítkozott. Csak egy nem vert nálunk gyökeret, a mi a szomszédos Németországban oly szokásos volt, a megelőző oklevelek (*Vor-Urkunde*) utáni dolgozás; e helyett a királyi kanczellária a megelőző oklevelek teljes szövegének szószerinti vagy tartalmának szabadon szerkesztett leírását és megerősítését választotta.

E formulák az Árpádkorban egészen önállóan fejlődtek; de természetesen azoknak alakulására külföldi minták is voltak befolyással. Így például a pápai kanczelláriának, mely a XII. század végétől kezdve fénykorát élte, hatására sokszor

¹⁾ Fejér III. 1. 165.

²⁾ Theiner I. 287 és Wenzel III. 146.

³⁾ Hazai Oklevéltár 122.

⁴⁾ Így pl. III. Béla két 1186. oklevele, Wenzel VI. 164 és Hazai Okm. VI. 4.

reá ismerünk. Különösen a corroboratio formája ¹⁾ az, melynek követését III. Béla ²⁾, Imre ³⁾, II. Endre vezér ⁴⁾ és király ⁵⁾, IV. Béla ⁶⁾, Erzsébet királynő ⁷⁾ némely levelében lehetetlen föl nem ismerni.

Kétségtelenül kész gyűjtemény állott e formulákból a királyi kancellária tagjainak rendelkezésére; melynek használata mellett új okleveleknél a kancellárnak legfőlebb az volt a tenni valója, hogy a leírandó mintákat a notariusok számára kijelölje. Ha formuláknak gyűjteménye történetünk első három századából nem is maradt reánk: okleveleink szövege azonban annak létezése mellett bizonyít.

Ha e formulák létezése a kancellária fejlett állapotában fel is mentette annak vezetőjét az oklevelek szövegezésének munkájától, van azonban két foglalkozás, mely gondjukat képezé. Régi okleveleknek, melyeknek átírásáról vagy megerősítéséről van szó, átnézése és megvizsgálása, és az oklevelek megpecsételése.

Régi okleveleket, melyeknek hártája megromlott, pecsétje töredezett, írása elmosódott, tulajdonosaik új formában, hiteles másolatban iparkodtak a királytól kieszközölni. Ezért írja át Kálmán király sz. Istvánnak a veszprémi apáczáak részére adott oklevelét; ugyancz okért kéri a pannonhalmi apát IV. Bélától egy korábbi oklevele átírását, mert a pecsét töredékes, az írás pedig nedvesség által foltos és mocskos lett.⁸⁾ Egy másik és leggyakoribb indoka az oklevél hiteles másolatban történendő kiadásának az, hogy az illető ne legyen kénytelen az

¹⁾ Pápai oklevelekben a rendes forma: »Nulli ergo omnino hominum liceat hanc nostrae (következik az oklevél neve, pl. confirmationis) paginam infringere aut ei temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare voluerit, indignationem omnipotentis dei et apostolorum eius se noverit incursurum.«

²⁾ Wenzel VI. 183, Knauz I. 142.

³⁾ Fejér II. 376, Wenzel VI. 193.

⁴⁾ Fejér II. 320.

⁵⁾ Fejér III. 2. 352, 357; Wenzel I. 302, VI. 517, 519 (u. ez XI. 258.)

⁶⁾ Fejér IV. 1. 110.

⁷⁾ Fejér V. 3. 37.

⁸⁾ Wenzel XI. 470.

eredetű utak veszélyeinek és egyéb viszontagságoknak kitenni. Némely időben pedig az ország specialis viszonyai tették szükségessé megelőző oklevelek tömeges átvizsgálását és megerősítését. IV. Béla ifjabb király idejében a fölösleges adományozások által megfogyott királyi javakat azoknak érvénytelenekké nyilvánításával akarták rendbehozni; ez az oklevelek tömeges felmutatását vonta maga után ¹⁾, sőt az akkori viszonyok még azt is megkövetelték, hogy az ifjú király az atya által kiadott okleveleket is megerősítse. ²⁾

E megerősítés vagy a szöveg teljes átírásával, vagy egy más pecsétnek a korábbira nyomásával történt. Ezért találjuk Béla ifjabb király gyűrűs pecsétjét atyjáéra nyomva, s ezért találunk okleveleket, melyeket II. Endre állít ki, s melyeken Béla pecsétje függ. ³⁾ Akármily modorban történt is megelőző oklevelek megerősítése, azt mindig oklevél-vizsgálat, melynél a kancellár nagy szerepet játszott, előzte meg.

E vizsgálat, mint Fennena királynő 1294-iki oklevele mondja ⁴⁾, a hártýára, a pecsét fonalára, és magára a pecsétre terjedt ki (*carta, sericum, sigillum*). Még jobban részletezi, különösen a pecsétnek vizsgálatát, János kalocsai érsek és kancellár 1295. oklevelében e szavakkal ⁵⁾: »*comperta omni sinceritate earundem, tam in charta, quam in bulla, et serico bullae medio inserto, integris imaginibus regalibus et characteribus bullarum sine aliqua laesione apparentibus*« ... E szavakból kiténik, hogy a vizsgálat éle a pecsétre irányult; s átírásoknál annak épsége igen fontos s a hitelesség mellett

¹⁾ Pl. Fejér III. 2. 87, 197, VII. 1. 224, Wenzel I. 270 stb.

²⁾ Pl. Fejér III. 2. 195, 196, VII. 1. 220, Wenzel VI. 485, XI. 214, 215, 235 stb.

³⁾ Ilyen például a Heiligenkreutzi levéltárban II. Endre egy 1208. oklevele (Weiss. Urkundenbuch des Stiftes Heiligenkr. I. 38), mely két példányban van meg; az egyik Béla ifj. király pecsétjével; ugyanilyen II. Endrének egy 1217. oklevele (Weiss I. 53.) Ez években Béla még nem volt ifjabb király; pecsétje tehát a már rég kiállított oklevelekre később függesztetett.

⁴⁾ Knauz II. 349.

⁵⁾ Fejér VI. 1. 378.

szóló körülmény volt. ¹⁾ Töredezett, megromlott pecséttel ellátott oklevélnek átírása nagy nehézségekkel és igen beható vizsgálattal volt összekötve, mint ezt az alább IV. László korából elmondandó eset bizonyítja.

Ha valamely igen fontos oklevél átírás czéljából került a király elé, vagy régi, okleveles alapon nyugvó szabadalmak megerősítéséről volt szó, a király a megelőző vagy átírandó okleveleket felolvastatá maga előtt. Így olvastatja el II. István Gejzának a garamelléki apátság részére adott oklevelét. ²⁾ A felolvasót az oklevél nem nevezi meg. Mikor II. Endre 1217-ben a zágrábi püspökséget összes javaiban és jogaiban megerősíti, az erre vonatkozó összes megelőző okleveleket nagy sokaság előtt Ugrin kanczellár olvasta fel. ³⁾ IV. Béla is elolvastatja magának Dénes szlavoniai bán oklevelét 1242-ben, mielőtt azt átírná ⁴⁾; ugyanígy tesz IV. László 1276-ban II. Endrének az esztergomi káptalan részére szóló oklevelével. ⁵⁾

Leggyakrabban azonban a király kanczellárjával, illetőleg az alkanczellárral nézeti át és ítelteti meg az átírandó okleveleket. Így tett már 1109-ben Kálmán Sz. Istvánnak görög szövegű oklevelével, annak átnézését Simon pécsi püspökre bízván, ki ez alkalommal a kanczellár szerepét vívé. ⁶⁾ III. Béla 1190-ben a pécsi egyház kiváltságait megújítván, említi, hogy ez a régi oklevelek átnézése után történt. ⁷⁾ IV. Béla mint ifjabb király, oklevelek átírásánál azok átnézésével kanczellárját, Mátyás zágrábi prépostot bízta meg ⁸⁾, sőt egy oklevele arra mutat, hogy az átírandó oklevél szövegét maga a kanczellár írta le. ⁹⁾ A kanczellária fejlettebb állapotában, mikor a viczekanczellárra háramlottak annak gondjai, ez végezte ily alkalmaknál a kanczellár kötelességét. V. István ifjabb

¹⁾ Az oklevelek a pecsét épségét »non confractum« külön is kiemelik pl. Wenzel IV. 78.

²⁾ Knauz I. 81.

³⁾ Fejér III. 1. 211.

⁴⁾ Fejér IV. 1. 255.

⁵⁾ Fejér V. 2. 336.

⁶⁾ Fejér VII. 1. 140.

⁷⁾ Fejér II. 252.

⁸⁾ Wenzel VII. 9, XI. 470.

⁹⁾ Wenzel VII. 31.

király 1269-ben Péter alkanczellárjával szerkeszteti azon oklevelét, melyben több megelőzőt átír. ¹⁾

Ily vizsgálatnál, ennek éle főkép a pecsétre volt irányítva; ennek épsége eldöntötte az oklevél hitelességét; látszólag mily szigorúsággal történt ez, bizonyítja egy IV. László korabeli 1284-iki érdekes pecsétvizsgálat. ²⁾

A Csanád nemből való Tamás comes felmutatja IV. Bélának egy 1247-iki oklevelét és kéri a királyt, hogy ez oklevél alapján őt birtokaiban erősítse meg. A felmutatott oklevélnek azonban pecsétje hibás; annak alsó fele körülbelül a pecséten ábrázolt király térdeitől kezdve a selyemfonállal együtt hiányzik, mintha levágták vagy elégették volna; a selymen csakis a pecsétnek felső része függ. A király, tartván attól, hogy itt hamisítás esete forog fön, tanácsot tart. Kérdik a felmutatót, mi történt az oklevéllel; ez előadja, hogy kúnok ütvén házára, futásnak eredt, magával vivén okleveles bizonyítékait is, melyeket utóbb a temerkényi templom szentélyében rejtett el. A kúnok üldözték, s azt vélvén, hogy ő is e templomban rejtőzik, ezt lángba borították; itt égtek el összes levelei, csak Béla királyé maradt meg ily állapotban. Ez oklevél igaz voltának bizonyítására felmutatja annak a váradi registrumból vett mását. A király ennek sem hisz, további vizsgálatot rendel el. E vizsgálat azonban ismét nem a szövegre, hanem a pecséttdékre irányúl. A kanczellár kettétöri azt, s ekkor kitűnik, hogy a selyem belül ép; s így nem forog fön az az eset, hogy más oklevél pecsétjét függesztették a Béla királyéra. Csak is ekkor ismeri el a király a felmutatott oklevél hitelességét.

Ha a pecsétnek csak csekély része volt is megsérte, ezt a körülményt, mint látszólag az oklevél hitelessége ellen szót, átíratok külön felemlítik. Ilyen volt IV. Bélának azon 1267-iki oklevele, melyet Pál veszprémi prépost IV. Lászlóval 1276-ban átírat. ³⁾ Ennek pecsétje, nem ugyan fontos helyen (in loco non suspecto), kissé meg volt rongálva; ez a veszprémi egyház élpusztításakor történt. A király e körülménnyel a pecsét rongált állapotát indokoltnak látván, átírja az oklevelet,

¹⁾ Wenzel VIII. 236.

²⁾ Wenzel IX. 384.

³⁾ Hazai Okm. IV. 55.

mert a rongáltság oly csekély, hogy azért »eidem fides credula et omnis credentia ac securitas poterat adhiberi.«

Azon körülmény, hogy rongált hártyájú oklevél átírása semmi nehézséggel nem járt, ellenben a pecsétnek minden hibája erős kritikának és indokolásnak volt alávetve, okvetlenül arra a föltevésre készítet, hogy a kancelláriának csak a pecsét hitelességének megállapítására voltak segédeszközei, a hártyára s így a szövegre nézve nem. Mik voltak e segédeszközök, adatok hiányában meghatározni nem lehet. A használaton kívül helyezett pecsétnyomót a király, új pecsétet hozván be, megsemmisítteté. Így tesz IV. László, mikor 1288 táján új pecsétet véset, a régi typariumot saját kezeivel törí össze.¹⁾ Talán kőbe vagy ércbe vésett pecsét-minták állottak a kancellária rendelkezésére, melyek a megelőző királyok pecsétéről készültek; ezt a föltevést a Nemzeti Múzeum régiségtárában őrzött márvány-lap, mely egyik oldalán II. Gejza, a másikon III. István pecsétjét tartalmazza, mely tehát ily alakban typarium gyanánt aligha szolgálhatott, bizonyítani látszik.

Az oklevél keresztül mentén a megelőző kancelláriai vizsgálaton, ha hitelesnek bizonyúl, a király azt újabb formában kiadja. A hitelesség bizonyítására a kancellária többféle formulával él. IV. Béla például 1242-ben kimondja: »memorata privilegia iusta esse, ac omni falsitatis vitio carere«²⁾; V. István 1271-ben oklevelet írván át, »cum nihil reprehensibile in eisdem fore iudicetur« kitételt használ.³⁾ Sok esetben pedig a király egy szóval sem bizonyítja az átírt oklevél hiteles voltát, hanem azt minden megjegyzés nélkül állítja ki hiteles másolatban; így tesz például IV. Béla 1257-ben a veszprémi sz. István-féle, különben sem teljes hitelű oklevél átírásánál.⁴⁾

Királyi átíratoknál néha nagy pontossággal, a minutiositásig vitt hűséggel találkozunk; ilyen például II. Endrének a pannonhalmi alapító-levelet átíró 1213-iki oklevele, mely annak szövegét nemcsak leírja, hanem úgy szólván lerajzolja,

¹⁾ Fejér V. 3. 412 és VII. 5. 474.

²⁾ Fejér IV. 1. 250.

³⁾ Wenzel VIII. 346.

⁴⁾ Fejér IV. 2. 430.

utánaozván az eredetinek scriptura longior-ját, monogrammáját, chrismonát.¹⁾ Legtöbb esetben azonban a kancellária nagy könnyelműséggel járt el megelőző oklevelek szövegének leírásánál; neveket ferdít, évszámokat ront el. Mindez az átíratok becsét diplomatikai szempontból messze teszi az eredetieké mögé. Annál számosabbak az átíratok hibái, mennél régibb az átírt oklevél. Régiekkel szemben a kancellária valóban nagyon tudatlannak és tájékozatlannak tünteti fel magát; ennek példáját látjuk IV. László alatt 1284-ben, mikor III. Istvánnak 1165-diki oklevelét sz. Istváné gyanánt írta át.²⁾

Ha már eredetiekkel szemben is tévedés történhetett, hány hiba csúszhatott be akkor, mikor elvesztett, elpusztult okleveleket kellett újra kiadni. Pedig ilyesminek megtörténtével nem egyszer találkozunk.

Tűzvész által, tatárjáráskor sok oklevél veszett el; ezeknek újból való kibocsájtásánál más módszerhez kellett folyamodni.

II. Gejza, mikor 1158-ban a pécs-váradí apátság tűz által elpusztult okleveleit átírja, azt az egyszerű másolatot használja alapúl, abból íratja le kancellárja Barnabás által az átírandókat, melyet az apátság levéltárában őriztek; a király elfogadja ez iratot hiteles gyanánt azért, mert a megelőző évben egy pörös ügy tárgyalása alkalmával meggyőződött arról, hogy az az akkor még meglévő eredetiekkel teljesen megegyezett.³⁾

Legtöbb esetben azonban az elveszett oklevélnek csak tartalmát erősíti meg a király. Így tesz Imre 1198-ban, megerősítván több nemest birtokaikban, melyekről szóló okleveleiket elvesztették⁴⁾; a király megelégszik az esztergomi érsek biztosításával, hogy ő látta és olvasta ez okleveleket. Mikor IV. Béla 1254-ben a pilisi apátságot megerősíti összes javai-ban, mert ez apátság oklevelei Esztergomban a tatárjáráskor elpusztultak, erre nézve csak azon bizonyítékot említi, hogy ő, mint a pilisi egyház patronusa, tudja jól, mely birtokokat és

¹⁾ II. Endre ez átírata Pannonhalmán.

²⁾ Fejér V. 3. 253.

³⁾ Fejér II. 147 és III. 2. 119.

⁴⁾ Fejér II. 343.

kiváltságokat adtak elődei ez egyháznak. ¹⁾ Később ily oklevelek megerősítése mindig széleskörű vizsgálattal volt egybekötve s ebben a kanczellária személyzetének nagy szerep jutott.

V. István 1271-ben az egri püspökséget, melynek oklevelei a tatárjárás idejében semmisültek meg, jogaiban megakarván erősíteni, az egyházmegye nemeseiből huszonötöt nevez meg, hogy ezek emlékezetből eskü mellett állítsák össze az egyház jogait és kiváltságait. E bizottsághoz kiküldi alkanczellárját is; ez előtt mondják el azt, a mit e tárgyról tudnak. Az alkanczellár referál a királynak, s az ügyről oklevelet szerkeszt. ²⁾ Majdnem hasonló volt az eljárás a nyitrai püspökségnél is. Ennek is elvesztek oklevelei az Ottokárral vívott harczokban; mikor a püspök birtokainak ez oklevelek alapján való összeírását s azokban megerősítését kérte, a király a jószágok bejárására kiküldi saját és az esztergomi káptalan emberét alkanczellárjával együtt, s ezeknek jelentése alapján szerkeszti az utóbbi a királyi oklevelet. ³⁾

Kitűnik tehát az előadottakból, hogy meglévő oklevelek átírásánál a kanczellár teljesítette azok megvizsgálását, elveszetteknek pedig királyi kiküldöttként szerepelt, kinek jelentése alapján erősítette meg a király a birtokost régi jogaiban.

Az átírást, megerősítést maguk a királyi oklevelek egész a XIII. század első feléig külön kitéttel jelölték; »annotatio, restauratio, confirmatio, renovatio«, ezek az e fogalomnak megfelelő kifejezések. Már Kálmán király 1009-iki oklevelében, az átírásnak hazánkban legelső példájában, renovatióról beszél (renovatum est hoc privilegium); II. Gejza a pécs-várad elvesztett okleveleket átírván, ezt így fejezi ki: »restaurari feci hoc privilegium.« III. Béla a pécsi régi okleveleket újra kiadván, oklevelét ekkép végzi: »per manus Katapani . . . est hoc privilegium annotatum.« ⁴⁾ De leginkább feltűnő az elnevezés különbözősége II. Endrénél abban a korban, mikor a kanczellár közreműködését az általánossá vált »datum per manus« kifejezés jelezte. Oly esetekben; hol régibb adományoknak újabb

¹⁾ Fejér IV. 2. 215.

²⁾ Fejér V. 1. 153.

³⁾ Fejér VII. 2. 150.

⁴⁾ Fejér II. 260.

mege erősítése vagy a régi pecsét alatt kiadottaknak az újabbal megújítása van szóban, az oklevelek a »renovatum per manus« szavakat használják.¹⁾ Legutoljára IV. Béla tesz még 1242-ben különbséget egy oklevelében, melylyel öcsésének Kálmánnak egy oklevelét írja át²⁾; noha az ő oklevelei kivétel nélkül »datum per manus« formával teszik ki a kancellár nevét, ez oklevele azt ily régies és a praxistól teljesen elütő alakban fejezi ki: »Porro facta est haec annotatio ac confirmatio per manus . . . Benedicti.« E kortól kezdve azonban e formában nincs különbség a megerősítések, átiratok és új adományokról szóló oklevelek szövegezése között.

Említettem, hogy az átírandó oklevelek megvizsgálásán kívül a kancellárnak egy másik kötelessége az oklevelek megpecsételése volt és ezzel kapcsolatban a királyi pecsét őrzése.

A régi hagyomány szerint a király maga pecsételte meg az oklevelet; később már csak a monogrammban tette meg a befejező vonást (Vollziehungs-Strich); utóbb már ezzel sem törődött s az egész kiállítás a capellanusra vagy notariusra hárult, de azért a szövegben benn maradt a »manu propria roborantes«, mely tehát a valóságnak nem felelt meg.

A monogramma befejezését jelöli a pannonhalmi alapító oklevélben az utóbb említett kifejezés; de azért abban két kéz nyomaira nem akadunk. Ugyanezt jelenti I. Endrénél a tihanyi alapító oklevélben a »consignatum manu regis«; ennek eredetijét nem bírván, meghatározni nem lehet, vajon régi időből fennmaradt forma-e ezen kifejezés, a mi valószínű, vagy a monogrammban a befejező vonást csakugyan a király tette-e meg.

A külföldi mintára behozott monogrammának nálunk hosszú élete nem lévén, a pecsét vette át egészen annak szerepét. I. Gejzának a garami apátság részére adott oklevelében olvassuk, hogy azt a király sajátkezűleg erősítette és pecsételte meg (manu propria subter firmavi et sigillavi)³⁾; a megerősítés kétségtelenül a király kezének a kész oklevélre tevő-

¹⁾ Igy Fejér III. 1. 173, 201, 316, III. 2. 140, 475 (u. ez Wenzel XI. 137); Wenzel XI. 133, 135, stb.

²⁾ Wenzel XII. 689.

³⁾ Knausz I. 53.

séből állott. A sajátkezű megpecsételést pedig az alapítvány fontossága indokolta. Későbbi időben csak igen kivételes esetekben teszi maga a király az oklevélre a pecsétet. Így például II. Gejza a budai káptalan részére 1148-ban adott oklevélre ¹⁾; vagy IV. Béla, ki egy 1268. oklevélre sajátkezűleg függeszti az arany bullát ²⁾, ugyanigy V. István 1272-ben. ³⁾

A pecsét őrizete a XII. századtól kezdve hol a notariust, hol a királyi capella fejét illeté, vagyis azokat, kikre időről időre a pecsételés bízva volt. Mikor a notariusi intézmény kancelláriává emelkedett, a kancellár őrzé az arany bulla és a felségi pecsét typariumát; utóbb az alkancellár önállóan kezdván fellépni, a kettős pecséttel rendesen ő pecsételt, az arany bulla megmaradt mindvégig a kancellárnál. A király gyűrűs pecsétjét pedig a notarius specialis vagy secretarius, ki rendesen egyuttal a királyi capella feje is volt, őrizte. Ezt a felosztást tanusítják a reánk maradt emlékek.

Hogy a kancellár őrizte a pecsétet és pecsételte meg az oklevelet, bizonyítja II. Endre egy 1215. adomány-levele, melyre a pecsétet Tamás székesfejérvári prépost és kancellár nyomja ⁴⁾; ugyanigy IV. Béla ifjabb király kancellárjával Mátyás zágrábi préposttal pecsételtet meg többet. ⁵⁾ Bizonyítja Rogerius elbeszélése, hogy a tatárok a menekvő kancellárnál megtalálták a királyi pecsétet, mely tehát az ő őrizete alatt volt. Hogy a rendesen használt kettős pecsétet, mikor az alkancellár signálta a király okleveleit, ez őrzé, szintén több adat bizonyítja. IV. László 1278-ban azért pecsételteti gyűrűs pecsétével meg egy oklevelét, mert egyéb pecsétje a távollevő alkancellárnál van. ⁶⁾ III. Endre 1299-ben egy alkancellárja érdekében kelt oklevelet, minthogy a királyi pecsétet ez őrizi, a kancellár és a nádor pecsétjével is megerősített. ⁷⁾ A gyűrűs pecsét őrizetét illetőleg legyen elég a megelőző fejezetre hivatkozni.

¹⁾ Fejér II. 129.

²⁾ Fejér IV. 3. 456 és Knauz I. 560.

³⁾ Tkalčič I. 162.

⁴⁾ Fejér III. 1. 167 és Knauz I. 207.

⁵⁾ Wenzel VII. 9, 31, XI. 471.

⁶⁾ Fejér V. 2. 443.

⁷⁾ Wenzel X. 332.

Említők, hogy arany bulla alatt kiadott oklevél mindig a kancellár kezéből kelt. Az ilyen ünnepélyesebb formában kiadott, erősebb jogokat biztosító oklevélnek emelte értékét az, ha záradékában a kancellár nevét tartalmazza akkor is, mikor ennek állása fényes méltósággá válván, egészen az alkancellár vette át a kancellária dolgait.

Mutatja ezt IV. Bélának az 1268-iki komáromi nagy adományról arany és kettős pecsét alatt egyszerre két párban kiadott oklevele; az arany bullásat a kancellár, a viasz pecsét alatt kiadottat az alkancellár signálja. ¹⁾ Az Árpádok korában nagy számmal kiadott arany pecsétetes oklevelek közt ²⁾ egyetlen egy van, IV. Béláé 1258-ból, mely az alkancellár kezéből kelt. ³⁾ Ennek magyarázata azonban az, hogy Béla kancellárja, Benedek esztergomi érsek, ez időben a kancellária gondjaitól teljesen visszavonult.

A pecsétnek az oklevélre tétele által a kancellár vagy helyettese annak kiállítására körül a legfontosabb dolgot végzé; azért személyének azokkal szemben, kiknek az oklevél szóllott, mentnek kellett lennie minden gyanutól; mint segített gyanu esetén a király, mutatja IV. Béla példája 1262. körül. A király két pörlekedő fél között folyó ügyben új határnapot rendel, a feleknek egyike azonban Farkas alkancellár ellen kifogást emel; a király tehát ez okból nem a maga pecsétjével, mely az alkancellár kezében volt, hanem több főemberével pecsételteti meg ez oklevelét. ⁴⁾

Általában véve vigyáztak arra, hogy ha a kancellár vagy alkancellár érdekében, kérésére vagy rokonai számára történt egy adomány, ezt ne az érdekelt signálja vagy pecsételje meg.

IV. Béla 1254-ben a székesfejérvári káptalannak adományt tevén, erről szóló oklevelét kancellárjával, Benedek esztergomi érsekkel signáltatja, mert alkancellárja e káptalan

¹⁾ Knauz I. 560.

²⁾ Pl. Fejér III. 1. 210, III. 2. 134, 211, 326, IV. 1. 21, 104, 132, 246, 323, 384, 417, 451, IV. 2. 106, 135, 214, IV. 3. 116, 119, 443, V. 1. 192, VII. 5. 258; Wenzel I. 140, II. 143, VI. 365, VII. 131, 166, 501, VIII. 50, XI. 52; 337 stb.

³⁾ Fejér IV. 2. 450.

⁴⁾ Wenzel VIII. 47, tévesen Sm(aragdus)-nak írván az alkancellár nevét; jobban közli Kubinyi I. 52.

prépostja volt ¹⁾); pedig e korban a kancellár kezéből, arany bullán kívül, igen kivételesen kelt oklevél. Bélának másik kancellárja, Fülöp esztergomi érsek kezéből szintén csak arany pecsét alatt kiadott oklevelek keltek; de vele jegyezteti alá nevét a király 1265-iki oklevelének, melyben Farkas alkancellárja rokonának tesz adományt; fölemlíti külön a király, hogy az alkancellár e rokonsága miatt keletkezendő gyanu elkerülésére az oklevélre a kancellár pecsétét is ráfüggeszteté.²⁾ Mária királynő 1265-ben kancellárja, a veszprémi püspök számára állítván ki oklevelet, azt alkancellárja kezéből adatja ki.³⁾ Erzsébet királynő, mikor kancellárjának Tamás váci püspöknek ad adomány-levelet 1284-ben, ezt senkivel sem signáltatja.⁴⁾

III. Endre különösen vigyázott arra, ha alkancellárjának közbenjárására, vagy részére kelt valami, hogy az oklevélre, mely ugyan az alkancellár kezéből kelt, nagyobb hitelesség okáért mások is, az esztergomi és kalocsai érsekek, a nádor stb., ráfüggeszszék pecsétjeiket.⁵⁾ De az e tekintetben következtetlenül keresztül vitt elővigyázatnak, mely egyszer a túlságig szigorú volt, máskor igen enyhe, példája az, hogy mikor épen alkancellárjának adományoz valamit, nemcsak ennek kezéből adatja ki az oklevelet, hanem azt pusztán a királyi pecséttel, mely az érdekelt alkancellár őrizete alatt volt, erősítteti meg.⁶⁾

Annak, hogy Yoles királynő 1224-ben kancellárja szolgálataiért népeinek kiváltságot enged s erről szóló oklevelét ugyan e kancellár adja ki ⁷⁾), megvan a magyarázata; ebben a korban a királynői kancellária élén csak egy állt, alkancellárról még nem történik említés. De a későbbi eltérések az említett elővigyázattól azt tanúsítják, hogy a kancellária maga sem tartotta meg mindig a részrehajlás gyanújának kül-

¹⁾ Fejér IV. 2. 230.

²⁾ Wenzel III. 118.

³⁾ Fejér IV. 2. 286.

⁴⁾ Fejér V. 3. 210.

⁵⁾ Fejér VI. 1. 112, Wenzel X. 22, 23, 329.

⁶⁾ Fejér VI. 1. 236.

⁷⁾ Fejér III. 1. 469.

színétől való óvakodást, s maga is következtetlenségbe esett, megszegvén a maga által hirdetett szabályt. IV. Béla 1269-ben a székesfejérvári prépostság jobbágynak kiváltságokat adván, erről szóló oklevelét annak prépostjával, Demeter alkanczellárral adatja ki.¹⁾ Különösen gyakoriak ez esetek IV. László korából, mikor a kanczellária belső állapota különben is nagy zavarokat mutat föl. Alkanczellárja, Benedek budai prépost kérésére átírván II. Endrének ez egyház részére adott oklevelét, az átíratot szintén e Benedek signálja²⁾; ugyanígy tesz egy más alkalommal, mikor ugyanannak kértére az esztergomi káptalannak adományt tesz.³⁾

Ily következtetések és egyéb visszaélések, melyeket koronként a kanczelláriában tapasztalunk, ezt nem a legjobb világításban tüntetik föl előttünk.

Berendezett, jól szervezett kanczelláriában az okleveleket kibocsájtásuk előtt feljegyezték a királyi udvarban őrzött könyvekbe, az úgynevezett registrum-okba. Ez által egyrészt a király a már megtörtént adományokról s a kibocsájtott oklevelekről mindig biztos tudomást szerezhette, másrészt pedig abban a kanczellária megbízható forrást bírt korábbi királyi oklevelek hitelességének megbirálására. E jó szokást, melyet némely kanczelláriák, mint a pápai, tökélyre vittek, a magyar királyé nem utánozá.

Kitűnik ez az átíratoknál az oklevél-vizsgálat módjából, mely főképp a pecsétre volt irányítva. Mutatja ezt amaz eljárás is, melyet elveszett oklevelek megerősítésénél követtek. Mikor IV. Béla a pesti polgároknak szabadalmait, melyekről szóló okleveleik a tatárok pusztításának estek áldozatul, 1244-ben megerősíti, ezeknek részletezésénél a köztudomásra hivatkozik⁴⁾; ugyanígy tesz a korponai polgárokéval is.⁵⁾ A királynak még saját okleveleiről sem vezettek jegyzéket; ha az ilyen elveszett, az új oklevelet a régi alapján emlékezetből állítják össze. Így tesz IV. Béla 1269-ben, mikor egy soproni polgár

¹⁾ Fejér IV. 3. 517.

²⁾ Fejér VII. 2. 221 és V. 2. 235. .

³⁾ Fejér V. 2. 341 és Knauz II. 49.

⁴⁾ Fejér IV. 1. 326.

⁵⁾ Fejér IV. 1. 329.

ugyancsak e királynak korábbi oklevelét elvesztvén, új oklevelet kér. ¹⁾

Registrumokról ugyan helylyel-közzeltörténik említés, ezek alatt azonban másnemű feljegyzéseket kell értenünk. IV. Béla 1244-ben a honti királyi várhoz tartozó földek bejárásáról szólván, említi, hogy a királyi kiküldött ezt »cum nostro registro« teljesítette ²⁾; 1255-ben a pozsonyi királyi várhoz tartozó földek rendezésére küldött bírák néhány várjobbágyot, kiknek neve a királyi registumból kimaradt, az ország igaz nemeseinek declarálnak ³⁾; hasonló természetűek azon registrumok, melyeknek alapján a király 1266-ban bizonyítja, hogy a túróczi várhoz tartozó két várjobbágy az ország nemesei sorába tartozik. ⁴⁾ Kiténik ezekből, hogy e registrumok voltaképen a királyi várak földjeinek és minden tartozékainak összeírásai, úgy szólván telekkönyvei, melyeknek a királyi kancelláriához semmi közük sincs.

Sokkal jobban gondoskodtak a királyi kancelláriánál egyes káptalanok, melyek jegyzéket vezettek a náluk letett vagy felmutatott oklevelekről.

Hogy a káptalanoknak s egyes egyházaknak már rég időktől fogva rendes levéltáraik (camera, armarium) voltak, több adatból kitűnik. A pécsváradi apátság régi okleveleit a levéltárban őrzött egyszerű másolatokból adja ki újra II. Gejza. ⁵⁾ II. Endre 1209-ben egy adomány-levelet két példányban állítván ki, ezeknek egyikét a fejérvári káptalan levéltárában helyezteti el ⁶⁾; különösen sokszor találunk említést az esztergomiról. ⁷⁾ A rendszeren vezetett registrumoknak példája a váradi, mely bizonyító erővel bírt. ⁸⁾ Volt ilyen más egyháznál is; a veszprémi káptalan például 1296-ban ily registumból veszi át püspöke számára egy oklevél szövegét. ⁹⁾

¹⁾ Fejér IV. 3. 494.

²⁾ Fejér IV. 1. 337.

³⁾ Wenzel II. 257.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 336.

⁵⁾ Fejér II. 147 és III. 2. 119.

⁶⁾ Fejér III. 2. 469.

⁷⁾ Wenzel I. 167, IX. 89; Hazai Okl. 128; ugyanígy említetik a pécsi káptalané Fejér VII. 2. 156 stb.

⁸⁾ Wenzel IX. 386.

⁹⁾ Fejér IX. 7. 717.

A gondatlanság, melyet a királyi kancellária a kibocsájtott oklevelek ellenőrzésének teljes elmulasztásában tanúsított, versenyez azzal, a mit az oklevelek hibás kibocsájtásában tapasztalunk. Tömerdek oklevélben van hiba az évszámban, a nevekben. IV. Béla egy eredeti oklevele például 1206-ról van keltezve; az ötvenes szám (L.) az írásnál kimaradt ¹⁾; egy másiknak kelte 1270, 1262 helyett ²⁾; ez a kancellárok névsorának megállapításában könnyen tévútra vezethetne. V. Istvánnak mint királynak egy eredeti oklevele 1269-ből, uralkodása első évéből van datálva, a mikor pedig még atyja élén, ifjabb király volt. ³⁾ Ugyancsak Istvánnak egy 1270. oklevele Benedek alkanzellárt szebeni prépostnak nevezi ⁴⁾, holott ez már az 1262 év végén aradi préposttá lett stb.

Mindezen fogyatkozások, melyek miatt még az eredeti okleveleket is, különösen kortani tekintetben, erős kritika alá kell vetni, tanúsítják, hogy azok sok esetben átnézés és javítás nélkül hagyták el a kancelláriát.

Külföldön a XIII. században már nem csekély számmal találunk szabályzatokat, melyek a kancellária ügymenetét, egyes tagjainak munkakörét meghatározták ⁵⁾; nálunk ilyenek nyoma sincs. Sőt egyes adatok arra mutatnak, hogy abban koronként nagy rendetlenség uralkodott; csakis ily körülmény közt képzelhető, hogy a királyi kancelláriába megerősítés céljából beadott oklevelek ott hosszú ideig elhevertek, sőt el is veszttek, mint ez Béla ifjabb királysága alatt, mikor pedig a kancellária aránylag a legrendezettebb korszakát élte, meg is történt. ⁶⁾

Egyes kancellárok visszaéléseire, igaz, korszakunkban nem találunk példát. Mikor Mihály székesfejérvári prépost és II. Endre alkanzellárja mindkét állásától felfüggesztetett, ez

¹⁾ Hazai Okm. VII. 57.

²⁾ Knauz I. 473.

³⁾ Zichy Okm. I. 20. és Wenzel XII. 10; az előbbi helyen minden megjegyzés nélkül közöltetik.

⁴⁾ Fejér V. 1. 19 és Wenzel VIII. 296.

⁵⁾ L. ezeket kiadva: Winkelmann, Kanzleiordnungen und Kanzlei-gebräuche des XIII. Jahrhunderts. Innsbruck. 1880.

⁶⁾ Fejér VII. 1. 224 és u. ez VII. 4. 82

inkább egyházi vétségei miatt történt ¹⁾; de hogy ez állás betöltői nem mindig voltak mentek a gyanútól, mutatja V. István egy 1264. oklevele, melyben Farkas prépostot, atyjának alkancellárját azon váddal illeti, hogy híve Ponith comes ellen hamis ítélet-leveleket gyártott. ²⁾

Végig menve azon nyomokon, melyek az Árpádkori kancellária szervezetének ismeretéhez vezetnek, fölmerülhet még egy kérdés: részesültek-e a kancellárok működésükért megfelelő jutalomban vagy díjazásban.

A kancellária személyzetének előmenetelében, egyházi pályájuk fényességében oly rohamos gyorsaságot látunk, hogy ez kancelláriai működésük külön díjazását fölöslegessé tenné, különösen mert ehhez sok esetben még királyi adományok is járultak. Mindazáltal a veszprémi püspöknek, mint a királynő kancellárjának, évenként fizetett ötszáz márka ³⁾ arra a föltevésre készítet, hogy a kancelláriák többi tagjai sem voltak fizetés nélkül. Ezen felül pedig őket illeté az oklevelek kiállításáért behajtott díj.

Kétségtelen, hogy az egész korszak alatt meg volt az ára minden oklevélnek; de ez nem volt szabályozva. A IV. László alatt lábra kapott rendetlenségek és visszaélések készthették III. Endrét arra, hogy az oklevelek taxáját a rendek beleszólásával az 1291 és 1298-iki végzeményekben megállapítsa. ⁴⁾ Az előbbi csak két oklevélnemről szól: az arany bulla alatt kiállított oklevél után fizet az illető fél tíz ezüst vagy egy arany márkát a kancellárnak; a függő viasz-pecsétes után az alkancellár kap egy ezüst márkát, a notarius pedig egy fertot. Külföldi kancelláriai praxis szerint az ily díjakból fedezték első sorban az oklevél kiállításának költségeit; ha ezt az eljárást minálunk is dívónak elfogadjuk, úgy a legköltségesebb oklevél, az arany bulla kiállítási költségének levonása után is

¹⁾ Fejér IV. 1. 180.

²⁾ Hazai Oklev. 42; épp ezért tiltakozik Ponith comes az ellen, hogy IV. Béla egy é. n. 1264 körül kelt ítélet-levelét e Farkas alkancellár pecsételje meg. Kubinyi I. 53.

³⁾ IV. Béla 1269. oklevele Fejér IV. 3. 495; IV. Lászlóé 1276-ból Fejér V. 2. 337.

⁴⁾ Kovachich után Fejér VII. 2. 144 és VI. 2. 146.

(mert egy Árpádkori bulla nyers arany-értékét hét-nyolcz körmőczy aranyéval megegyezőnek mondhatjuk)¹⁾ elég maradt a kancellárnak.

Még jobban részletezi az oklevélnemeket s az azokért fizetendő díjakat az 1298-iki végzemény. E szerint: birtokot vagy kiváltságot adó, pátens vagy privilegiális alakban kiállított oklevéltől kap a kancellár a notariussal együtt két márkát; megelőző oklevelek privilegiális alakú átíratáért egy márkát, a notarius külön száz dénárt. Az olyan oklevelekért, melyekben a király valakinek valamely vétségért megkegyelmez, a kancellárnak az oklevél írójával együtt egy márka jár. Kisebb pörbeli íratokért, ha nyílt formában vannak kiállítva, huszonnég, ha zártak, tizenöt dénár fizetendő. Tekintve e díj-szabás magas voltát, s a XIII. század második fele óta kiállított királyi oklevelek nagy számát: a kancelláriai személyzetnek egyedül ebben is bő jövedelmi forrása volt, ha működéséért a király külön díjazásban nem is részesíté.

* * *

Az elmondottakban elkísértük az oklevelet a petitiotól annak kiállításáig, egész a megpecsételésig; még néhány szót kell mondani arról, a midőn az oklevél a kancelláriát elhagyja és tulajdonosának, kinek részére kiállíttatott, birtokába lép.

¹⁾ Nehány arany-bullának pontos megmérése a következő eredményeket mutatja föl: III. Bélának a Nemzeti Múzeum régiségtárában őrzött tömör arany-bullája valamivel kevesebbet nyom két körmőczy arany-nál, hozzá véve azonban a kopás által elveszett tetemes arany-mennyiséget, ép állapotban jóval súlyosabb lehetett két arany-nál; II. Endrének a Kállay-levéltárban őrzött lemezes arany-bullája $8\frac{3}{4}$ arany súlyú; jóval súlyosabbak ennél IV. Béla arany-bullái; ezek közt a legépebb a Múzeum régiségtáráé, mely 14 arany súlyának felel meg (a Múzeum levéltárában őrzött s a Kállay család oklevelei közé tartozó hibásabb bulla $13\frac{3}{4}$ s egy másik még kevésbbé ép 1258-iki $10\frac{1}{2}$ arany súlyának felel meg.) De mindezen lemezes bullák arany értéke csak ezek szétszedése által volna pontosan meghatározható, mert a lemezek összeforrasztására használt ércz, továbbá a bullák vasrészei legalább négy-öt arany súlyának megfelelőt tesznek ki, s az összes súlyból levonandók.

Kész lévén teljesen az oklevél, a fontosabbakat tanuk előtt felolvasták. Ezért mondja II. Gejza 1146-ban egy megerősítésében: »scripta, *recitata* et confirmata sunt haec«...¹⁾ Így olvassuk IV. Béla 1238-iki arany bullájában ²⁾: »Lectum coram nobis...« Ez esetben kétségtelenül a kancellár, mint az arany bullás oklevél kiállítója olvasá fel azt, mert az alkanczellárt a felolvasásnál jelen volt tanuk közt találjuk említve. Erre következett az oklevél átadása, a legutolsó actus, melynél az oklevelet signáló kancellár vagy alkanczellár közreműködött. E tényt oklevelek külön vajmi ritkán említik föl, de IV. Lászlónak egy oklevele sejteti velünk, hogy ezt az alkanczellár, vagyis az, a kinek kezéből az oklevél kelt, teljesíté. ³⁾

Ezzel a ténnyel kiadta a kancellária kebeléből az oklevelet, melylyel a petitiotól kezdve egész az átadásig dolga volt.

A kancellária fejlődési menetének és a benne működött személyeknek feltüntetésére álljon itt befejezésül ezeknek névsora, a mint azt az okleveleknek rectifikált adataiból összeállítani sikerült.

¹⁾ Wenzel I. 57.

²⁾ Fejér IV. 1. 110.

³⁾ Fejér V. 2. 249.

IX.

A kancellária személyeinek névsora.

A kancelláriai személyzet névsorának összeállításánál az oklevelek különböző nemei jönnek segítségünkre.¹⁾ Elsők e tekintetben a királyi oklevelek, melyek rendesen kiteszik annak nevét, kinek kezéből az oklevél kelt. Vannak ugyan korszakok, mint például IV. Bélánál az 1240—1250 közötti évek, mikor oly oklevelek is, melyekben előbb a kiállító kancellár meg volt nevezve, ezt elhallgatják; de tekintve a királyi okleveleknek különösen a XIII. századból reánk maradt nagy számát, első sorban ezek képezik a főforrást a névsor megállapításánál.

Segítségre jön azután az oklevelek egy másik csoportja, mely különösen V. István korától kezdve játszik a kancellárok sorozatának meghatározásában nagy szerepet; ezek azon ünnepestélyesebb formában kiállított oklevelek, melyek záradékukban kormeghatározás céljából felsorolják az egyházi és világi főbb hivatal- és méltóság-viselőik neveit. V. István koráig ha találkozzunk is ilyenekkel, ezek az illető püspök neve mellé csak kivételesen teszik ki a kancellári címet, jelezve ezzel azt, hogy addig még nem volt ez oly nagy tekintélyű állás, hogy az egyházi méltóság mellett azt külön is fel kellett volna emlí-

¹⁾ Eddig is többen megkísérelték az Árpádkori kancellárok névsorának összeállítását, így Pray. Synt. hist. de sigillis 123—127; Fejér VII. 2. 274—279, VII. 3. 193—195, VII. 4. 276—277, VII. 5. 652 és Index I. 37, 67—69, 103—104, 133—134, 161—162, 190, 222—223, 245—246, 271—272, 306—307, 333, 355; Czinár Index 533—536; Perger Bévezetés a Diplomatikába III. 202—208. De mellőzve a Fejér és Czinár-féle névsort, mely csakis a Codex diplomaticus-ban közölt okleveleket öleli föl, a Pray és Perger által adott összeállítás oly tökéletlen és kritika nélküli, hogy még alapúl sem fogadható el.

teni; 1270-en innen azonban a kancellárság rendezett viszonyok és körülmények között igazi méltósággá válván, a királyi oklevelek e címet az oklevél záradékában nem hagyják el. A kancellárok névsorát, működési idejüket e korban, mikor a kancellária élén tényleg az alkancellár állt és az ő neve szerepel a »datum per manus« formulában, csak is a királyi oklevelek e csoportja segítségével lehet teljessé tenni és megvilágítani.

Igen kivételesen, még pedig nem egyházi tiszténél, hanem alkancellárságánál fogva, ez utóbbi állás betöltőjének nevét is megtaláljuk oklevelek végén az ország nagyjai között.¹⁾

Végül segítségünkre van a káptalani kiadványok egy része, melyeknek végén a prépost és a többi kanonokok nevei elősoroltatnak; ezek rendesen kiteszik a prépostnak a király kancelláriájában elfoglalt rangját. Mily becsesek ez oklevelek különösen az alkancellárok sorrendjének összeállításánál, mutatja az is, hogy több alkancellárnak nevét abban a korban mikor az oklevelek kiállítójaként még legtöbbször a kancellár szerepel, csakis a fejérvári káptalan okleveleiből tudjuk meg.

A sorrend megállapítását azonban több körülmény nehezíti. Ilyen első sorban az oklevelek hibás datálása; előfordulnak ugyan hibák már az eredetiekben is, de mi ez az átíratok és kiadások által létrejöttekhez képest? Ha ez utóbbiaknak hitelt adnánk, a királynak egy időben három-négy kancellárja vagy alkancellárja is volt, egy alkancellár működése pedig negyven-ötven évig is eltartott volna.²⁾ Nehezíti továbbá, kü-

¹⁾ Így IV. Béla egy 1240-iki (Fejér IV. 3. 550), egy 1251-iki (Fejér IV. 2. 107, és Wenzel VII. 319), és V. Istvánnak 1272. arany bulla alatt kiadott oklevelében (Fejér V. 1. 195 és Tkalčić I. 168); mind e helyeken az alkancellár neve közvetlen a püspököké mögött áll.

²⁾ A kiadásokban előjövő hibák illusztrálására álljon itt egy. IV. Béla egy 1256-iki oklevele végén ezt olvassuk: »Datum per manus Benedicti et fidelis nostri Smaragdi Albensis praepositi aulae nostrae vicecancellarii.« (Wenzel II. 264.) Ez könnyen hamis combinatiókra vezethetné az embert, hogy t. i. voltak esetek, melyekben mind a fő mind az alkancellár együttesen signáltak egy oklevelet; e föltevés annyival valószínűbb, mert ebben az időben csakugyan Benedek volt a kancellár. Pedig az egésznek magyarázata olvasási hiba: a kiadó az eredetiből kö-

lönösen annak megállapítását, mely időben kezdte vagy végezte kanczelláriai szolgálatát valaki, az a körülmény, hogy az oklevelek legnagyobb része napról keltezve nincs; a XIII. században azonban e jó szokás mindinkább elterjedvén, megkönnyíti e határnapok megközelítő megállapítását.

Az oklevelek és kiadások e hibáit legalább némileg kiegyeztetni és a kanczellária személyzetéről áttekintést nyújtani célja az alábbi összeállításnak, melynek hiányait mentse az, hogy az eddig ismert oklevelekből, a bennök megőrzött tömerdek adat daczára is, melyek azért még mindig *hézagosak* maradnak, teljesebb képet összeállítani nem lehet.

Sz. István.

Dominicus (1001.) érsek, alkanczellár. Kanczelláriai szereplésének egyetlen hiteles emléke a pannonhalmi apátság alapító oklevele. Ez oklevél nyomán készült a bakonybéli alapító oklevél, mely öt harminczhat év multával is ugyanazon kanczelláriai fokozatban szerepelteti. Alkanczellárságára nézve legyen elég a II. fejezetben mondottakra utalni.

I. Endre.

Nicolaus praesul (1055.) A tihanyi apátság alapító oklevelében notariusként szerepel (*vicem procurabat notarii.*)¹⁾

Sz. László.

Seraphinus (1086.) Királyi capellanus, ki a király rendeletére összeírta 1086-ban a bakonybéli apátság jószágait és ingóságait, mely oklevélben neve kétszer is előfordúl.²⁾ Később (1095—1104.) esztergomi érsek.

Thimotheus (1093.) Királyi capellanus; mint ilyen írja és megpecsételi a pécsi püspökség részére adott oklevelet.³⁾

Sz. Lászlónak a veszprémi egyház részére állítólag 1082-ben adott oklevele *Fabianus* vicecancellariust és *Barnabas* no-

zult oklevélben (melyben tehát átirási hibával sincs dolgunk) *Benedicti*-t olvasott *dilecti* helyett.

¹⁾ Fejér I. 388.

²⁾ Wenzel I. 35 és 37.

³⁾ Fejér I. 480.

tariust említi ¹⁾; ez oklevél azonban nemcsak alakilag, hanem tartalmilag is a XIII. századból eredvén, s a viczekancellárság e korban még nem létezvén, mert Dominicus példája másban nyeri magyarázatát, e két egyént a királyi kancellária tagjaiúl elfogadni nem lehet.

Kálmán.

Simon (1109.) pécsi püspök. A veszprém-völgyi apácák részére adott görög oklevél átírásánál kancellári szerepet visz, a mennyiben az átírandó oklevelet átvizsgálja. ²⁾

Laurentius (1111.) esztergomi érsek, előbb királyi capellanus. Egy oklevél végén mint annak átadója említetik. ³⁾ Valószínű, hogy magas egyházi méltóságánál fogva szorosan vett kancelláriai munkát nem végzett.

Manasses (1112 körül) zágrábi püspök. A zoborhegyi monostornak adott oklevelet megpecsételi. ⁴⁾

II. István.

Petrus (1124.) budai prépost, egy oklevelet a király rendeletére megpecsételi; ⁵⁾ egyéb czíme, melyet a kancelláriában elfoglalt állásánál fogva viselt volna, nincs.

Saulus notator és

Zacheus scriptor egy 1131. körül kelt, királyi jóváhagyással ellátott magán oklevélben szerepelnek ⁶⁾; a XII. század praxisa szerint ily magán okleveleket a királyi kancellária emberei írtak; mi volt ez oklevélnél a notator és mi a scriptor szerepe, tudni nem lehet. Az utóbbi Zacheus talán ugyanaz, a ki 1146-ban győri püspök. ⁷⁾

Ananias győri kanonok; egy é. n. magán-oklevél írója, mely kétségtelenül szintén királyilag megerősített. ⁸⁾

¹⁾ Hazai Okm. VI. 1.

²⁾ Fejér VII. 1. 140.

³⁾ Fejér II. 56.

⁴⁾ Fejér II. 58 és VII. 4. 57. V. ö. Knauz I. 75.

⁵⁾ Knauz I. 81.

⁶⁾ Fejér IX. 7. 631.

⁷⁾ Wenzel I. 57.

⁸⁾ Fejér VII. 4. 60.

II. Béla.

Gregorius (1135.) capellanus; egy oklevelet ír és pecsétel.¹⁾ Ugyanezen oklevél végén a »datum per manus« formában

Gotselmus szerepel; ez alatt csak az oklevél átadóját érthetjük.

Johannes (1135—1138.) notarius és cancellarius (1138); öt oklevélre ő függeszti a pecsétet. Egyik őt »filius Tibus«²⁾, másik »filius Woth«-nak³⁾ mondja; ez eltérés azonban kétségtelenül a több századdal későbbi átíratok hibás olvasásában leli magyarázatát. Az utolsó oklevél 1138-ból őt cancellarius címmel illeti.⁴⁾

Aegidius (1138.) László királyi hierzeg capellanusa; a legutóbb említett oklevél írója; a pecsétet erre az említett Johannes, ki ekkor már kancellár címet visel, függesztette.

II. Gejza.

Barnabas (1146—1158.) notarius és cancellarius (1158); egy 1156. oklevél szerint fejérvári kanonok.⁵⁾ Az okleveleket, melyekben neve említettik, részint írja, részint írja és pecsételi, vagy csak pecsételőként működik.⁶⁾ Miként II. Béla notarius, ő is utóbb kancellári címet kapott. E Barnabás később III. István alatt budai prépost.⁷⁾

Nicolaus (1146—1158 körül), comes capellae, e minőségében a Barnabás által írott oklevelek közül néhányat megpecsétel.⁸⁾ Utóbb (1163—1180) váradi püspök, majd (1181—1183) esztergomi érsek.⁹⁾

¹⁾ Wenzel I. 49.

²⁾ Fejér II. 82.

³⁾ Knauz I. 88.

⁴⁾ Knauz i. h.

⁵⁾ Knauz I. 107.

⁶⁾ Legkorábbi okl. 1146. Wenzel I. 56, 58; legkésőbbi 1158. Fejér II. 153, 154, 155, III. 2. 119, Knauz I. 116.

⁷⁾ Fejér IX. 7. 634.

⁸⁾ Wenzel I. 62, Knauz I. 107, 116.

⁹⁾ II. Gejzának azon 1145. oklevele (Fejér II. 120), melyben »Johannes et multi alii notarii« említettnek, nem hitéles.

III. István.**Kanczellárok:**

Stephanus (1165.) a királynő capellanusa, titeli pap (capellanus in parochia Tituli); egy 1165. oklevél kelt kezéből. ¹⁾

Cornelius egy évnélküli oklevelet pecsétel meg; egyedüli czíme: cancellarius regis. ²⁾

Notariusok:

Bicenus (1162—1174.) neve Vicenus, Becen változatokban is előző; az oklevelekben mint író, író és pecsételő, és mint pusztán az utóbbi említettetik. ³⁾

Paulus prépost, egy év nélküli oklevelet, mint királyi notarius ír és pecsétel meg. ⁴⁾

A királyi capella főnökei:

Sudas (1162—1165.) két, Bicenus által írt oklevelet pecsétel meg. ⁵⁾

Vido (1171—1172.); egy oklevél megnevezi testvérét Fulco-t; kanczelláriai működését négy oklevél mutatja; ezeknek írója szintén Bicenus, Vido a pecsételő. ⁶⁾

IV. István.

Hugo notarius és

Thomas magister capellae, kétségtelenül az első író, az utóbbi pecsételő; említettetnek 1163-iki oklevelében. ⁷⁾

¹⁾ Fejér II. 167.

²⁾ Fejér IX. 7. 634; hol ez oklevél igen hibásan közöltetik.

³⁾ Legkorábbi oklevél 1162. Fejér II. 164; legkésőbbi 1174. Fejér VI. 2. 412.

⁴⁾ Wenzel I. 69.

⁵⁾ Fejér II. 164, Zichy Okm. I. 2.

⁶⁾ Fejér II. 185, VII. 5. 121, IX. 7. 632, Wenzel XI. 37. Fejér egy helyen nevét tévesen Idoneus-nak írja.

⁷⁾ Tkalčić I. 3.

III. Béla.

Notariusok:

Adrianus (1175.) egy oklevelet mint notarius ír és pecsétel. ¹⁾ Később budai pépost és kancellár.

Vaska (1181.) hasonlóképen ír és pecsétel egy oklevelet. ²⁾

Paulus (1181. körül) notarius, részt vesz a király tanácsában; az ennek eredményéről kiadott oklevelet (1181.) már mint erdélyi püspök írja, ekkor neve mellett kancelláriai fozkozat nincs kitéve. ³⁾

Kancellárok:

Saulus (1183.) két oklevél említi; az egyik István comes fiának mondja s ekkép címézi: *regiae dignitatis protonotarius*; ez oklevelet ő írja és a capella főnöke Redabanus pecsételi meg. ⁴⁾ Egy másik u. e. évi oklevél kancellári czímmel a tanuk sorában említi. ⁵⁾ Utóbb 1188-ban még egyszer szerepel.

Calanus (1183.) egyetlen egy oklevél kelt az ő kezéből. ⁶⁾ Később pécsi püspök.

Adrianus (1185—1186.) budai prépost; mint notariussal már találkozunk. Kancellári minőségben öt oklevelet állít ki. ⁷⁾ Később erdélyi püspök.

Saulus (1188.) csanádi választott püspök, ugyanaz ki 1183-ban szerepelt. Egyetlen egy oklevél említi őt, mint kiállítót, de a kancelláriában elfoglalt ragját nem nevezi meg. ⁸⁾ Később kalocsai érsek.

Kathapanus (1190—1195.) székesfejérvári prépost. A legkorábbi oklevél 1190-ben alkancellárnak írja, ez azonban tévedés lesz, mert ez állás ekkor még nem szerepel ⁹⁾; egy má-

¹⁾ Tkalčić I. 3.

²⁾ Tkalčić I. 4.

³⁾ Fejér II. 198.

⁴⁾ Hazai Okm. I. 1 és Wenzel VI. 148.

⁵⁾ Fejér V. 1. 289.

⁶⁾ Wenzel XI. 47.

⁷⁾ Wenzel I. 78, VI. 161, 164; Hazai Okm. VI. 4; Knauz I. 131.

⁸⁾ Knauz I. 137.

⁹⁾ Fejér II. 252.

sikban magát »Hungariae cancellarius«-nak nevezi.¹⁾ A legkésőbbi oklevél, mely őt kancellárként említi, 1195-ből való²⁾; kétségtelen azonban, hogy Béla uralkodása végeig az volt, s innét közvetlenül utódja kancelláriájába lépett. Alatta válik általánossá a kancellár közreműködését jelző »datum per manus« forma.

A királyi capella főnöke:

Redabanus (1183.) egyetlen oklevél megpecsételőjeként szerepel.³⁾

Imre.

Kancellárok:

Kathapanus (1197—1198). III. Bélától Imre kancelláriájába lépven át, egy 1197. oklevélben még székesfejérvári prépost⁴⁾; majd 1198-ban egri püspökké választatván, egy oklevélben még mint electus⁵⁾, a többiben már megerősített püspökként említetik.⁶⁾ 1199-től kezdve megválik a kancelláriától s csak püspökségének él.

Desiderius (1199—1202). Eleintén neve mellett egyházi méltóság nincs kitéve⁷⁾; de még egy 1199-iki oklevél szebeni prépostnak írja; ugyanez azonban tévesen őt »aulae reginae cancellarius«-nak nevezi.⁸⁾ Az 1200—1201. oklevelek, egyetlen egy kivételével⁹⁾, mind szebeni prépostnak szerepeltetik. Legutoljára még egy 1202-iki oklevél kelt kezéből.¹⁰⁾ Később csanádi püspökké lett.

Petrus (1202—1204.) székesfejérvári prépost; a mondott éveken túl oklevelekben nem fordul elő, azonban kétségtelen,

¹⁾ Wenzel XI. 52.

²⁾ Wenzel XI. 58.

³⁾ Wenzel VI. 148; Hazai Okm. I. 1.

⁴⁾ Fejér II. 308.

⁵⁾ Fejér II. 344.

⁶⁾ Fejér II. 329, 343, Knauz I. 156, Wenzel VI. 193, Hazai Okm. VII. 2.

⁷⁾ Tkalčić I. 7, Hazai Okm. V. 1.

⁸⁾ Knauz I. 160.

⁹⁾ Fejér II. 376.

¹⁰⁾ Knauz I. 163.

hogy mindvégig ő volt Imre kancellárja.¹⁾ Az ő kezéből kelt Imrének 1197-ről datált oklevele, melylyel Orsini Istvánnak czímert ad²⁾; mellőzve ez oklevélnek különben is gyanus tartalmát, 1197-ben már csak azért sem kelhetett Petrus kezéből, mert akkor még Kathapanus volt a kancellár. Később győri püspök.

II. Endre (mint dux).

Petrus (1198.) Miska fia, három oklevélben említettik, egyikben mint notarius³⁾, a másik kettőben azonban már cancellarius; ez utóbbiak egyike (márcz. 31-éről keltezve) prépostnak is írja.⁴⁾

Belesinus (1198.) Cornelius comes fia; egy 1198. máj. 11-éről keltezett oklevél kelt kezéből.⁵⁾ Kancelláriai rangja nincs kitéve.

Jacobus (1200—1202.) prépost és kancellár. Öt oklevél végén találjuk nevét.⁶⁾ Hihetőleg II. Endrének, mint vezérnek, mindvégig megmaradt kancellárjaként.

II. Endre (mint király).

Kancellárok:

Godefridus (1205—1206.) aradi prépost; neve különféle változatokban fordul elő.⁷⁾ Az általa kiállított oklevelek napról keltezve nincsenek, csak egy 1205. júl. 28-áról⁸⁾; minthogy ez néhány hónappal Endre trónralépte után kelt, ő volt a királynak első kancellárja. Hibásan van keltezve 1209-ből azon oklevél, mely nevét »Bucsfride Drodecy praepositus« érthetetlen formában közli.⁹⁾

¹⁾ Legkorábbi okl. 1202. Fejér II. 395 és III. 1. 318; legkésőbbi 1204. Wenzel I. 91.

²⁾ Fejér II. 304.

³⁾ Fejér II. 318; itt Milka fiának íratik, a bécsi állami levéltárban őrzött eredetiben azonban e név Miska.

⁴⁾ Fejér II. 320 és VII. 5. 139.

⁵⁾ Tkalčič I. 7.

⁶⁾ Fejér II. 375; Tkalčič I. 8, 9, 10, 16.

⁷⁾ Legeltérőbb ezek közt: Gocholcus, Fejér III. 1. 33.

⁸⁾ Fejér VII. 5. 166.

⁹⁾ Fejér III. 1. 21.

Robertus (1207—1209.) székesfejérvári prépost. A mondott évben kelt okleveleket mind ő signálja; 1209-ben már csak egyet¹⁾; mert még ugyanez évben veszprémi püspökké választatván, többé nem kancellár, és mint »electus« és »minister Wesprimiensis« említették.²⁾ 1226-ig e püspökségnek állott élén, ezentúl 1239-ig esztergomi érsek.

Thomas (1209—1217.) alkancellárból lett kancellárrá. Eleintén, mint kancellárnak, nem volt egyházi hivatala.³⁾ 1210-ben veszprémi préposttá lesz⁴⁾, s mint ilyen címzettetik a következő évben is. 1212-ben egy oklevél szebeni⁵⁾, a többiek szebeni és veszprémi prépostnak írják. Még ugyanezen 1212. évben székesfejérvári préposttá lesz⁶⁾ s ez marad egész 1217. évig, melyben már csak egy oklevélben szerepel.⁷⁾ Hibásan van keltezve egy 1209. okl., melyben már székesfejérvári prépost.⁸⁾ Mint székesfejérvári prépost gyakran fordul elő »Hungariae cancellarius« címmel.⁹⁾ Egy 1214. okl. kivonata tévedésből írja vicecancellariusnak¹⁰⁾; e voltaképen 1213-ból való oklevél őt kancellárnak nevezi.¹¹⁾ 1217—1223. egri püspök, 1224. esztergomi érsek.

Ugrinus (1217—1219.), eleintén semmi címet sem visel; 1219-től kezdve két oklevélben mint »archielæctus Colocensis« említették.¹²⁾ Hogy e két oklevél az év elején kelt, bizonyítja III. Honorius pápa levele, ki 1219. márcz. 4-én ír a kápta-

¹⁾ Wenzel VI. 333.

²⁾ Fejér III. 1. 86 és IX. 7. 643.

³⁾ Fejér III. 1. 86, III. 2. 470 (u. ez Wenzel VI. 334.)

⁴⁾ Fejér III. 2. 472 (Wenzel VI. 341), Wenzel XI. 105.

⁵⁾ Fejér III. 1. 118.

⁶⁾ Fejér III. I. 125 (u. ez IX. 7. 645, Wenzel VI. 353, Knauz I. 201), III. 1. 116; Hazai Okm. VI. 8.

⁷⁾ Fejér III. 1. 201.

⁸⁾ Tkalčič I. 17, u. ez Wenzel XI. 96.

⁹⁾ Fejér III. 1. 125 (u. ez IX. 7. 645, Wenzel VI. 353, Knauz I. 201); Fejér III. 1. 116; Wenzel I. 129, VI. 358, XI. 116 (u. ez Tkalčič I. 28), XI. 122 (u. ez Tkalčič I. 32); Hazai Okm. VI. 8.

¹⁰⁾ Fejér III. 1. 151.

¹¹⁾ Fejér VII. 1. 191 és Wenzel VI. 367.

¹²⁾ Fejér III. 1. 272 (Wenzel XI. 154) és Wenzel VI. 402 (Knauz I. 221.)

lanhoz az ő érsekké választása ügyében.¹⁾ Tévesen van datálva az ő kezéből egy 1216. oklevél, mikor még Tamás volt a kancellár.²⁾ 1230-ban másodszor belép a kancelláriába.

Cletus (1219—1224.); mindvégig egri prépost, e címe csak egy oklevélben hiányzik.³⁾ 1219-ben csak egy⁴⁾, 1224-ben két oklevélben említettetik.⁵⁾ Hibásan van keltezve 1213-iki dátummal egy tőle származó királyi oklevél Wenzelnél (VI. 360.), Fejér ugyanennek töredékét a helyes 1223. dátummal közli (III. 1. 396.). Ő signálta az 1222. arany bullát.⁶⁾ Később egri püspök.

Stephanus (1224—1225.); egy 1223. oklevél kancellárnak nevezi minden egyéb cím nélkül⁷⁾; de ennek keltezésében hiba van, mert ekkor még Cletus volt a kancellár. Két 1224. okl. »domini papae subdiaconus« címmel illeti⁸⁾ egy harmadik u. a. évben ezen felül még aradi prépost.⁹⁾ Egy 1224. okl. csak aradi prépostnak nevezi.¹⁰⁾ 1225-ben zágrábi vál. püspökként fordul elő három oklevélben.¹¹⁾ Hibásan van datálva az az 1226-iki töredék, melyet Fejér közöl (III. 2. 80.), s a mely őt minden cím nélkül csak kancellárnak mondja. Hamis azon 1226. okl., mely őt zágrábi prépostnak (holott már a megelőző évben püspökké választatott) és »totius Hungariae cancellarius«-nak mondja¹²⁾; az ő neve szerepel az Estoras-féle 1225-ből keltezett hamisítványon is.¹³⁾ Később zágrábi püspök.

Zlandus (1226.) székesfejérvári kanonok (lector). Egyet-

¹⁾ Fejér III. 1. 278, a registában tévesen Cletust ír Ugrinus helyett.

²⁾ Wenzel XI. 139.

³⁾ Fejér III. 1. 300, és Wenzel XI. 157.

⁴⁾ Fejér III. 1. 269, Wenzel VI. 399, Knauz I. 221.

⁵⁾ Wenzel I. 196 és Schmidt Epp. Agr. I. 129.

⁶⁾ Fejér III. 1. 374 és Knauz I. 232.

⁷⁾ Fejér III. 1. 403.

⁸⁾ Fejér III. 1. 457 (u. ez Kubinyi I. 10) és 465 (u. ez Wenzel XI. 174.)

⁹⁾ Wenzel VI. 424 és Hazai Okm. IV. 11.

¹⁰⁾ Hazai Okm. VI. 17.

¹¹⁾ Fejér III. 2. 59, 71; Wenzel I. 209.

¹²⁾ Wenzel I. 217.

¹³⁾ Fejér III. 2. 11.

len egy oklevél kelt kezéből.¹⁾ Származását illetőleg a Kaplyon-genusból való és Vasvári Márton comes fia volt.²⁾ Később veszprémi püspök.

Bulchu (1228—1229.), mindvégig győri prépost, s mint kancellárnak az e két évből való oklevelek záradékában neve megtalálható. 1229-ben csanádi püspökké lett s ekkor neve Basilius, Blasius alakban is előfordúl.

Albertus (1229.) aradi prépost, ez évben egy királyi oklevelet állít ki³⁾; egy másik 1228-ból keltezett oklevél⁴⁾ legalább egy évvel teendő későbbre, mert ebben Bulchu a volt kancellár már csanádi püspök, ezzel pedig csak 1229-ben lett.

Ugrinus (1230—1235.), mint kalocsai érsek másodszor lépett a kancelláriába, hol már egyszer (1217—1219) szolgált. 1230. máj. havában egy oklevélben még nem nevezi magát a király kancellárjának⁵⁾, így tehát május után foglalta el ez állást, melyben Endre haláláig megmaradt. 1235-ben csak egy oklevélben fordul kancellárként elő.⁶⁾ Mint kancellár, a király nevében is állít ki 1233-ben egy oklevelet⁷⁾; 1234-ben pedig királyi kiküldött bíróként szerepel s mint ilyen, oklevelet állít ki, melyben notáriusául János bácsi kanonokot említi.⁸⁾ Egy másik oklevélét említi V. István 1270-ben.⁹⁾

Alkancellárok:

Thomas (1209.), Robert kancellárnak, veszprémi püspökké választása után egy ideig alkancellárként signálja

¹⁾ Wenzel VI. 432.

²⁾ Hazai Okm. VI. 30.

³⁾ Tkalčič I. 64, és Wenzel XI. 211.

⁴⁾ Fejér III. 2. 134; és u. ez Nagy Imre ur gyűjteményében a körmendi hg. Batthyányi levéltárból. (A gyűjtő szíves közlése.)

⁵⁾ Tkalčič I. 65.

⁶⁾ Wenzel VI. 567. — Fejér III. 2. 365, II. Endrének egy 1233. oklevélét közli, melynek végén ez olvasható: per manus Joannis archiepiscopi; minthogy ez időben János nevű érsek Magyarországon nem volt, tollhibával van dolgunk Ugrinus helyett.

⁷⁾ Knauz I. 299.

⁸⁾ Wenzel VI. 557.

⁹⁾ Zichy Okm. I. 23.

az okleveleket ¹⁾; de még ugyanez évben kancellárrá lett; l. ezek közt.

Tepanus (1220.) budai prépost kezéből egy oklevél kelt. ²⁾

Petrus (1230—1231.) székesfejérvári prépost, szintén egy oklevelet signál ³⁾; ennél több nem ismeretes. Van azonban egy másik oklevél 1231-ből, mely az ő személyére érdekes. Ez Gugh comesnek kápolnát alapító oklevele, ki ezen alapítást fiai s ezek közt »Petri magistri dei gratia Albensis ecclesiae praepositi et aulae regiae vicecancellarii« beleegyezésével teszi; nevezetes, hogy ez oklevelet »in argumentum abundantioris cautela« fiának az alkancellárnak pecsétjével erősített meg. ⁴⁾

Michael (1231.) egyéb czímet nem visel, egy oklevelet signál ⁵⁾; hihetőleg ugyan e Mihály később székesfejérvári prépost lett, s mint ilyen, visszaélései miatt állásától felfüggesztetett. ⁶⁾ Az általa signált oklevél kancellárnak nevezi őt, de tekintve Ugrinusnak 1230—1235. tartott kancellárságát, csak alkancellár lehetett.

Nicolaus (1234.) szebeni prépost, egy oklevelet signál ⁷⁾; ez oklevél is kancellárnak írja, de ez az imént előadott okból szintén tévedés. Később IV. Béla alkancellárjaként ismét találkozunk vele.

Yoles (királynő).

Bartholomaeus (1224.) veszprémi prépost, mint a királynő kancellárja egy oklevelet jegyez alá. ⁸⁾

¹⁾ Fejér III. 1. 76, 78, 81 (u. ez Knauz I. 192), III. 2. 268; Wenzel XI. 90 (u. ez Tkálčić I. 17.)

²⁾ Fejér III. 1. 302.

³⁾ Wenzel I. 269.

⁴⁾ Fejér VII. 1. 226.

⁵⁾ Fejér III. 2. 230 és Wenzel XI. 230.

⁶⁾ IX. Gergely pápa levele 1240-ből Fejér IV. 1. 180.

⁷⁾ Fejér III. 2. 405 és Wenzel VI. 545.

⁸⁾ Fejér III. 1. 469; ez oklevél ugyan nem nevezi meg a veszprémi prépostot; de minthogy egy 1222. oklevélben (ered. orsz. ltár) Bertalan a prépost, egy 1226-ikban (eredetije u. o.) pedig ugyanő már püspök, valószínű, hogy e Bertalan 1224-ben még prépost volt.

IV. Béla (mint ifjabb király).

Kancellárok:

Heymon (1222.) az ifjabb királynak csak egy oklevelét signálja ¹⁾; minthogy IV. Béla mint rex iunior 1220 óta ad ki okleveleket ²⁾, valószínű, hogy e Heymon, kinek neve mellett egyéb állás kitéve nincs, volt első kancellárja. Később váci püspök.

Mathias (1224—1235.) zágrábi prépost. 1224. végével lehetett a fiatal király kancellárjává, mert ez évből csak két oklevelet signál s ezeknek egyike decz. 24-éről van keltezve. ³⁾ Ezentúl szakadatlanúl, Béla trónra léptéig az ő kezéből keltek a király oklevelei; 1233-on túl oklevelek záradékában neve elő nem fordul, de minthogy a királynak trónralépte után kelt első oklevelei őt a király kancellárjának mondják, kétségtelen, hogy ez állásában mindvégig megmaradt. Egy 1233-iki oklevél tévesen nevezi őt alkancellárnak. ⁴⁾ Mint a király kancellárja jelen volt a II. Endre és praenestei Jakab pápai követ közti egyesség megkötésénél, miként ez Béla 1233-iki okleveléből kitűnik. ⁵⁾

IV. Béla (mint király).

Kancellárok:

Mathias (1235—1237.) zágrábi pépost. Az ifjabb király kancelláriájából a királyiba lépett. 1235-ből signált oklevél nincs tőle. ⁶⁾ 1236-ban kettőt jegyez alá ⁷⁾; hihetőleg ebből az évből való egy, tévesen 1256. évszámmal ellátott oklevél is, mely e Mátyás kezéből kelt. ⁸⁾ Több oklevél záradékában nevével nem találkozunk, de kancelláriai működését mutatja,

¹⁾ Wenzel I. 240 (u. az XI. 164 és Tkalčić I. 50.)

²⁾ Fejér VII. 4. 231.

³⁾ Fejér III. 1. 445 és 466 (u. ez VII. 5. 233.)

⁴⁾ Fejér VII. 4. 81.

⁵⁾ Fejér III. 2. 347 és Wenzel I. 306.

⁶⁾ Egy 1235-ből datált oklevélnek, mint az uralkodás második évéből kitűnik, kelte 1236. Fejér IV. 1. 21.

⁷⁾ Az idézettet, és Wenzel VII. 8.

⁸⁾ Fejér IV. 2. 382.

hogy a király meghagyására átvizsgálja az átírandó okleveleket; így 1236-ban sz. László oklevelét ¹⁾, 1237-ben III. Incze bulláját ²⁾; mindez átiratokat azonban mint kancellár nem signálja. 1238-ban váci püspökké lesz; 1239-ben pedig a király a pápának őt az esztergomi érsekségre ajánlja, kiemelve levelében, hogy hosszú időn át kancellárja volt. ³⁾ A pápa 1240. márcz. 6-án erősíti meg őt ebben. ⁴⁾ A sajói ütközetben elesett.

Stephanus (1238—1240). Mint váci prépost lépett a kancellária élére, s mint ilyen fordul elő 1238-ban két oklevél záradékában. ⁵⁾ Még ugyanazon évben titeli préposttá lett s mint ilyen említetik a király tanácsában ⁶⁾, ennek mondja még 1240-ben márcz. 21-én egy általa signált oklevél. ⁷⁾ Ezentúl mint kancellárról nem történik róla említés; kiállít ugyan két királyi oklevelet, az egyiket mint váci püspök 1242. máj. 9-éről, a másikat u. a. évben nap nélkül, melyben ezen felül esztergomi választott érseknek mondatik ⁸⁾, de ezekben neve mellett kancellári cím kitéve nincs, sőt az előbbi oklevél záradéka Benedek kalocsai választott érseket nevezi kancellárnak; jele, hogy ekkor István már nem volt az. Előáll ezzel az Árpádok alatt egyedül álló eset, hogy a kancellár utódja alatt is minden cím nélkül részt vesz a királyi kancellária dolgaiban. Ez István a Vancha nemből eredt, s atyja Orbazius comes volt. ⁹⁾ Esztergomi érsekségét 1252-ig viselte.

Benedictus (1240 – 1261.) Előbb a királynak alkancellárja; 1240-ben budai prépostból székesfejérvárivá levén, ezzel együtt kancellári rangot is nyert. A legkorábbi oklevél, melyet mint e káptalan prépostja és kancellár signál, 1240. júl. 9-éről kelt ¹⁰⁾; minthogy márcz. 21-én még István volt a kan-

¹⁾ Wenzel VII. 9 és teljesebben XI. 470.

²⁾ Wenzel VII. 31.

³⁾ Fejér IV. 1. 159.

⁴⁾ Fejér IV. 1. 178 és Theiner I. 174.

⁵⁾ Fejér IV. 1. 104 és 132.

⁶⁾ Fejér IV. 1. 139.

⁷⁾ Fejér IV. 3. 550.

⁸⁾ Fejér IV. 1. 252 (tévesen 1243. évszámmal), Wenzel II. 143.

⁹⁾ Knauz I. 392.

¹⁰⁾ Fejér IV. 1. 200.

cellár, e hivatalt e két dátum közt vette át; mint fejevári prépost az utolsó kir. oklevelet 1240. aug. 12-én állítja ki.¹⁾ Ezentúl hosszú ideig királyi oklevelek kiállításában nem szerepel: a legközelebbi oklevél 1241. szept. 23-án kelt, ebben már prépostságán kívül kalocsai választott érsek²⁾; e méltóságában a pápa 1243. júl. 15-én erősíti meg³⁾; de azért a legutolsó oklevél, melyet még mint vál. érsek signál, 1243. nov. 26-áról kelt.⁴⁾ 1244-től kalocsai érsekként fordul elő, de mind ritkábban keltek oklevelek kezéből; 1249–1250. években, mikor a patarénok ellen pápai legatusként működött⁵⁾, kancellárságáról említés nincs. 1254. febr. 25. esztergomi érsekké lévén, a legelső kir. oklevél, mint ilyennek, jun. 28-án kelt kezéből.⁶⁾ Ezentúl már csak két oklevelet signál 1254. aug. 7-éről és 1259-ből.⁷⁾ Kancellárságát azonban egész haláláig, mely 1261. júl. körül következett be, viselte. Hibás oklevelek: kettő 1242-ből (márcz. közepe és okt. 3.), melyek őt csak székesfejevári prépostnak nevezik⁸⁾, holott ekkor már kalocsai vál. érsek is volt; ugyanilyen egy 1244. máj. 2-iki⁹⁾, ekkor már érsek volt. Teljesen hibás keltezésű Wenzelnél (VII. 188.) egy 1245. márcz. 23-iki oklevél, mely őt prépostnak és kalocsai vál. érseknek írja; ez oklevél helyes keltezése 1242. márcz. 18., a hogy azt Fejér is közli (IV. 1. 246 és VII. 5. 258); úgyszintén egy 1246. nov. 26-iki dátumú¹⁰⁾, mely még vál. érseknek nevezi; egy 1247. júl. 15. oklevél (1247. id. Jul. e helyett 1240. VII. id. Jul.), mely egyedül székesfejevári prépostnak nevezi őt¹¹⁾; és végre egy 1263. nov. 25-éről keltezett, melyben kalocsai vál. érsek¹²⁾; tekintve, hogy ekkor már meghalt, ez

¹⁾ Wenzel VII. 100.

²⁾ Wenzel VII. 115.

³⁾ Fejér IV. 1. 381.

⁴⁾ Wenzel VII. 136.

⁵⁾ Wenzel II. 190.

⁶⁾ Fejér IV. 2. 214.

⁷⁾ Fejér IV. 2. 230 és Wenzel VII. 501.

⁸⁾ Wenzel XII. 689 és VII. 125.

⁹⁾ Fejér IV. 1. 313 és u. ez Wenzel II. 152.

¹⁰⁾ Fejér IV. 1. 417.

¹¹⁾ Wenzel II. 191.

¹²⁾ Fejér IV. 3. 132.

oklevél csak 1241—1243 közt kelhetett. Mint kancellár részt vesz országos ügyekben, így 1253-ban az Ottokárral kötendő béke-alkudozásokban.¹⁾ Az oklevelekben, melyeket ő állíttat ki, magát egyházi méltósága mellett mindig kancellárnak is nevezi.²⁾

Philippus (1262—1270.) esztergomi érsek; egy időben, még dömösi prépost korában (1246—1248), Mária királynő kancellárja, majd zágrábi püspök. Az 1261. jul. 2-ika táján meghalt Benedek helyébe esztergomi érsekké választatván, 1262 elején erősítettett meg; a közbeeső, mintegy félévi időszakban kancellárról említés nem történik; valószínűleg e hely betöltve nem volt, ennek betöltése Fülöpnek érseki megerősítésétől tétetvén függővé. A legkorábbi említés róla, mint kancellárról, 1262. decz. havában történik, mint egyikéről azoknak, kik IV. Béla és fia közt a békét közvetíték.³⁾ Oklevelet nyolcz évig tartott kancellársága alatt igen ritkán signált; ezek között is három (1263. márcz. 18 és decz. 17, és 1268.) arany bulka alatt kelt⁴⁾; az egyik általa signált oklevél 1263. márcz. 23. nagy adomány⁵⁾, a másikat 1265. aug. 1. pedig azért adja ő ki, mert az alkancellár ellen gyanu merült föl.⁶⁾ Mint kancellárról 1270. márcz. 5-én van utóljára említés⁷⁾; azonban kétségtelenül az volt IV. Béla haláláig; ezen túl ha említetik, neve mellől a kancellárság hiányzik; pedig ez eddig rendesen ki volt téve.⁸⁾ Azokban az oklevelekben, melyeket mint esztergomi érsek ad ki, kancellári címét nem hagyja el.⁹⁾ Kancelláriai szolgálataiért a királytól adományt

¹⁾ Fejér VII. 1. 300 és VII. 5. 310.

²⁾ Zichy Okm. I. 27, Knauz I. 447, 462 (Wenzel VIII. 12), Fejér IV. 2. 517, Hazai Okm. VI. 80.

³⁾ Fejér IV. 3. 69 és Knauz I. 476.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 116, 443 (u. ez Knauz I. 550), Wenzel VIII. 50.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 103.

⁶⁾ Wenzel III. 118.

⁷⁾ Knauz I. 572.

⁸⁾ Pl. Fejér IV. 3. 144 (u. ez Knauz I. 495), 160 (Knauz I. 485), Wenzel III. 34, Fejér IV. 3. 309, Wenzel VIII. 124, Fejér IV. 3. 366, Wenzel III. 128 és 136 (u. ez Knauz I. 533) stb.

⁹⁾ Fejér IV. 3. 251, 531 (u. ez Knauz I. 566), Wenzel VIII. 130.

is kap. ¹⁾ Származását illetőleg a Churla nemből eredett és atyja Joachimus comes volt. ²⁾ Esztergomi érsekségét 1272. végén bekövetkezett haláláig viselte.

Alkanczellárok:

Benedictus (1238—1240.) budai prépost. Legelőször 1238. jan. 29-én említetik a király egy oklevelében mint tanu, a ki előtt egy oklevél felolvastatott. ³⁾ Mint alkanczellár és budai prépost négy oklevelet signál s ezek közt az utolsó 1240. jun. 18-án kelt. ⁴⁾ Ez utolsó oklevél őt subcancellariusnak írja. Ekkor fejevári prépost és kanczellár lett, s minthogy az első oklevelet ily minőségben jul. 9-én signálja, e változás 1240. jun. 18. és jul. 9-ike közt történt. ⁵⁾

Nicolaus (1240—1241.) szebeni prépost, előbb II. Endre alkanczellárja. Négy oklevél kelt kezéből, de ezek közül kettő

¹⁾ Wenzel III. 200.

²⁾ V. ö. Knauz I. 465.

³⁾ Fejér IV. 1. 110.

⁴⁾ Fejér IV. 1. 135 (VII. 1. 260), Hazai Okm. IV. 22 (u. ez Wenzel VII. 67.), Fejér IV. 1. 194 (H. Okm. III. 5), Wenzel II. 101.

⁵⁾ Ha az oklevelek keltezésének föltétlen hitelt adhatnánk, ez időben IV. Bélának egy *Tatamerius* nevű alkanczellárja is lett volna. Az ő nevével találkozunk a székesfejevári káptalan egy 1238. apr. 24-éről datált oklevele végén, mely őt prépostnak és királyi alkanczellárnak írja. (Fejér IV. 1. 141, hol neve hibásan *Tatamius* alakban fordul elő.) Első tekintetre az oklevél kelte ellen semmi kifogást nem hozhatunk föl; a stilus eléggé megfelel a XIII. század okleveleinek. De csakhamar szembeötlik a datálás hibája. A fejevári káptalan idézett oklevelében átírja IV. Bélának 1238. apr. 28-áról datált oklevelét (Fejér IV. 1. 135), mely e szerint négy nappal későbből van keltezve, mint a káptalané; a napi keltezésben tehát okvetlenül hibának kell lennie. De hiba van az évszámban is: 1238. elejétől 1240. jun. 18-ig Benedek budai prépost az alkanczellár; ugyanez jul. elején már kanczellárrá levén, helyébe Miklós szebeni prépost lépett. S így *Tatamerius* alkanczellárságára nézve 1238. év körül alkalmas időpontot nem találunk. Ugyanígy járunk, ha nem évekkal, hanem évtizedekkel kísértjük meg a datumot későbbre tenni. Az oklevél kiadója a datumban többel, egy egész századdal tévedett; annak helyes kelte: 1338. *Tatamerius* nem IV. Bélának, hanem Robert Károlynak volt alkanczellárja; és valóban működésének nyomát 1338—1342. közt Károly, és folytatólag 1342—1350 között Nagy Lajos kancelláriájában megtaláljuk.

hibás dátumú; ilyen egy 1239-iki, mely alkanczellárnak írja, mikor még Benedek volt az ¹⁾; és egy másik 1240. apr. 22-éről, itt is ugyanezen okból hibának kell lennie. ²⁾ Helyes dátumú oklevelek azok, melyek 1240. jul. 23-án ³⁾ és 1241. febr. 29-én szerepeltetik őt. ⁴⁾ Ez volt azon kanczellár, ki Rogerius elbeszélése szerint, a tatárok elől futván, életét veszte, s a kinél a királyi pecsétet a tatárok megtalálták. ⁵⁾ 1241-en túl említés nincs róla, s az alkanczellárság Béla futása alatt, úgy látszik, két évig betöltetlen volt.

Achilles (1243—1250.) székesfejérvári prépost. 1243-ban két napi keltezés nélküli oklevelet signál ⁶⁾, s így megközelítőleg sem lehet meghatározni, mikor kezdte kanczelláriai működését. Legutoljára 1250. szept. 23-án signál egy oklevelet ⁷⁾; ez oklevél azonban őt tévesen kanczellárnak nevezi. Mint ilyen fordúl elő a székesfejérvári káptalan egy 1244. oklevele végén is ⁸⁾; de hogy ez is tollhiba, bizonyítja a káptalannak egy 1247. oklevele, mely alkanczellárnak írja. ⁹⁾ 1251-ben már pécsi választott püspök, s mint ilyen, donatiót kap a királytól, ki kanczelláriai működését igen kiemeli. ¹⁰⁾

Job (1251—1252.), 1251. november 23-án egy királyi oklevél végén az ország nagyjai közt említettetik, mint székesfejérvári prépost és alkanczellár ¹¹⁾; említi őt IV. Béla még 1252. jun. 15-én mint pécsi választott és megerősített püspököt és alkanczellárt, a ki egy ügyben a királynak referált. ¹²⁾

¹⁾ Fejér IV. 1. 149.

²⁾ Wenzel XI. 312.

³⁾ Nagy Imre úr gyűjteményében a körmendi hg. Batthyány levéltárból.

⁴⁾ Hazai Okm. VI. 39.

⁵⁾ Knauz I. 413. tagadja Rogerius elbeszélésének igaz voltát; mert a tatárjáráskor (1240—1242) szerinte csak Vancsai István és Benedek említettnek kanczellárokként. Miklós elkerülte figyelmét.

⁶⁾ Fejér IV. 1. 248 (u. ez Kubinyi I. 17) és 286.

⁷⁾ Fejér IV. 2. 64; ez okl. napi kelte IX. Oct., ez azonban hihetőség hiba IX. kal. Oct. helyett.

⁸⁾ Wenzel VII. 182.

⁹⁾ Fejér IX. 7. 661 (u. az Hazai Okm. V. 20.)

¹⁰⁾ Fejér IV. 2. 95.

¹¹⁾ Fejér IV. 2. 107 és Wenzel VII. 319.

¹²⁾ Wenzel VII. 342.

Királyi oklevél, mely kezéből kelt volna, nem ismeretes. Később mint pécsi püspök rövid ideig IV. László kancellárja.

Thomas (1252—1255.) Két királyi oklevelet mint székesfejevári prépost signál 1252 és 1254. évekből.¹⁾ IV. Sándor pápa 1255. febr. 12-én intézkedik az ő kalocsai érsekké választása ügyében²⁾; itt még alkancellárnak nevezi őt.³⁾

Smaragdus (1255—1258.) Három évi alkancellárságának emlékét mintegy száz királyi oklevél tanúsítja, melyek az ő kezéből keltek; de ezekben annyi a hibás, rosszul keltezett oklevél⁴⁾, hogy egyes dátumok megállapításánál a legnagyobb elővigyázatra van szükség. Hibásak mindazon oklevelek, melyeket 1236—1254. évekből signál⁵⁾, ezekben fejérvári prépostnak és alkancellárnak neveztetik, pedig ez években e két tisztséget mások viselték. A legkorábbi elfogadható dátum alkancellárságára 1255. febr. 21., mikor mint királyi kiküldött szerepel; a tévedés ez oklevélben csak abban van, hogy prépostnak íratik, holott ekkor csak fejérvári electus lehetett.⁶⁾

¹⁾ Fejér IV. 2. 140 és VI. 2. 379 (u. ez Wenzel VII. 360.)

²⁾ Fejér IV. 2. 325.

³⁾ IV. Bélának egy 1255. évről datált oklevele *Franquerus* »electus Arbensis« királyi alkancellár kezéből kelt (Fejér IV. 2. 308.) Ez oklevél azonban több okból gyanús, vagy legalább szövege van nagyon elrontva. A Lucius által fentartott szövegben annak dátuma 1260; s ezt a későbbi kiadók a huszadik uralkodási évből következtetve javították ki 1255-re; *Franquerus* nevű *arbei* választott püspökről az oklevelek és schematismusok semmit sem tudnak; s ha fölteszszük is, hogy az *Arbensis* szó tollhiba *Albensis* helyett, s így e *Franquerus* fejérvári vál. prépost, ezzel sem nyerünk megoldást; mert 1255. febr. 12-ig Tamás ez egyház prépostja; febr. 21-ikétől pedig 1258-ig Smaragdus s így *Franquerus* prépostságára idő nem jut. Valószínű, hogy a szokatlan *Franquerus* név a szintén szokatlanul hangzó Smaragdus név hibás olvasásából vagy a gyakran előjövő Sm. sigla téves megoldásából eredt; s így ez egyetlen adatból *Franquerus* alkancellárságára következtetni nem lehet.

⁴⁾ Ha az oklevelek évszámainak hinnénk, Smaragdus 1236—1262-ig huszonhat éven keresztül lett volna alkancellár.

⁵⁾ 1236-ból mint fejérvári prépost (Wenzel XI. 285); 1244 és 1248-ból (Wenzel II. 149 és VII. 260); 1253. jun. 7-ről mint pusztán alkancellár (Hazai Okm. VI. 272.) és végre 1254. mint fejérvári vál. prépost (Fejér IV. 2. 241 és VI. 2. 380.)

⁶⁾ Fejér IV. 2. 317 és Wenzel XI. 410.

Ettől kezdve egész 1256. szept. 22-ig ¹⁾ királyi oklevelek hol electusnak, hol praepositusnak nevezik; de hogy mindeddig prépostságában megerősítve nem volt, bizonyítják a fejérvári káptalan oklevelei, melyek 1255 és 1256. években kivétel nélkül electusnak írják. ²⁾ A káptalani oklevelek közt a legkésőbbi dátumú 1256. aug. 25. ³⁾, ebben még electus; minthogy a káptalan elnevezését irányadóul fogadhatjuk el, mert az tudhatta, meg van-e prépostja erősítve, a királyi oklevelek ingadozása helyett ezekre alapítva, Smaragdus préposttá levését 1256. szeptember tájára tehetjük. 1256. okt. 6-ától ⁴⁾ kezdve úgy királyi oklevelekben, mint a káptalaniakban kivétel nélkül praepositus; mint prépost és alkanczellár utoljára 1257. márcz. 30-án signál oklevelet. ⁵⁾ Ugyanez év máj. 30-iki oklevélben prépostságán kívül kalocsai vál. érsek. ⁶⁾ Ezzel a címmel signálja tovább az okleveleket, melyek közt a legutolsó dátumú 1258. aug. 7. ⁷⁾ Chronologiailag határnapokúl elfogadhatjuk tehát: 1255. febr. — 1256. szept. székesfejérvári választott, 1256. okt. — 1257. apr. megerősített prépost, 1257. máj. — 1258. aug. ezenfelül kalocsai vál. érsek. Ennél fogva hibás azon oklevél, mely 1255. nov. 20-án már kalocsai vál. érseknek nevezi ⁸⁾; roszerű vannak keltezve mindazok, melyek őt 1258-on túl szerepeltetik. Így signál egyet 1259-ben, mint prépost és vál. érsek ⁹⁾; kettőt 1260. mint prépost ¹⁰⁾; a leghibásabb keltezésű oklevél pedig az, melyet 1262-ben még mint vál. prépost jegyez alá. ¹¹⁾ Ő az egyetlen alkanczellár az Árpádok idejében, kinek kezéből aranybulla is kelt. ¹²⁾ Később, kalocsai érsek korában V. Istvánnak, mint ifjabb királynak kanczellárja.

¹⁾ Oklevéltár Zala vmegye tört. I. 31. (sajtó alatt). A szerkesztő Nagy Imre szívességéből.

²⁾ Fejér IV. 2. 334; H. Okm. V. 25, VII. 50; Wenzel II. 275 és 277.

³⁾ Hazai Okm. VII. 51.

⁴⁾ Fejér IV. 2. 368.

⁵⁾ Hazai Okm. VII. 69.

⁶⁾ Tkalčič I. 117. (Wenzel XI. 439.)

⁷⁾ Hazai Okm. VII. 76.

⁸⁾ Fejér IV. 2. 313.

⁹⁾ Fejér IV. 2. 490.

¹⁰⁾ Wenzel VII. 520 és Fejér VI. 2. 385.

¹¹⁾ Fejér IV. 3. 59 és H. Okm. VII. 83.

¹²⁾ Fejér IV. 2. 450.

Philippus (1258.) székesfejérvári választott prépost. Híhetőleg ugyanaz, ki dömösi prépost korában 1257-ben mint V. István ifjabb király kancellárja említették. Királyi oklevél az ő signálásával nem ismeretes, neve csak a káptalan néhány oklevele végén maradt fenn. Ezek közül azonban jól datáltnak csak egyet lehet elfogadni: 1258. aug. 23.¹⁾ A többi hibás; ilyenek: 1251. nov. 10-iki oklevél, minthogy nov. 23-án Jób a prépost, Fülöp nem lehetett nov. 10-én választott prépost²⁾; szintén hibás az az oklevél, mely 1258. jun. 2-án nevezi alkancellárnak³⁾, mert ekkor még Smaragdus volt e tisztnben, úgyszintén egy 1259. jul. 1-éről keltezett⁴⁾, mert ekkor Paulus volt az alkancellár. Alkancellársága csak 1258. aug. havától a következő év elejéig tarthatott. Talán ugyanaz, ki 1262-től mint váci püspök az öregebb, majd az ifjabb Erzsébet (Izabella) királynőnek kancellárja.

Benedictus (1259.) szepesi prépost kezéből egy oklevél kelt.⁵⁾ Alkancellárságát legfőlebb ez év május haváig viselhette.

Paulus (1259—1262.) mint pozsonyi prépost kezdi kancelláriai szolgálatát. Először 1259. máj. 17-én fordul elő⁶⁾; pozsonyi prépostnak utoljára 1260. aug. 15-én említették.⁷⁾ Még ugyanez évben székesfejérvári prépost lett; egy 1260. decz. 7-éről kelt királyi oklevelet mint »Albensis electus« signál⁸⁾; hibás tehát az a két napi kelet nélküli oklevél, mely már 1259-ben írja fejérvári választott prépostnak.⁹⁾ 1260. végétől kezdve mindvégig »Albensis electus«-nak íratik; az általa signált oklevelek ugyan helylyel-közzel praepositusnak nevezik¹⁰⁾; de a székesfejérvári káptalan okleveleinek záradé-

¹⁾ Fejér VII. 1. 309 és Wenzel VII. 493.

²⁾ Hazai Okm. VI. 60.

³⁾ Fejér IV. 2. 469 és Wenzel XI. 453.

⁴⁾ Hazai Okm. V. 31.

⁵⁾ Fejér IV. 2. 489.

⁶⁾ Hazai Okm. II. 5.

⁷⁾ Wenzel XI. 470.

⁸⁾ Hazai Okm. VI. 103.

⁹⁾ Fejér IV. 2. 486 (u. az Wenzel XI. 458) és Hazai Okm. VI. 97.

¹⁰⁾ Wenzel VIII. 2, 5 (u. az Fejér IV. 3. 48 és Hazai Okm. VI. 109.)

Hazai Okm. VII. 8 $\frac{1}{2}$, és kettő Nagy Imre úr gyűjteményében 1260 és 1261. évekről.

kában mindig electus-ként fordul elő¹⁾, s ő maga-magát is annak nevezi egy 1262. kiküldött bírói minőségében kiadott oklevélben.²⁾ Alkanczellárként legutóljára 1262. aug. 3-án említetik.³⁾ Teljesen hibásan van datálva egy 1250. nov. 20-áról keltezett oklevél, melyet mint fejérvári prépost signál, ez oklevél helyes dátuma 1260, mire az uralkodási évek száma (25) is mutat.⁴⁾ Alkanczellári szolgálataiért a királytól adományt kapott, mint ezt Mária királynő 1265. oklevelében említi.⁵⁾ Később veszprémi püspök korában Mária királynőnek, majd utóbb IV. Lászlónak kanczellárja.

Farkasius (1262—1268.) Smaragdussal egyetemben az ő kezéből kelt IV. Béla okleveleinek legnagyobb része. Mintegy 120 oklevél ismeretes az ő signálásával; természetesen ezek között igen sok a hibás dátumú. Hibásak mindazok, melyek a negyvenes években szerepeltetik őt⁶⁾; ugyanígy két 1256-iki dátumú oklevél.⁷⁾ Hibásak az 1260. évből datált oklevelek⁸⁾; ezeknél úgy jött a hiba létre, hogy a LX-as után következő számokat a római napjelzéshez csatolták (pl. MCCLX. III. non. Oct., MCCLXIII. non Oct. helyett, Wenzel XI. 476.); a kiadók következetlenségét mutatja az, hogy Fejér egy ugyanazon oklevelet 1260. és 1264 évszám alatt ad ki.⁹⁾ — Farkasiusnak mint alkanczellárnak legelső szereplését 1262. okt. 13-ára tehetjük¹⁰⁾; minthogy aug. 3-án még Pál signál, e két nap közé esik a változás. Székesfejérvári választott prépostként

¹⁾ Wenzel VIII. 17 (u. az Hazai Okm. III. 11), 41, III. 26; Hazai Okm. VI. 107.

²⁾ Wenzel XI. 519.

³⁾ Hazai Okm. VII. 81.

⁴⁾ Wenzel VII. 308; a hiba az által keletkezett, hogy a kiadó MCCL. XII. kal. Dec.-t írt MCCLX. II. kal. Dec. helyett.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 286.

⁶⁾ Egy 1244-iki Fejér IV. 1. 338 (és Hazai Okl. 11.); 1245. Fejér IV. 1. 392; 1246. Wenzel VII. 207. A hiba akkép keletkezett, hogy a kiadások vagy átíratok XL-et írtak LX. helyett.

⁷⁾ Wenzel VII. 422 és 418 (u. ez Knauz I. 432). Itt az L-es mellől egy X. maradt ki.

⁸⁾ Fejér IV. 2. 522, IV. 3. 9, 13; Wenzel XI. 476, 479.

⁹⁾ Fejér IV. 2. 522 és VII. 3. 49.

¹⁰⁾ Fejér IV. 3. 62.

vette át e hivatalt, s hosszú ideig mint ilyen vezette azt. Az általa signált oklevelekben a napi keltezés sokszor hiányozván, pontosan nem lehet egyházi állása egyes változásainak időpontját megállapítani. 1262. év végén zágrábi püspökké választatott s mint »electus Zagrabiensis, administrator ecclesiae Albensis« signál egy 1262. évi ¹⁾, s mint pusztán zágrábi vál. püspök hat, kétségtelenül az év legelején kelt oklevelet ²⁾, mert január 7-étől kezdve ismét csak »electus Albensis«-ként említették. ³⁾ Egész megerősítéseig, mely IV. Kelemen pápa 1266. júl. 4-iki bullájával történt ⁴⁾, ily cízzel találjuk nevét királyi oklevelek záradékában. Igaz, hogy azok néha prépostnak is nevezik ⁵⁾; de a fejevári káptalan okleveleinek végén mindig mint electus fordul elő. ⁶⁾ 1266. júl. haván túl neve mellett az oklevelek minden nemében »praepositus« áll. Így az egész 1267. éven keresztül. ⁷⁾ 1268-ban csak négy oklevél kelt kezéből ⁸⁾; ezeknek egyike sincs napról keltezve. Minthogy azonban a fejevári káptalannak 1268. febr. 14-én kelt oklevele őt még alkancellárnak nevezi ⁹⁾, bizonyos, hogy ez időben még ez állásban volt. Néhány oklevél tollhibából kancellárnak mondja. ¹⁰⁾ E Farkas még az 1268. év folyamában

¹⁾ Fejér IV. 3. 58.

²⁾ Fejér IV. 3. 122, 138, 148 (u. az Wenzel VIII. 49); Wenzel III. 40 (u. az Knauz I. 492.), VIII. 64; Hazai Okm. V. 35.

³⁾ Fejér IV. 3. 100.

⁴⁾ Wenzel III. 146.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 79, 112 (u. ez Hazai Okm. VI. 113); Okl. Zala vármegye tört. I. 41 (sajtó alatt); Fejér VII. 3. 49; Wenzel VIII. 89, 122 (u. ez Fejér X. 3. 255); Fejér IV. 3. 265, 313 (u. ez VII. 1. 332), Tkalčić I. 128.

⁶⁾ Wenzel VIII. 73 (és Hazai Okm. III. 13); Fejér VII. 5. 342; Okl. Zala várm. tört. I. 46; Fejér IX. 7. 675.

⁷⁾ Ez évben IV. Béla egy oklevele Benedek aradi prépost és alkancellár kezéből kelt, a mi csak kivételes dolog lehetett. L. e Benedekről V. István ifjabb király alkancellárjai közt.

⁸⁾ Fejér IV. 3. 437; Wenzel VIII. 190, 191; Hazai Okm. III. 115.

⁹⁾ Fejér VII. 3. 60 (u. ez Wenzel III. 169, VIII. 219 és H. Okm. VI. 151.)

¹⁰⁾ Fejér IV. 2. 522 (u. az VII. 3. 49); Hazai Okm. VII. 87; Fejér IV. 3. 273.

győri püspökké lett. ¹⁾ Származását illetőleg a Beych nemből eredett. ²⁾

Demetrius (1268—1270.) Székesfejérvári prépost. Mint választott prépost vette át az alkanczellárságot. Az általa signált okleveleknek nagy része napról kelezve nincs; a legkorábbi dátumú oklevél 1268. aug. elején kelt ³⁾; tehát február és augusztus közt vette át e hivatalt. Mint electus utoljára 1269. ápr. 9-én fordul elő. ⁴⁾ Ettől kezdve mindvégig praepositusnak neveztetik. A legutolsó említés róla, mint alkanczellárról, a fejérvári káptalan 1270. márcz. 20-iki oklevelében történik ⁵⁾; azonban kétségtelen, hogy IV. Bélának május 1-én bekövetkezett haláláig megmaradt ez állásában. Ezután természetesen elveszté ezt, s róla csak mint prépostról emlékeznek meg az oklevelek. ⁶⁾ Hibásan vannak kelezve azon 1264 ⁷⁾, 1265 ⁸⁾ és 1267-iki ⁹⁾ oklevelek, melyek már ez időben mint prépostról és alkanczellárról szólnak róla, holott ekkor még mind két tisztelet Farkasius tölté be. Később ugyanez állásban IV. László kanczelláriájában találjuk.

Notariusok:

Ladislaus (1263—1265.) Legelső szerepléséről, mint honti esperesnek, esztergomi kanonoknak s a király »familiaris clericus«-ának 1262-ben szól egy oklevél, mikor mint a király meghatalmazottja az V. István által elvett birtokok restituá-

¹⁾ Fejér IV. 3. 456; hogy itt ugyan e Farkas személyével van dolgunk, bizonyítja IV. Béla egy 1269. oklevele, melyben ezt olvassuk: »Farkasio tunc praeposito Albensi, nunc episcopi Jauriensi«... Fejér IV. 3. 505.

²⁾ Wenzel III. 118.

³⁾ Fejér IV. 3. 436, e hibás dátummal: V. non. Aug.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 490; egy korábbi dátumú 1269. márcz. 23-iki oklevél (Wenzel III. 196) ugyan már praepositusnak nevezi, de ez hihetőleg a XV. századból eredő átírat hibája. Szintén praepositusnak írja a fejérvári káptalan 1269. ápr. 3-iki oklevele (Oklev. Zalamegye tört. I. 52.) Valószínű tehát, hogy 1269. ápril elején erősített meg prépostságában.

⁵⁾ Hazai Okm. VII. 120.

⁶⁾ Így a fejérvári kápt. 1272. okl. Knauz I. 612.

⁷⁾ Hazai Okm. VI. 121.

⁸⁾ Wenzel VIII. 128.

⁹⁾ Fejér IV. 3. 393.

lásánál említették. ¹⁾ Mint ilyen jelen van a IV. Béla és fia közötti kiegyezésnél, miként ezt 1263-ban a király a pápának jelenti. ²⁾ Erdemeiért 1263-ban a királytól mint »notarius familiaris« adományt kap. ³⁾ 1265-ben őt a király követségben a pápához küldi, ekkor pápai káplánnak nevezi és »archidiaconus s. Eustachii in ecclesia Strigoniensi, familiaris, notarius et apocrisarius« címmel illeti ⁴⁾; ugyancsak ő egy évnélküli oklevélben mint királyi kiküldött szerepel egy osztálynál. ⁵⁾

Thomas (1266—1267.) IV. László és Erzsébet királynő 1284. oklevelei szerint előbb notarius, utóbb notarius specialis és apocrisarius volt. ⁶⁾ IV. Béla 1267-ben adományt tesz részére s ez oklevelében »notarius specialis«-ának nevezi. ⁷⁾ E Tamást később mint hantai, majd fejérvári prépostot, utóbb váci püspököt IV. László és neje kancelláriájában előbb notariusi, majd alkancellári és végre kancellári állásban látjuk.

Pous és

Benedictus testvérek mint a király notariusai 1266-ban adományban részesülnek ⁸⁾; az előbbi 1267-ben egy osztálynál mint királyi ember szerepel. ⁹⁾ Említetnek később is 1275-ben, de itt nevök mellett notariusi cím nem áll. ¹⁰⁾ Atyjuk comes Marcus de Royk. ¹¹⁾ A testvérek egyikével, Benedekkel, IV. László kancelláriájában mint notariussal még találkozunk.

¹⁾ Fejér IV. 3. 72.

²⁾ Theiner I. 244 (u. ez Wenzel III. 34.)

³⁾ Wenzel VIII. 61. (u. ez Knauz I. 491; és Fejérnél hibás kivonat 1262. évhez IV. 3. 66.)

⁴⁾ Fejér IV. 3. 258.

⁵⁾ Fejér VII. 1. 364.

⁶⁾ Fejér V. 3. 180, 210.

⁷⁾ Wenzel VIII. 164; megemlékezik ez adományról, úgy látszik IV. Béla egy más oklevele alapján, egy 1431. oklevél, Wenzel VIII. 170.

⁸⁾ Fejér IV. 3. 313 és u. ez VII. 1. 332.

⁹⁾ Fejér IV. 3. 404.

¹⁰⁾ Fejér V. 2. 276 és u. ez VII. 2. 39.

¹¹⁾ Hazai Okm. I. 78.

Mária (királynő).

K a n c z e l l á r o k :

Philippus (1246—1248.) Legkorábban egy 1246. oklev emlékezik meg róla, mint dömösi prépostról és a királynő kanczellárjáról, a ki a király rendeletére a bakonybéli sz. László-féle oklevelet átnézi s egy pörös ügyben ítélt.¹⁾ Említi őt még IV. Incze pápa 1248. okt. 1-én kelt oklevelében a királynő kanczellárja gyanánt, s zágrábi püspökké történt szabálytalan választása ügyében vizsgálatot rendel.²⁾ Oklevél az ő signálásával nem ismeretes. Később zágrábi püspök, majd esztergomi érsekké választatván, IV. Béla kanczellárja.

Akus (1248—1259.) A királynő egy 1248-iki, kétségtelenül az év végén kelt oklevelét, mert okt. 1-én még Philippus volt a kanczellár, mint fejérvári kanonok (thesaurarius) signálja³⁾; ugyan ez állásban volt a következő 1249. év szept. 19-én, mikor mint fejérvári örkanonok (custos) és királynői kanczellár a király által egy birtok bejárására küldetik.⁴⁾ 1251-ben már préposti minőségben jegyzi alá a királynő egy oklevelét.⁴⁾ Hogy mely egyháznak volt prépostja, megmondja egy 1255. oklevele, melyet mint királyi kiküldött bíró ad ki; ebben magát budai prépostnak nevezi.⁶⁾ Ezen túl, mint ilyenről történik említés egy általa signált 1258. jan. 20-iki oklevélben⁷⁾ s legutoljára egy 1259. jun. 17-ikiben, melyben a király őt mint kiküldött bírót említi.⁸⁾ Előkelő családból származását mutatja, hogy testvéreül Detricus Calvus comest nevezi meg egy 1258. oklevél.⁹⁾

Mothmerius (1263.) szepesi prépost. Kanczellárjáról említi őt a királynő egy 1263. oklevele, melyben a szent-márto-

¹⁾ Wenzel II. 190.

²⁾ Fejér IV. 2. 29.

³⁾ Fejér IV. 2. 35 (u. ez Wenzel V. 202.)

⁴⁾ Fejér IV. 2. 45.

⁵⁾ Wenzel VII. 325 (u. az Knauz I. 388.)

⁶⁾ Fejér IV. 2. 336.

⁷⁾ Wenzel XI. 445.

⁸⁾ Wenzel VII. 503.

⁹⁾ Hazai Okm. VII. 76.

niaknak ígéri, hogy ha a királytól egy adománynak arany bulla alatt történendő megerősítését kívánnák, ő a beiktatásra Mothmeriust fogja küldeni.¹⁾ A király 1263. márcz. 18-iki okleveléből kitűnik, hogy csakugyan a királynő kancellárja (itt hibásan Mutiriusnak nevezve) végzé a beiktatást.²⁾ Említi még IV. Béla 1263. aug. 3-án a pápához írt levelében, mint jelenlevőt azon kibékülésnél, mely a király és fia között történt; itt azonban neve mellett a kancellári cím már nem áll³⁾; valószínű, hogy állását még ez év folyamán a veszprémi püspöknek adta át. Signálásával oklevél nem ismeretes. Kiváló műveltségéről tanuskodik 1273-ból keltezett végrendelete, melyben könyveiről intézkedik.⁴⁾

Paulus (1263—1270.) veszprémi püspök. Előbb pozsonyi és fejevári prépost korában IV. Béla alkancellárja (1259—1262.) Legelőször említi őt egy 1262. oklevél, melyet Farkas királyi alkancellárral együtt, mint a királynő kancellárja ad ki.⁵⁾ Ez oklevél keltében azonban tévedés van, mert 1263. elején Mothmerius levén a kancellár, a veszprémi püspök, kinek szerepléséről későbbi évek emlékei szólnak, 1262-ben még nem lehetett az. Így tehát kancellársága első nyomának azt az oklevelet tekinthetjük, melyet ő a pálosok részére ad 1263-ban, magát e címmel nevezvén.⁶⁾ Királynői oklevél az ő signálásával csak egy ismeretes, 1264. nov. 12-éről.⁷⁾ De többször ad ki oklevelet⁸⁾ s foglal helyet a király tanácsában⁹⁾, s ekkor neve mellől a kancellári cím soha sem hiányzik. Szolgálatiért a királynőtől 1265-ben adományt kap, s az erről szóló oklevél testvérét, Benedek comest, is főlemlíti.¹⁰⁾ Kancellársága végső idejében 1269. decz. 22-én adta ki a király azon oklevelet, melylyel a királynői kancellárságot a veszprémi püs-

¹⁾ Wenzel III. 42.

²⁾ Fejér IV. 3. 116.

³⁾ Wenzel III. 35.

⁴⁾ Knauz II. 27.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 79; ezt átírja IV. Béla 1269-ben Fejér IV. 3. 505.

⁶⁾ Fejér IV. 3. 174.

⁷⁾ Fejér IV. 3. 254 (u. ez Knauz I. 517.)

⁸⁾ Wenzel VIII. 149, 179.

⁹⁾ Fejér IV. 3. 386, Wenzel III. 156.

¹⁰⁾ Fejér IV. 3. 286 (u. ez Knauz I. 530.)

pökséggel összeköti ¹⁾; Mária királynő azonban 1270. elején elhalván, hosszú ideig nem szerepelt veszprémi püspök a királynő kancelláriájában. E Paulust később IV. Lászlónál, mint kancellárt, újra megtaláljuk.

Alkancellárok:

Stephanus (1265—1267.) Neve három, általa alájegyzett királynői oklevélben fordul elő ²⁾; ezek azonban alkancellárságán kívül más egyházi állását nem említik.

Laurentius (1268.) a szerémi sz. Irenaeus egyház prépostja. Két királynői oklevelet signál, s ezeknek egyike márcz. 16-áról van keltezve ³⁾; egy évnélküli oklevélben mint a királynő kiküldött bírása említetik. ⁴⁾

Kálmán herczeg (II. Endre fia.)

Barnabas (1226. aug. 1.) egy oklevelet mint notarius signál. ⁵⁾ Egyéb címet nem visel.

Pascasius (1231—1232.) egri prépost. Két oklevelet e minőségben mint kancellár jegyez alá ⁶⁾; egy harmadik nevét, kétségtelen tollhibából, Farkasiusnak, s őt magát »Egrensis praepositus«-nak mondja ⁷⁾, miből Czinár egresi prépostot csinált. ⁸⁾

File (1231. notarius, 1237—1240. kancellár.) Pályáját mint notarius kezdé s mint ilyen signálja, Pascasius kancellársága idejében, Kálmán egy 1231. oklevelét. ⁹⁾ Ekkor még neve mellett más egyházi méltóság megnevezve nincs. 1237-től kezdve egész Kálmán haláláig mint kancellár és zágrábi prépost szerepels mint ilyen signálja Kálmánnak egy 1237-iki ¹⁰⁾

¹⁾ Fejér IV. 3. 495.

²⁾ Fejér IV. 3. 286 (u. ez Knauz I. 530), Hazai Okm. VI. 138, Fejér IV. 3. 399.

³⁾ Fejér IV. 3. 462 (u. ez Wenzel VIII. 193) és VII. 1. 350.

⁴⁾ Zichy Okm. I. 16.

⁵⁾ Fejér III. 2. 90.

⁶⁾ Fejér III. 2. 231, 238.

⁷⁾ Fejér III. 2. 286.

⁸⁾ Czinár. Index cod. dipl. 535.

⁹⁾ Fejér III. 2. 237.

¹⁰⁾ Fejér IV. 1. 83 (u. ez XI. 398, és teljesen Wenzel VII. 38.)

és két 1240-iki oklevelét, melyeknek egyike febr. 8-áról van keltezve. ¹⁾ Kálmán több ízben birtok-cserét tesz vele, s ilyenkor mindig kancellárjának nevezi. ²⁾ Kálmán kérésére IV. Béla adományban részesíté őt, mint ezt egy 1242. oklevél mondja. ³⁾ Családját illetőleg az idézett 1237-iki birtok-cserét tartalmazó oklevél megnevezi testvérét, kinek neve: Thomas comes de Chay. Később zágrábi püspökké lett.

Béla herczeg (IV. Béla fia).

Tobias de Bogud (1263.) zágrábi prépost, 1263. jan. 7-én örösi adományt kap IV. Bélától, ki őt »charissimi filii nostri Belae cancellarius«-nak nevezi. ⁴⁾ Oklevelet nem signált.

Benedictus (1264.) mint notarius signál egy oklevelet, melynek kelte 1244. ugyan, de tekintve, hogy Béla ekkor még oklevelet nem adhatott ki, azt kell föltennünk, hogy már az eredeti oklevél tollhibából XL-et írt LX. helyett. ⁵⁾

Ladislau (1266—1269.) knini püspök és kancellár. Bélának okleveleit a mondott évekből ő jegyzi alá. Legelőször 1266-ban fordul elő ⁶⁾, legutoljára egy 1269. april havában kelt oklevélben ⁷⁾, miből kitűnik, hogy Bélának mindvégig ő volt kancellárja.

Brandenburgi Kunigunda (Béla herczeg neje).

Demetrius (1265—1266.) barsi esperes. Menye kancellárjának nevezi őt IV. Béla két levelében, melyeket a pápához ír, e Demetert követségben küldvén hozzá. Ezeknek egyike 1265. okt. 13-án barsi ⁸⁾, másika 1266. apr. 27-én esztergomi

¹⁾ Fejér IV. 1. 203 és Wenzel XI. 313.

²⁾ 1237-ben Wenzel VII. 40 ; 1239-ben Fejér IV. 1. 169.

³⁾ Wenzel VII. 125.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 100.

⁵⁾ Hazai Okm. III. 7 (u. ez Wenzel VII. 175), a H. O. VII. 31. 1. még egyszer közli, azonban tévesen IV. Béla királynak tulajdonítva az oklevelet.

⁶⁾ Fejér IV. 3. 400.

⁷⁾ Fejér VII. 3. 64 ; és egy másik napi kelet nélküli 1269. okl. Tkalčić I. 148.

⁸⁾ Fejér IV. 3. 266.

esperesnek nevezi őt.¹⁾ Még ugyanazon évben kalocsai érsekké választatott, de e választást IV. Kelemen pápa 1266. decz. 11-én kelt levelével megsemmisíté.²⁾

V. István (mint ifjabb király).

Kanczellárok:

Philippus (1257.) dömösi prépost. Egy oklevél ismeretes signálásával.³⁾ Később hihetőleg székes-fejérvári vál. prépost és IV. Béla alkanczellárja (1258.)

Smaragdus (1258—1265.) kalocsai érsek. Előbb IV. Bélának alkanczellárja egész addig, a mikor érsekségében megerősítettett. Hihetőleg ezzel együtt V. Istvánnak kanczellárja is lett; bár e minőségében legelőször csak 1262-ben találkozunk, vele mikor egy királyi oklevelet signál.⁴⁾ Ugyanez évben az 1262. decz. elejéről keltezett béke-okmány mint az ifjabb király és az atyja közti béke közvetítőjét említi őt, s IV. Béla kanczellárjával együtt az elfoglalt birtokok restituálásával bizatik meg.⁵⁾ A következő 1263. évi máj. 3-iki béke-okmány pedig felhatalmazza a két kanczellárt, hogy a béke megszegőjét egyházi átokkal sujtsák.⁶⁾ Ebben az évben még egy királyi oklevél kelt kezéből.⁷⁾ Bár ez időn túl kanczellári működésének emlékét nem találjuk, valószínű, hogy 1265-ben bekövetkezett haláláig megmaradt ez állásában.

Nicolaus (1266.) gyula-fejérvári prépost. Két oklevél kelt ez évben kezéből.⁸⁾ Még ez évben elhagyta István pártját s elveszté kanczellárságát, melyet a király kétségtelenül azért bizott reá, mert ezzel e Miklóst és atyját, a hatalmas erdélyi vajdát, Lászlót szorosabban akarta pártjához fűzni; István már 1267-ben róla mint szökevény kanczellárjáról beszél.⁹⁾ De

¹⁾ Fejér IV. 3. 341.

²⁾ Theiner I. 291 (u. ez Wenzel III. 148.)

³⁾ Wenzel XI. 440 (ennek kivonata Fejér IV. 2. 434.)

⁴⁾ Wenzel VIII. 31.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 69 (u. ez Knauz I. 476.)

⁶⁾ Fejér IV. 3. 160 (u. ez Knauz I. 485.)

⁷⁾ Fejér IV. 3. 154 (u. ez Wenzel III. 43.)

⁸⁾ Fejér IV. 3. 365 és Wenzel VIII. 147. — RA 1256

⁹⁾ Fejér IV. 3. 417.

úgy látszik a király kegyét utóbb megint megnyerte; mert 1272-ben, még István életében, Erzsébet királynő alkanczellárjául találjuk. Később IV. Lászlónak alkanczellárja, végre pedig érsekségében nem erősítettén meg, mint székesfejérvári vál. prépost ismét alkanczellári állásban szerepel.

Stephanus (1266—1270.) kalocsai érsek. Hihetőleg érsekké megerősítésekor, mi 1266. decz. havában történt¹⁾, Miklós szökése után lett kancellárrá. Ennélfogva hibásan van keltezve azon 1264-iki oklevél, mely az ő kezéből kelt²⁾; ez már kalocsai érseknek nevezi őt, holott ekkor még Smaragdus volt e széken. E tévesen datált oklevelen kívül kancellári működését egyéb emlék nem tanúsítja; azonban, hogy ez állásban mindvégig megmaradt, mutatja azon 1267. jul. 25-én kelt oklevél, melyet több főpappal egyetemben kiád; ebben magát kancellárnak nevezi.³⁾ Bár róla ez időn túl mint kancellárról István ifjabb királysága idejében említés nincs, de hogy továbbra is az volt, bizonyítja, hogy István királylyá levén, ismét őt látjuk kancellárjául.

Alkanczellárok:

Benedictus (1259—1264.) Az ifjabb királynak notariusaként kezdte kancelláriai pályáját, mint ilyen említették 1258. jul. 27-én.⁴⁾ A következő év elején azonban már alkanczellárként jegyzi alá a király egy oklevelét; ez oklevél kétségtelenül az év elején kelt, mert IV. Béla azt 1259. máj. 17-én már átírja.⁵⁾ Ebben Benedek még semmi egyházi címet nem visel. Még ugyanezen évben egy napi kelet nélküli oklevélben a freisachi sz. Bertalan egyház prépostja (praepositus ecclesiae s. Bartholomaei de Frisaco) és alkanczellár⁶⁾; majd két oklevellet mint valkói esperes jegyez alá.⁷⁾ Egy 1259-iki⁸⁾ és az

¹⁾ Theiner I. 292 (u. ez Fejér IV. 3. 360 és Wenzel III. 151) és 291 (u. ez Wenzel III. 148.)

²⁾ Fejér IV. 3. 204.

³⁾ Fejér IV. 3. 423.

⁴⁾ Wenzel VII. 486.

⁵⁾ Hazai Okm. II. 5.

⁶⁾ Wenzel VII. 507.

⁷⁾ Fejér IV. 2. 498 (u. ez Wenzel VII. 506) és IX. 7. 672.

⁸⁾ Okl. Zalam. tört. I. 82.

általa 1260-ban signált oklevelekben neve mellett egyházi méltóság kitéve nincs.¹⁾ 1261-től kezdve azonban szebeni prépost. Az állapotában történt változások időpontjának meghatározását nehezíti az, hogy az általa signált oklevelek napról kelezve nincsenek. Szebeni prépostként utóljára 1262. decz 5-én említették, mint egyike azoknak, kik IV. Béla és fia közt a békét közvetítették.²⁾ Még ez évben két oklevelet mint aradi prépost signál.³⁾ Ennélfogva hibás kelezésű azon oklevél, mely őt már 1260-ban aradi prépostnak írja⁴⁾; 1262. decz. hava előtt ez oklevél nem kelhetett. Ettől fogva egész 1264-ig e czímmel signálja István okleveleit; ez év folyamán azonban elhagyta a fiatal király pártját és IV. Bélához szegődött. Ez utóbbi 1265. apr. 16-án kiadott oklevelében megemlíti, hogy főkép e Benedek kérésére tesz meg valamit; itt neve mellett alkanczellári állása már nincs kitéve.⁵⁾ IV. Bélának egy 1267. decz. 19-én kelt oklevele e Benedeknek, mint a király alkanczellárjának kezéből kelt.⁶⁾ Ha ez oklevélben nincs hibával dolgunk, úgy e Benedek ez oklevélnél csak kivételesen és ideiglenesen viselhetette az alkanczellári czímet és tisztelet; mert 1262—1268 közt Farkásius volt e tisztségben. Hibásan van datálva Fejérnél egy 1268-iki oklevél, mely Benedek aradi prépost kezéből kelt⁷⁾; ugyanezt az oklevelet Fejér más helyen a helyes 1262. évszámmal közli (VII. 5. 337.). Hasonlóképen hibás egy 1269-iki kelettel ellátott oklevél⁸⁾, mely e Benedeknek mint alkanczellárnak (más méltósága kitéve nincs) signálásával van ellátva. Tekintve, hogy Benedek neve mellett csak az 1260. év körül kiadott oklevelekben áll minden egyházi tisztség mellőzésével egyedül az alkanczellári cím, valószínű, hogy ez oklevél is a mondott évből való. István atyja halála után trónra lépven, alkanczellárjául megint e Benedeket lát-

¹⁾ Wenzel II. 322, 323; Hazai Okm. VI. 105.

²⁾ Knauz I. 476.

³⁾ Fejér VII. 5. 337 és Wenzel XI. 516.

⁴⁾ Okl. Zalamegye tört. I. 36; ez oklevélnek az átírás által elrontott szövegét mutatja az is, hogy Benedeket *kanczellárnak* nevezi.

⁵⁾ Hazai Okm. VI. 131.

⁶⁾ Wenzel III. 159.

⁷⁾ Fejér IV. 3. 470.

⁸⁾ Fejér IV. 3. 527 kivonat (teljesen Wenzel VIII. 239.)

juk, valamint rövid megszakítással folytatólag IV. László alatt is.¹⁾

Lodomerius (1264—1266.) Az általa signált oklevelekben napi kelet nincs s így megközelítőleg sem lehet megállapítani, mikor vette át az alkancellárságot. Tekintve, hogy 1264-ben csak két királyi oklevél kelt kezéből²⁾, valószínűleg az év végén kezdte alkancellári működését; s minthogy 1266-ban csak egyet signál³⁾, kétségtelenül ez év elején hagyta el azt. A míg a kancellária kötelékében volt, neve mellett egyházi méltóság kitéve nincs; azonban bizonyos, hogy előbb veszprémi kanonok volt; alkancellársága után pedig váradi püspök (1268—1279), majd esztergomi érsek (1279—1298.) Családját illetőleg a Monoszló nemből eredett.⁴⁾

Petrus (1266—1270.) Az általa signált oklevelek egyszerűen alkancellárnak nevezik.⁵⁾ 1270 elején (az általa signált oklevelek mind napi kelet nélküliek) négy oklevelet csak mint alkancellár signál⁶⁾, egyben azonban, mely kétségtelenül az előbbieknél később adatott ki, e czímén felül erdélyi választott püspöknek is neveztetik.⁷⁾ Minthogy V. István 1270. máj. 2-án már a trónra lépett, és e Petrus után még egy alkancellár nevével találkozunk, az előbbinek működése csak az 1270. év legelső hónapjaira terjedhetett. Hibásan van datálva egy 1265. oklevél, mely e Petrus kezéből kelt⁸⁾; ekkor még Lodomerius volt az alkancellár.

¹⁾ A hogy Fejér az V. István és atyja közt kötött egyesség szövegét közli (IV. 3. 69.), a szerint Istvánnak 1262-ben egy »Stephanus praepositus Scibiniensis« nevű alkancellárja is lett volna; az oklevél eredeti szövege azonban így szól: »B. praepositus Scibiniensis.« V. ö. Knauz I. 476.

²⁾ Wenzel VIII. 97 és Hazai Okm. VI. 124.

³⁾ Wenzel VIII. 145.

⁴⁾ V. ö. Knauz II. 99.

⁵⁾ Egy 1267-iki oklevél tévesen írja kancellárnak Fejér IV. 3. 407; ugyanezen oklevél más kiadásában alkancellári czím áll. Fejér VII. 5. 587.

⁶⁾ Wenzel VIII. 255, 259 (u. ez Fejér V. 1. 242 és VII. 2. 19), 290 (u. ez 308, Zichy Okm. I. 21 és Hazai Okm. VI. 168) és 294.

⁷⁾ Hazai Okm. VI. 166.

⁸⁾ Fejér VI. 2. 389.

Paulus (1270.) Egy oklevél kelt kezéből¹⁾, ebben alkanczellárságán kívül más czíme nincs. Rövid ideig lehetett e tisztségben, mert az év elején még Petrus, máj. 2-án túl pedig István trónralépte után Benedek tölti be azt, ki már egyszer a király alkanczellárja volt.

Notariusok:

Benedictus (1257—1258.) Notariusként említi őt Chák tárnokmesternek egy 1257-iki oklevele, melyben e Benedek testvéreinek birtokait szabályozza.²⁾ Ugyanez oklevelet IV. Béla 1258. júl. 27-én főleg e Benedeknek, fia notariusának érdemeiért átírja és megerősíti.³⁾ Később V. Istvánnak két ízben (mint ifjabb királynak és trónra lépte után), majd IV. Lászlónak alkanczellárja.

Kazmerius (1266.). István őt kora ifjúsága óta tett szolgálataiért adományban részesíti, s erről szóló oklevelében »aulae nostrae notarius«-nak nevezi.⁴⁾ Később István trónralépén, Kazmeriust notariusának ismét megtaláljuk; úgy szintén IV. Lászlónál is.

V. István (mint király).

Kanczellár:

Stephanus (1270—1272.) kalocsai érsek. Az ifjabb király kanczelláriájának már 1266. óta állt élén, István trónralépte után is megmaradt e tisztségben. Ekkor a kanczellárság már teljes méltósággá vált; kezéből a király uralkodása alatt csak egy, arany pecséttel ellátott oklevél kelt 1272. jun. 17-én.⁵⁾ Máskülömben nevét oklevelek záradékában az országnagyok között gyakran megtaláljuk, ilyenkor kanczellári czíme soha el nem marad.⁶⁾ Ugyanígy ha érseki minőségében állít ki okle-

¹⁾ Wenzel VIII. 292.

²⁾ Wenzel VII. 465.

³⁾ Wenzel VII. 486.

⁴⁾ Wenzel VIII. 145.

⁵⁾ Fejér V. 1. 192 (u. ez Tkalcic I. 162.)

⁶⁾ Pl. 1270-ből Wenzel VIII. 277; 1271-ből Fejér V. 1. 137, VII. 2. 12; Wenzel VIII. 341, 345. De különösen általánossá lesz az országnagyok felsorolása az 1272. évtől kezdve.

velet. ¹⁾ A kancellári állásnak egyre növekedő politikai színezetét mutatja, hogy e cím viselője mindinkább visszavonúl a kancellária vezetésétől, fontos országos jellegű eseményeknél azonban gyakran találkozunk vele. Így az Ottokárral kötött békéről szóló oklevélben is megtaláljuk a kancellárt, mint a ki a többi püspökökkel együtt fel van hatalmazva annak megszegőjét egyházi átok alá vetni. ²⁾

Alkancellár:

Benedictus (1270—1272.) aradi prépost. Előbb (1257—1258.) az ifjabb királynak notarius, majd alkancellárja (1259—1264.). Kezéből két esztendő alatt az eddig ismeretes anyagból mintegy százhatvan oklevél kelt. Ezeknek legelseje 1270. máj. 2-áról, tehát V. István trónralépte napjáról van keltezve ³⁾; ez oklevél azonban tévesen szebeni prépostnak nevezi őt, holott már 1262. végén aradivá lett. Hasonlóképen tévesen nevezi őt egy másik 1270-iki oklevél budai prépostnak ⁴⁾; e méltóságot csak az 1273. év végén nyerte el. Egészen hibás e tekintetben egy 1271. jun. 26-iki oklevél, melyet mint fejevári prépost signál ⁵⁾; e széket sohasem töltötte be. Nagy levén a kezéből kelt oklevelek száma, ezek közt természetesen több a hibás; így egyik nevét Omodeusnak írja ⁶⁾, egy másik »*condam Orodienis praepositus*«-nak nevezi ⁷⁾, egy harmadikban kancellárként szerepel. ⁸⁾ Mind e hibák azonban az átiratok vagy kiadások pontatlanságára viendők vissza. A legkésőbbi napról datált oklevél, mely kezéből kelt, 1272. jul. 13-iki kelettel van ellátva ⁹⁾; de kétségtelen, hogy V. István-

¹⁾ Wenzel XII. 34.

²⁾ Fejér V. 1. 121. és Wenzel III. 253.

³⁾ Fejér V. 1. 19 és Wenzel VIII. 296.

⁴⁾ Fejér V. 1. 48.

⁵⁾ Tkalčič I. 158.

⁶⁾ Fejér V. 1. 176.

⁷⁾ Fejér V. 1. 67.

⁸⁾ Fejér V. 1. 184.

⁹⁾ Wenzel XII. 51 és Knauz I. 601. Látszólag a legutolsó keletű oklevél az, melynek dátuma 1272. kal. ultimis Januarii (Fejér V. 1. 176); de mellőzve azt, hogy ekkor V. István már életben nem volt, itt decz. 25-én kezdődő évvel van dolgunk; ez oklevél kelte tehát a mi számításunk szerint 1271. decz. 31. V. ö. Knauz. Kortan 528.

nak aug. 1-én bekövetkezett haláláig viselte e tisztelet. Politikai működésben is volt része; 1271-ben részt vett az Ottokárral kötendő béke-tárgyalásokban.¹⁾ Később szintén alkancellári minőségben IV. Lászlónál újra megtaláljuk.

Notariusok.

Andreas (1270.) A király »specialis domus nostrae notarius«-ának nevezi 1270. júl. 30-án kelt oklevelében, melylyel egy birtokbaigatásra küldi őt.²⁾

Kazmerius (1271.) Már az ifjabb királynál is notariusi czímet viselt; annak nevezi V. István 1271-ben is, átírván kérésére egy oklevelet.³⁾ IV. László alatt is e minőségben szerepel.

Erzsébet (királynő).

Kancellárok:

Philippus (1262—1273.) váci püspök. Talán ugyanaz, ki dömösi prépost korában István ifjabb király kancellárja (1257.), majd mint fejérvári prépost IV. Béla alkancellárja (1258.). Erzsébetnek már ifjabb királynő korában kancellárja, ez maradt akkor is, mikor V. István trónra lépett, s végül özvegyiségében is egy ideig ő állott kancelláriája élén. Legelőször említetik kancellárként a IV. Béla és fia között kötött békességről szóló 1262. decz. 5-iki oklevélben, mint annak egyik közvetítője.⁴⁾ A királynőnek mindössze öt oklevelét signálja; egyet 1265-ből, melyet mint ifjabb⁵⁾, egyet egyet 1270⁶⁾ és 1271-ből⁷⁾, melyeket mint királynő, egyet

¹⁾ Fejér V. 1. 113 és Wenzel III. 247.

²⁾ Knauz I. 578.

³⁾ Wenzel VIII. 337.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 69 és Knauz I. 476.

⁵⁾ Fejér VI. 2. 391.

⁶⁾ Hazai Okm. I. 48; Fejér ugyanez oklevelet 1273. decz. 3-iki kelttel közli (V. 2. 191), mi azért sem lehet helyes, mert ekkor Fülöp már az ifjabb Erzsébetnek (Izabellának) IV. László nejének volt alkancellárja.

⁷⁾ Okl. Zalam. tört. I. 57.

1272¹⁾, és végre egyet 1273-ból, melyeket mint özvegy ad ki.²⁾ Kancellári működésének egyéb nyoma nem maradt fenn. A királynő meghagyásából bírói vizsgálatokat is végez.³⁾ Kancellári méltóságának folytonosságát oly oklevelekből lehet kimutatni, melyeknek záradékai az országnagyok neveit tartalmazzák. Ilyenek 1271-ben még gyéren, 1272-től kezdve azonban igen nagy számmal fordulnak elő; s ezekben neve mellől a kancellári cím ritkán hiányzik.⁴⁾ Legutolszor IV. Lászlónak 1273. máj. 29-én kelt oklevele záradékában említettük »Philippo Waciensi aulae dominae reginae karissimae matris nostrae cancellario«⁵⁾; ugyanez év június havában azonban már Izabellának (ki magát Erzsébetnek is nevezé) kancelláriája élén találjuk.

Gregorius (1275—1280.). Eleintén minden egyéb cím nélkül csak mint kancellár signálja a királynő okleveleit.⁶⁾ 1279-től kezdve kőí (szerémi) prépost, s mint ilyennek ez évben két, 1280-ban pedig egy oklevél kelt kezéből.⁷⁾

Lucas (1280.) esztergomi prépost. Erzsébetnek három oklevelét signálja, s ezeknek egyike aug. 19-éről van keltezve.⁸⁾ Ezenfelül mint a királynő kancellárja és hihetőleg kiküldöttje, tanuként említették Elias szepesi comes 1280. oklevelében.⁹⁾

Urbazius (1280.) pozsegi prépost; e mondott évnek kétségtelenül végén, mert aug. 19-én még Lukács a kancellár, két oklevelet signál¹⁰⁾, ezeknek egyikében e hosszú címet viseli: »Datum per manus discreti viri magistri W. praepositi s. Petri principis apostolorum de Posaga, cancellarii nostri, legis

¹⁾ Okl. Zalán. tört. I. 70.

²⁾ Fejér V. 2. 131.

³⁾ Fejér V. 2. 58.

⁴⁾ Így pl. Wenzel XII. 2.

⁵⁾ Hazai Okm. VII. 139.

⁶⁾ Kettőt 1275-ből, Fejér VII. 2. 41 és Wenzel IV. 54 (u. ez XII. 146); és egyet 1277-ből Wenzel IX. 179.

⁷⁾ Fejér V. 2. 581, 585 és V. 3. 38; hibából e helyeken a *Kew* név *Sow* és *Gow* alakban is íratik.

⁸⁾ Fejér V. 3. 37, 41; Wenzel IV. 223.

⁹⁾ Fejér V. 3. 47.

¹⁰⁾ Wenzel XII. 301 (u. ez oklevél kivonatában Fejér V. 3. 73 öt hibásan viczekancellárnak írja) és Hazai Okm. VI. 272.

doctoris, canonici Paduani, domini papae ¹⁾ capellani commensalis« ... Említettik neve egy 1283-iki oklevélben, melyből kitűnik, hogy Vancsai István esztergomi érseknek unokaöcsese volt s ő is a Vancha nemből származott ²⁾; ez oklevél már nem nevezi őt a királynő kancellárjának; de később 1284—1286 közt ez állásban újra megtaláljuk.

Pouka (1282.) szerémi püspök kezéből a királynő egy oklevele kelt. ³⁾ Bár róla mint püspökről tovább is találunk említést ⁴⁾, kancellárságát csak ez egy oklevél tanúsítja.

Urbazius (1284—1286.) pozsegai prépost, ki már egyszer (1280.) Erzsébet kancellárja volt. Másodszor átvett tisztségét két általa signált oklevél tanúsítja az 1284. és 1286. évekből. ⁵⁾

Laurentius (1288—1290.) pozsegai prépost. Egy általa signált 1288-iki oklevél alkancellárnak nevezi ⁶⁾; de minthogy Erzsébetnek csak férje életében és királysága idejében történik alkancellárjáról említés, valószínű, hogy itt vagy már az eredeti oklevélben vagy a másolás alatt létrejött tollhibával van dolgunk. Ez oklevelen kívül még kettő kelt kezéből 1290. évben, melyeknek egyike máj. 3-iki dátummal van ellátva. ⁷⁾

Alkancellár:

Nicolaus (1272.) gyula-fejérvári prépost. Ugyanaz, kiről V. István mint szökevény kancellárjáról beszél. Megnyervén újra Erzsébet kegyét, még V. István életében, alkancellári minőségben lépett szolgálatába, s a királynőnek egy oklevelét signálja. ⁸⁾ V. István halála után rögtön IV. László kancelláriájába lépett. ⁹⁾

¹⁾ A kiadásban hibából *quippe* áll. H. O. VI. 273.

²⁾ Fejér V. 3. 199 és u. ez Knauz II. 171.

³⁾ Fejér V. 3. 128.

⁴⁾ Pl. Fejér V. 3. 449.

⁵⁾ Weizel IV. 266 és Fejér V. 3. 322 (és még egyszer 336.)

⁶⁾ Wenzel IV. 312.

⁷⁾ Wenzel IX. 524 és XII. 487.

⁸⁾ Wenzel III. 275.

⁹⁾ V. Istvánnak egy 1263-iki oklevele (Fejér IV. 3. 158) Hyppolit sárosi papot, kit egy osztály végrehajtásával bíz meg, »comes cancellariae dominae reginae« címmel illeti. Ily című állásnak nyoma az egész Árpádkorban nincs. Valószínű, hogy itt is szöveg-rontással van dolgunk;

IV. László.

Kancellárok:

Paulus (1272—1273.) veszprémi püspök. Előbb prépost korában (1259—1262.) IV. Béla alkancellárja, majd (1263—1270.) Mária királynő kancellárja. IV. Lászlónak egyetlen oklevelét sem signálja, csak oklevél-zárlatok, melyek az országnagyok nevét tartalmazzák, említik kancellár gyanánt. Legutoljára 1273. jan. 22-én fordul elő mint kancellár.¹⁾ Ekkor néhány hónapig Miklós esztergomi választott érsek viselte e címet; de ennek elmúltával ismét Pál kapta vissza azt.²⁾

Nicolaus (1273.) Mint gyula-fejérvári prépost V. István kancellárja (1266.), majd Erzsébet királynő (1272) s ezután egyfolytában IV. László alkancellárja (1272—1273.) Ez állásában az udvar s különösen az özvegy királynő befolyása által esztergomi érsekké választatván, ezzel együtt kancellárrá lett. Oklevelet ez állásában nem signál, azonban oklevél-zárlatok kancellárnak nevezik. Legelőször 1273. márcz. 6-iki oklevélben³⁾ fordul mint kancellár elő; tehát január vége és márczius eleje közt vette át e tiszteket; legutoljára 1273. máj. 29-én kelt oklevélben említetik.⁴⁾ Ez év június havában azonban ismételve elveszté a király kegyét s ezzel érsekségével együtt az egyidőben elért kancellári címet is. Később azonban először az utóbbit, majd az előbbi is sikerült visszaszereznie.

Paulus (1273—1275.). Miklós megfosztatván méltóságá-

s e Hyppolit voltaképen »comes capellae« volt. Ezután is többször találunk róla említést (pl. Fejér V. 2. 196, 225), de neve mellől e cím hiányzik.

¹⁾ Fejér VII. 5. 391.

²⁾ Egy 1272. oklevél záradéka Fülöp esztergomi érseket nevezik kancellárnak (Wenzel IX. 2.); minthogy e Fülöp 1272. decz. 18-ika táján halt el, ebből azt lehetne következtetni, hogy e Fülöp volt IV. László első kancellárja. Az említett oklevélben azonban hibának kell lennie, mert korábbi dátumú oklevél (nov. 17, 26 stb.) Paulus veszprémi püspököt nevezik kancellárnak, Fülöp eszt. érsek neve mellett pedig e cím nem áll. V. ö. Wenzel IV. 1, XII. 70, Hazai Okm. VII. 137 stb.

³⁾ Fejér VI. 2. 396 és Zichy Okm. I. 32.

⁴⁾ Hazai Okm. VII. 139.

tól, a kancellárság visszakerült Pál veszprémi püspökhöz, kitől azt Miklós mintegy három hónapra elragadta. 1273. jun. 24-étől kezdve ismét öt nevezik kancellárnak az oklevelek záradékai ¹⁾; s ez időtől kezdve megmaradt ez állásában egész 1275-ben történt haláláig. Mikor történt ez, e felől az oklevelekben zavart tapasztalunk. Kancellárnak említi őt két 1275. nap nélküli oklevél záradéka ²⁾; egy u. a. év márcz. 9-iki oklevél ³⁾, de ugyanez más helyen a kétségtelenül helyes 1274. évszámmal van közölve ⁴⁾; nem különben egy 1275. márcz 24-iki dátumú ⁵⁾ és végre egy szeptember 8-áról keltezett oklevél ⁶⁾, mely utóbbi keltezésében azonban lehet, hogy hiba van, mert az oklevél szövege harmadik uralkodási évet ír negyedik helyett; ha tehát elfogadjuk azt, hogy az uralkodás éve helyes, az oklevélnek kelte 1274. S így a királyi oklevelek közt feltétlenül csak egyet fogadhatunk el: a márcz. 24-iki dátumút. Hibának kell lennie IV. László azon 1275. febr. 2-iki kelti oklevelében, mely veszprémi püspöknek Pétert nevezi meg ⁷⁾; még pedig azon okból, mert egy későbbi apr. 3-ikán kelt oklevél a veszprémi püspöki széket betöltetlennek mondja. ⁸⁾ Maga a káptalan is 1275. jul. 29-én kelt oklevelében Pált nevezi meg püspökül. ⁹⁾ 1275. aug. 3-án már Péter veszprémi választott püspök állít ki egy oklevelet. ¹⁰⁾ Ezellenmondásokat egymással kiegyeztetni bajos; azonban akár 1275 január, akár jul. vége táján következett be Pál veszprémi püspök halála, annyi tény, hogy ezentúl róla említés nincs. Így tehát hibás azon 1284-ikinek kiadott oklevél kelte, mely őt kancellárnak mondja ¹¹⁾; ez oklevél legalább tíz évvel idősebb. A sz. Ágoston rendűek részére kiadott 1278-iki oklevél, mely a Rákoson tartott gyűlésben

¹⁾ Fejér V. 2. 104, VII. 5. 383; Wenzel XII. 83.

²⁾ Wenzel IV. 51, Hazai Okm. VI. 204.

³⁾ Fejér V. 2. 235.

⁴⁾ Fejér VII. 2. 221.

⁵⁾ Tkalčić I. 174 és Wenzel XII. 115.

⁶⁾ Fejér V. 2. 262.

⁷⁾ Fejér V. 2. 233.

⁸⁾ Fejér V. 2. 238.

⁹⁾ Fejér V. 2. 296.

¹⁰⁾ Fejér IX. 7. 691.

¹¹⁾ Fejér VII. 2. 106.

résztvevők közt e Pál kancellárt is említi, teljesen hamis. Az oklevélben elbeszélte csata 1278-ban történt ugyan, de ekkor már sem Pál kancellár, sem Benedek alkancellár, kinek kezéből az oklevél kelt, életben nem voltak.¹⁾

Nicolaus (1276—1278.) Pál veszprémi püspök halála után a kancellári állás hosszabb ideig betöltetlen volt. 1276. jul. 26-án azonban egy királyi oklevél Miklós gyula-fejérvári prépostnak és királyi kancellárnak kezéből kelt.²⁾ Ugyanazon Miklós ez, ki előbb 1273-ban rövid ideig IV. László kancelláriájának élén állt. Megfosztatván az esztergomi érsekségtől, megtartá előbbeni prépostságát s mint ilyennek sikerült a király kegyét újra megnyernie, ki kancellárjának prépostot tett meg akkor, mikor alkancellár tisztét az esztergomi választott érsek Benedek tölté be. Ez utóbbinak 1276. végén bekövetkezett halála után sikerült 1277-ben az érseki székre magát újra behelyeztetnie; s ez időn túl oklevelek végén a püspökök sorában kancellárnak nevezetik. Az érseki széktől 1278. jul. 1-én pápai ítélet fosztotta meg. Kancellárként utoljára egy 1278. jan. 3-án kelt oklevél említi, melylyel ő és testvérei, László vajda fiai Hyppolit esztergomikanonoknak adományt tesznek³⁾; de valószínű, hogy a míg az érseki széken ült, ez állásban is megmaradt. Hihetőleg e második kancellársága idejéből való azon közbenjárását kérő levél, melyet jun. 27-én (kétségtelenül 1277. évben) Moys nádor intézett hozzá.⁴⁾ Egy 1275. oklevélben ezt olvassuk: »Datum per manus magistri Nicolai sanctae Strigoniensis ecclesiae electi eiusdemque loci comitis perpetui«⁵⁾; a Nicolaus név azonban már az eredeti oklevélben tollhiba, Benedictus helyett, ki 1275-ben csakugyan érsek és esztergomi comes volt; Miklóst ellenben pilisi comesnek nevezik az oklevelek. E változatos sorsú kancellárt, mint székes-fejérvári prépostot és IV. László alkancellárját, még egyszer megtaláljuk.

¹⁾ Knauz II. 89.

²⁾ Wenzel IX. 142. Egy másik ugyanezen évi oklevelet mint alkancellár signál, de ez kétségtelenül tollhiba kancellár helyett. Fejér VII. 2. 49.

³⁾ Hazai Okm. IV. 56.

⁴⁾ Hazai Oklev. 66.

⁵⁾ Hazai Okm. VI. 205.

Job (1278.) pécsi püspök, előbb (1251—1252.) IV. Béla alkanczellárja. Egyetlen egyszer említetik kanczellárnak a pécsi káptalan 1278. október havában kelt oklevelében. ¹⁾ Kezéből kelt királyi oklevél nem ismeretes. Kanczellársága külföldben is rövid ideig tarthatott; mert jul. 1-ig Miklós, okt. végétől János kalocsai vál. érsek viselte e tisztelet.

Johannes (1278—1279.). Előbb IV. László alkanczellárja s ily minőségben mint budai prépost és kalocsai választott érsek 1278. október 10-én fordul utoljára elő. ²⁾ Ugyanez év november 14-én oklevelet adván ki, magát már kanczellárnak nevezi. ³⁾ Mint ilyen signál még ez évben, kétségtelenül annak utolsó hónapjaiban, két napi kelet nélküli oklevelet. ⁴⁾ Kancelári minőségben utoljára 1279. márcz. 13-án említetik. ⁵⁾ Ez után hosszú ideig a kancellári állás betöltve nem volt. E János kalocsai érsek később III. Endrének volt kancellárja.

Thomas (1284—1289.) váci püspök. Előbb notarius és apocrisarius IV. Béla és IV. László, majd alkanczellár ez utóbbinak udvarában, és a királynő kancellárja. Legelőször egy 1283. máj. 29-éről keltezett s általa signált oklevélben (mely alkanczellárnak nevezi) fordul elő ⁶⁾; de minthogy az ugyanez évben decz. 22-én kiadott adomány-levél csak az ő székesfejérvári prépost korában viselt alkanczellárságáról emlékezik meg ⁷⁾, kétségtelen, hogy mint váci püspök 1283-ban még nem volt a király kancellárja. 1284-ben legelőször apr. 26-án signál oklevelet. ⁸⁾ Kanczellársága első két évében azonban az oklevelek hol kanczellárnak, hol 'vicekanczellárnak' írják; sőt van egy oklevél 1284-ből, melyet mint kancellár signál, ugyanez a szövegben őt alkanczellárnak nevezi. ⁹⁾ Jel-

¹⁾ Zichy Okm. I. 40.

²⁾ Fejér V. 2. 468.

³⁾ Wenzel XII. 236.

⁴⁾ Fejér V. 2. 444 és Wenzel IV. 100.

⁵⁾ Fejér V. 2. 490.

⁶⁾ Fejér V. 3. 150.

⁷⁾ Fejér V. 3. 180.

⁸⁾ Wenzel IX. 378. Fejér V. 3. 258 közöl egy 1284. oklevelet, mely »in kalendis Januariis« kelt, ez azonban hiba »III. kal. Jan.« (decz. 30.) helyett.

⁹⁾ Wenzel IX. 384.

lemzi ez ingadozás azon rendetlen állapotokat, melyek ez időben IV. László kancelláriájában uralkodtak; a kancellári állás évekig nem lévén betöltve, 1284. második felében pedig s az egész következő évben az alkancellárság sem, az oklevelek írói sem tudták, kinek nevében történik a signálás, a kancellár vagy helyettese áll-e az ügyek élén. 1286-tól kezdve azonban állandóan kancellárként szerepel egész 1289. febr. 2-ig, mikor az utolsó oklevél kelt kezéből.¹⁾ Hibásan van keltezve egy 1276-iki oklevél, melyet mint váczai püspök és kancellár signál²⁾; ez évben Tamás legfőlebb hantai prépost és notarius lehetett, mert 1277-ben még ilyennek említetik. Az oklevél helyes kelte 1286.

Gregorius (1289—1290.) Csanádi püspök. Az általa signált oklevelek többsége alkancellárnak nevezi, de tekintve, hogy ép ez időben az alkancellár, Theodor, tényleg nem vett részt az oklevelek kiállításában, valószínűleg e körülmény által tévedésbe ejtve nevezik oklevelek a csanádi püspököt alkancellárnak. Legkorábban 1289. szept. 1-én³⁾ signál oklevelet; tehát e tiszteet február és szeptember közt vette át; legkésőbb pedig 1290. máj. 27-én⁴⁾; valószínű tehát, hogy IV. Lászlónak jul. 10-én bekövetkezett haláláig megmaradt e tisztségben.

A l k a n c e l l á r o k :

Nicolaus (1272—1273.) gyula-fejérvári prépost. Előbb V. Istvánnak, mint ifjabb királynak kancellárja, majd Erzsébet királynő alkancellárja. Ez utóbbi férje halála után hasonló minőségben fia kancelláriájában helyezte el. A napi kelettel ellátott s általa signált oklevelek közül korra nézve a legelső 1272. szept. 22-én kelt⁵⁾; azonban kétségtelen, hogy IV. László trónralépte, azaz aug. 6-ika óta ez állásban volt. Legutoljára 1273. jan. 12-én kelt oklevél kezéből.⁶⁾ Ez év márcz. havában esztergomi érsekké választatván, mint ilyen két ízben

¹⁾ Hazai Okm. I. 78.

²⁾ Wenzel XII. 169; u. ez átírat után Hazai Okm. VI. 221.

³⁾ Fejér V. 3. 454 és Wenzel IV. 336.

⁴⁾ Wenzel IX. 518.

⁵⁾ Fejér V. 2. 40.

⁶⁾ Fejér V. 2. 72.

is viselte a kancellárságot. Pályáját azonban évek multával ismét mint alkancellár végzé.

Benedictus (1273—1276.) Előbb V. Istvánnak, mint ifjabb királynak notarius, majd alkancellárja, s ez állást újra elfoglalta akkor, mikor István a trónra lépett. IV. László első alkancellárjának esztergomi érsekké és kancellárrá léte után régi egyházi méltóságában, mint aradi prépost újra belépett a királyi kancelláriába s legkorábban 1273. márcz. 6-án signál alkancellárként egy oklevelet.¹⁾ Aradi prépost maradt ez év végéig; utoljára decz. 19-én fordul mint ilyen elő.²⁾ Még az 1273. évben kétségtelenül decz. végén kelt két oklevél budai prépostnak nevezi³⁾, s ez maradt a következő év elejéig; 1274. febr. 16-án signál utoljára oklevelet, mint budai prépost⁴⁾; a következő hónapban esztergomi érsekké levén, 1274. márcz. 9-től kezdve budai prépostságán felül »sanctae Strigoniensis ecclesiae electus« címet visel⁵⁾, ehhez még az esztergomi örökös comesi cím is hozzájárult. Érsekké választása megerősítést nem nyert; az okleveleket mindvégig mint »electus« és alkancellár signálta⁶⁾; érsekké választásával nem kapta meg, miként elődje Miklós, a kancellári címet, mi által előállott ama rendetlenség, hogy az esztergomi érsek alkancellár volt akkor, mikor püspök, sőt rövid ideig egyszerű prépost viselte a kancellári címet. Benedek kezéből legutoljára 1276. nov. 18-án kelt királyi oklevél⁷⁾; ez év végén meghalt. Mint alkancellárnak signálásával eddig mintegy százhetven oklevél ismeretes; e nagy szám okozza, hogy azokban, különösen a datálásra nézve, sok hibával találkozunk. Így hibás egy 1279. jun. 21-iki

¹⁾ Fejér VI. 2. 396 (u. ez Zichy Okm. I. 32.)

²⁾ Fejér V. 2. 127.

³⁾ Hazai Okm. VI. 194 és Hazai Oklev. 67.

⁴⁾ Wenzel IX. 51.

⁵⁾ Fejér VII. 2. 221. (u. ez oklevelet más helyen Fejér hibásan az 1275. évhez sorolja V. 2. 235.)

⁶⁾ Egy 1275. oklevél ugyan kancellárnak nevezi, Fejér V. 2. 250; de ez hiba, mert ugyanez oklevél másik kiadásában alkancellári cím áll. Wenzel XII. 140. Egy másik 1276-ban »Strigoniensis ecclesiae clericus«-nak írja. Hazai Okm. VI. 219; ez is tollhiba *electus* helyett, mint ez ugyanezen oklevél másik kiadásából kiténik, Wenzel IV. 74.

⁷⁾ Fejér V. 2. 347.

dátumú, mely aradi prépostnak írja ¹⁾; minthogy ekkor Benedek már életben nem volt és IV. László uralkodása alatt csak 1273. márcz. havától az év végeig volt az aradi egyház prépostja, kétségtelen, hogy ez oklevélnek is ez évben kellett iratnia. Egy másik 1273. évszámmal jelzett oklevél már esztergomi vál. érseknek mondja ²⁾; Benedek pedig csak a következő év márczius havában választatott érsekké, az oklevél tehát 1273-nál később kelt. Hibásak mindazon oklevelek, melyek 1276-on túl szerepeltetik őt érseki és alkancellári méltóságában. Teljesen téves azon kivonat, melyben Fejér (V. 2. 423.) XXI. János pápának Lodomér váradi püspökhöz intézett levelét közli; ez Benedeket 1277-ben, mikor már meghalt, fejérvári prépostnak és esztergomi vál. érseknek nevezi. ³⁾ Hibás évszámmal vannak ellátva a következő, Benedek kezéből kelt királyi oklevelek: 1277 ⁴⁾, 1278 ⁵⁾, 1284 ⁶⁾; hamis azon 1278. évszámmal ellátott s a sz. Ágoston-rendűek részére kiadott oklevél, melyet e Benedek signál; az oklevélben említett, Ottokárral vívott csata ugyan 1278-ban történt, de ekkor már sem Benedek, sem a szövegben említett Pál veszprémi püspök, a király kancellárja, életben nem voltak. ⁷⁾ Egy 1275. oklevél záradékában ezt olvassuk: »Datum per manus Nicolai s. Strigoniensis ecclesiae electi...« ⁸⁾; ez már eredetileg tollhiba Benedictus helyett.

Demetrius (1277.) székesfejérvári prépost; előbb IV. Béla alkancellárja (1268–1270.) Legkorábban említettik, mint »electus Albensis« és alkancellár, egy 1275. júl. 13-áról keltezett oklevélben, mint a ki még mint IV. Béla alkancellárja egy oklevél traditóját végezte. ⁹⁾ Ez oklevél valószínű dátuma

¹⁾ Fejér VII. 2. 73.

²⁾ Wenzel IX. 29.

³⁾ Fejér V. 2. 423.

⁴⁾ Fejér V. 2. 394; ugyan ő más helyen (V. 2. 256) ez oklevelet a helyes 1275. évszámmal közli.

⁵⁾ Fejér V. 2. 425.

⁶⁾ Fejér VII. 2. 106.

⁷⁾ Knauz II. 89. Ez oklevelet Robert Károly 1330-ban hitelesnek írta át.

⁸⁾ Hazai Okm. VI. 204.

⁹⁾ Fejér V. 2. 248.

azonban 1277., mire az uralkodási évek száma (quinto) is mutat. Alkanczellárrá Benedek halála után 1277. elején lett; s a napról keltezett oklevelek közt legelőször jan. 17-én fordul neve elő. ¹⁾ Legutolszor a fönnt idézett 1277 (hibásan 1275.) évi jul. 13-iki oklevelet signálja, mely ugyan tévesen nevezi electus-nak, mert prépostságában már 1269-ben megerősítettett. E méltóságán kívül sok oklevélben »domini papae capellanus et subdiaconus« címet is visel. ²⁾ Országos ügyekben is részt vett, így 1277-ben a Rudolf császárral kötendő egység tárgyalásaiban. ³⁾

\ **Thomas** (1277—1278.) Előbb IV. Béla notarius. Még Demeter alkanczellársága idejében is, tehát 1277. első felében, hantai prépost, és »notarius seu apocrisarius et comes capellae« címet visel. ⁴⁾ Demeternek mind a fejérvári prépostságban, mind az alkanczellárságban utódja. Legkorábban 1277. aug. 20-ikán signál oklevelet, s ebben már »electus Albensis.« ⁵⁾ Mint ilyen signálja tovább az okleveleket, melyeknek némelyike még hantai prépostságát külön is fölemlíti ⁶⁾, az 1278. év elejéig. Egy 1278. máj. 8-án kelt oklevél őt már fejérvári prépostnak és váczai választott püspöknek nevezi ⁷⁾; s ez az utolsó, mely alkanczellárnak nevezi őt. Eünélfogva hiba van azon 1278. jul. 21-iki oklevél keltében, melyet ő mint alkanczellár és »electus Albensis« signál ⁸⁾; ekkor ő már prépostságában meg volt erősítve, váczai vál. püspök, alkanczellár pedig János budai prépost volt. Ha ez oklevél napi keltezését helyesnek elismerjük s az évet 1277-re javítjuk, mire az uralkodási évek száma (quinto) is mutat: ez az oklevél a legelső, me-

¹⁾ Fejér V. 2. 375; ugyanigy a fejérvári káptalan u. e. napról kelt oklevele végén Fejér V. 2. 422.

²⁾ Egy 1277. febr. 27. oklevélben e cím hibásan van közölve: »domini *prope capellam* et subdiaconi.« Tkalčić I. 182. n. így több másban u. o. 183, 185, 189. A kiadó ez egyszerű címet sem értette.

³⁾ Fejér V. 2. 388.

⁴⁾ Fejér V. 2. 378, 381.

⁵⁾ Wenzel XII. 202 (u. ez Knauz II. 74.)

⁶⁾ Fejér V. 2. 428 (u. ez Wenzel XII. 199), Hazai Okm. V. 57 (u. ez Wenzel IV. 77.)

⁷⁾ Fejér V. 2. 443.

⁸⁾ Wenzel IX. 201.

lyet mint alkanczellár signál. Minthogy 1277. jul. 13-án még Demeter az alkanczellár, Tamás jul. 13 – 21-ike közt vette át e hivatalt. Később mint vácsi püspök a királynő, majd a király kanczellárja.

Johannes (1278.) Budai prépost korában lett a király alkanczellárja. Előfordul ugyan ez állásában egy 1277-iki ¹⁾ és egy 1278. márcz. 11-én kelt oklevél ²⁾ záradékában; de az elmondottakból kitűnik, hogy ez időben mások voltak az alkanczellárok; mindkét oklevél keltében tehát hiba van. Legelső szereplésének egy 1278. jun. 10-én kelt oklevél signálását fogadhatjuk el. ³⁾ Ugyanez év jul. 18-án a budai prépostságon kívül, Tamásnak vácsi püspökké megerősítése után, fejérvári választott prépostnak nevezi egy oklevél ⁴⁾; mint »electus Albensis« utoljára 1278. szept. 28-án signál két oklevelet. ⁵⁾ E prépostságában azonban nem erősített meg; mert ugyanez év okt. 10-én már mint budai prépost és kalocsai vál. érsek szerepel egy királyi oklevélben. ⁶⁾ Mint érsek rövid ideig maradt még alkanczellár; mert 1278. nov. 14-én oklevelet adván ki, magát már kanczellárnak nevezi. ⁷⁾ Téves dátumú egy 1282. oklevél, melyet ő mint budai prépost, kalocsai vál. érsek és alkanczellár signál ⁸⁾; a mondottakból kitűnik, hogy ez csak 1278. okt. hava körül kelhetett. E Jánost az oklevelek »decretorum doctor«-nak is nevezik; s mielőtt budai préposttá lett, gömöri esperes volt. ⁹⁾ Atyja Ivánka comesnek fia András comes ¹⁰⁾; családja pedig »de Ilmur (Ürmény)« nevezte ma-

¹⁾ Wenzel IX. 174.

²⁾ Hazai Okm. VI. 227.

³⁾ Hazai Oklev. 84.

⁴⁾ Wenzel IX. 207.

⁵⁾ Hazai Okm. VI. 230 és Wenzel IX. 376 (tévesen 1284. évhez sorolva.)

⁶⁾ Fejér V. 2. 468 (u. ez Kubinyi I. 101.); és egy másik napi kelet nélküli, de szintén 1278. okt. hava táján kelt oklevélben Fejér V. 2. 440.

⁷⁾ Wenzel XII. 236.

⁸⁾ Fejér V. 3. 122.

⁹⁾ Fejér V. 2. 122.

¹⁰⁾ Wenzel IV. 90.

gát. ¹⁾ Később még 1278. végével IV. Lászlónak, majd III. Endrének kancellárja.

Nicolaus (1278—1279.) Ugyanaz a változatos sorsú Miklós, ki V. István ifjabb király, majd Erzsébet királynő, utóbb IV. Lászlónak alkancellárja és kancellárja. Megfosztatván az esztergomi érsekségtől, a János kalocsai érsekké és kancellárrá levése által megürült székesfejérvári prépostságot és alkancellári állást iparkodott elérni. 1278. nov. 12-én csakugyan mint »electus Albensis« és viczekancellár signál egy oklevelet. ²⁾ Ez állásában 1279. márcz. 13-án fordul utoljára elő. ³⁾ Az 1279-ik évi napi kelet nélküli és a nyolcadik uralkodási évvel jelzett (tehát szept. utáni) oklevelek közül ugyan több nevezi őt fejérvári választott prépostnak ⁴⁾; de tekintve, hogy IV. László okleveleinek nagy része az uralkodási éveket illetőleg hibás: valószínű, hogy ezek is az év elején, mikor még a hetedik uralkodási év volt, keltek. A Miklós által signált oklevelek legnagyobb része nincs napi kelettel ellátva; így tehát bajos állapotának egyes változásait időszerint meghatározni. Tény az, hogy Miklóst prépostságától is megfosztá Fülöp szentszéki követ ítélete; s ezért az 1279. márcz. 13-án túl kelt oklevelek pusztán viczekancellárnak nevezik; s a napról keltezettek közt a legutolsó, mely őt említi, aug. 10-én kelt. ⁵⁾ Hibásan van keltezve 1278. jan. 31-ről egy oklevél, melyet ő mint fejérvári vál. prépost és alkancellár signál ⁶⁾; ekkor még Tamás viselte mindkét címet. Az oklevél helyes kelte 1279. jan. 31.; ez 1278. nov. és 1279. márcz. hava közé esik, mikor Miklós csakugyan e préposti címet viselte. E szereplésével Miklós végkép eltűnik a királyi kancelláriából, melyben 1266 óta annyi zavart okozott. ⁷⁾

Acho (1279—1280.) Alkancellárságán kívül egyéb címe nincs. Mikor vette át e hivatalt, nem tudni; mert az általa

¹⁾ Fejér VII. 5. 437. V. ö. Knauz II. 25.

²⁾ Wenzel IX. 202 és Kubinyi I. 105.

³⁾ Fejér V. 2. 490.

⁴⁾ Fejér V. 2. 528 (u. ez Wenzel IX. 227), 552, 554.

⁵⁾ Fejér V. 2. 512.

⁶⁾ Fejér XI. 413 kivonat; teljesen Hazai Oklev. 80.

⁷⁾ L. ennek változatos sorsát Knauz II. 1. és 129 s köv. ll.

1279-ben signált oklevelek napról keltezve nincsenek (csak egy a Muzeumban őrzött eddig kiadatlan oklevél van datálva decz. 29-éről); de kétségtelen, hogy mind az év végéről valók, mert aug. 10-én még Miklós signál. 1280. máj. 30-án kelt utoljára oklevél kezéből.¹⁾ Ekkor kilép a kancelláriából; de 1281-ben újra alkancellár.

Bartholomaeus (1280—1281.) 1279-ben egri prépostnak s a király »notarius specialis«-ának nevezi egy oklevél.²⁾ Mint alkancellár legelőször 1280. aug. 18-án signál okleveleket.³⁾ A kezéből kiadott oklevelek pusztán csak alkancellárnak nevezik; egyetlen egy teszi ki egyházi méltóságát, az egri prépostságot.⁴⁾ Legutoljára 1281. márcz. 1-én fordul elő.⁵⁾ Hibásan keltezett oklevelek: egy 1280. máj. 13-iki⁶⁾, ennek helyes dátuma 1283. máj. 15., mikor Bartholomaeus másod ízben volt alkancellár; és egy 1281. szept. 1-éről keltezett, mikor már újra Acho vette át másodszer az alkancellárságot; ez oklevél kétségtelenül 1280-ban kelt, miként regestája is mutatja.⁷⁾ Bartholomaeus 1281. márcz. táján elhagyá a kancelláriát, de ugyan ezen év végén újra megtaláljuk abban.

Acho (1281.) Ez év aprilis havában újra viczekancellár, mely állást alig egy évvel azelőtt hagyott el. Legelőször 1281. apr. 15-én⁸⁾, majd 21-én signál oklevelet⁹⁾, legutoljára okt. 1-én szerepel¹⁰⁾; valószínűleg az év vége előtt megvált a királyi alkancellárságtól, mert 1281. végén már újra Bartholomaeust találjuk egy oklevél záradékában. Alkancellárságán kívül most sincs egyéb czíme; néha tévesen Antoniusnak íratik.¹¹⁾

¹⁾ Wenzel XII. 298, hol azonban neve tévesen Antonius.

²⁾ Fejér V. 2. 564.

³⁾ Fejér V. 3. 28, Wenzel IV. 214 (u. ez Knauz II. 120.)

⁴⁾ Wenzel XII. 292.

⁵⁾ Knauz II. 142.

⁶⁾ Wenzel IX. 276; a hiba az által keletkezett, hogy a kiadó: MCCLXXX. III. id. Maii-t írt, MCCLXXXIII. id. Maii helyett.

⁷⁾ Fejér VII. 2. 227, a szövegben kétségtelenül sajtóhibából 1281. áll, a regestában a helyes 1280. évszám van.

⁸⁾ Nagy Imre úr gyűjteményében a körmendi levéltárból.

⁹⁾ Wenzel IX. 295 (u. ez Knauz II. 145.)

¹⁰⁾ Fejér V. 3. 84.

¹¹⁾ Fejér V. 3. 87, Wenzel IX. 292.

Bartholomaeus (1281—1284.) Alig fél évi megszakítás után újra alkanczellárnak találjuk. Legelőször 1281. decz. 29-én fordul elő egy királyi oklevél záradékában.¹⁾ 1283. máj. 15-ig²⁾ semmi egyházi címet nem visel; de eddig bizonyosan egri prépost volt, a minek már notarius korában íratik. 1283. máj. 25-én már szepesi prépostként jegyzi alá az okleveleket³⁾; s ez időtől kezdve egész 1284. febr. 22-ig, a mikor utoljára szerepel alkanczellári minőségben, e prépostságot bírta.⁴⁾ Ez időn túl nincs említés róla, s ugyanez év szept. 2-án a szepesi káptalan élén is már más prépostot látunk.⁵⁾ Hiba van a következő oklevelek keltezésében: egy 1282. apr. 28-iki oklevél őt már szepesi prépostnak nevezi, holott őt csak 1283. óta látjuk e címmel⁶⁾; ez oklevél hibás keltezését mutatja az is, hogy 1282. apr. havának nem, miként az oklevél írja, a tizedik, hanem a kilencedik uralkodási év felel meg. Egy másik 1287. szept. 1-éről keltezett királyi oklevelet ő minden egyéb cím nélkül csak mint alkanczellár signál⁷⁾; ez oklevél helyes kelte 1280. aug. 26. (MCCLXXX. VII. kal. Sept.); a mikor Bartholomaeus nevét csakugyan minden egyéb cím nélkül találjuk oklevelek záradékában. Ez oklevél tehát első ízben viselt alkanczellársága korából való.

Theodorus (1286—1290.), Bertalan után az alkanczellárság, úgy látszik, egy ideig betöltve nem volt. 1284. év második felében s a következő egész évben senkit sem találunk e címmel illetve. 1286. febr. 1-én egy oklevél Theodor szebeni prépost és alkanczellár kezéből kelt.⁸⁾ Ugyanez előbb a király

¹⁾ Kubinyi I. 121; az itt közlött szövegből hiányzik a napi-kelet, az az oklevélből kitört; de a lipői registrum, mely annak rövid kivonatát adja, a dátumot: IV. kal. Jan.-ra teszi. V. ö. Fejér V. 3. 93.

²⁾ Wenzel IX. 276; hol ez oklevél tévesen 1280-ból valónak íratik. L. ennek helyreigazítását előbb. Ugyanígy egy 1283. máj. 13. oklevél Kubinyi I. 125.

³⁾ Wenzel XII. 386.

⁴⁾ Wenzel IX. 382.

⁵⁾ Knauz II. 186.

⁶⁾ Hazai Okm. V. 65.

⁷⁾ Fejér V. 3. 353; a hiba akként keletkezett, hogy a kiadó a napi keletet jelző számjegyeket az évekéhez csatolta.

⁸⁾ Wenzel XII. 444.

notarius specialisa volt; a mondott évben alkancellárrá levén, eleintén igen kevés oklevelet signál. Az említetten kívül még egy 1286-iki nov. havából keltezett oklevélben szerepel.¹⁾ Leggyakrabban 1287-ben signál okleveleket; s ezek közt utoljára jun. 23-án fordul mint szepesi prépost elő²⁾; ez évben két napi kelet nélküli oklevélben már fejevári vál. prépost.³⁾ Prépostságában 1289. elején erősítettett meg.⁴⁾ 1287-től kezdve alkancellári minőségben igen ritkán szerepel. Éppen ebbe az időbe esik IV. László utolsó két kancellárjának, Tamásnak és Gergelynek szereplése, kiket oklevelek talán azért illetnek gyakran alkancellári czímmel, mert ez utóbbi állás egy ideig betöltve nem volt s utóbb betöltője igen ritkán vett részt oklevelek kiállításában; a kancellária pedig megszokta, hogy a signálás az alkancellár nevében történik. Theodor kezéből az említett év óta két oklevél kelt; egy 1288. márcz. 28-iki, mely őt már fejevári prépostnak nevezi, noha még nem volt megerősítve⁵⁾; és egy 1290-ből, ebben szebeni és fejevári prépostságán kívül váci electusként szerepel⁶⁾; ez utóbbi méltóságát egyedül ez oklevél említi. Egy év nélküli jul. 1-ről keltezett királynői oklevél szerint e Theodor »Albensis electus« korában testvéreivel együtt adományt kap⁷⁾; a mondottakból kitűnik, hogy az adománynak 1287—1288. években kellett megtörténnie. Később III. Endrének alkancellárja s ez állásában egy ideig megmaradt azután is, hogy győri püspökké lett.

Notariusok:

Kazmerius (1272.). Notarius volt már V. István ifjabb királysága alatt, majd trónralépte után is. Notariusának nevezi őt IV. László is egy 1272. oklevelében, melylyel

¹⁾ Wenzel IX. 440 (u. ez Knauz II. 217.)

²⁾ Fejér V. 3. 350.

³⁾ Hazai Okl. 105 és Wenzel IV. 293 (u. ez XII. 455 és Hazai Okm. VI. 323), az utóbbi azonban tévesen írja már praepositus-nak, holott ekkor még electus volt.

⁴⁾ Fejér VII. 5. 478.

⁵⁾ Wenzel IV. 309.

⁶⁾ Fejér V. 3. 490; más helyen (V. 3. 125) ez oklevél kivonatát adja hibásan 1282. évszámmal, s a záradékban »Th. episcopus«-t ír.

⁷⁾ Wenzel IX. 571.

atyjának e Kázmér részére adott okleveleit átírja és megerősíti.¹⁾

Benédictus (1274—1289.) Ugyanazon Benedek ez, ki IV. Bélától mint notarius Pous nevű testvérével együtt 1266-ban adományt kapott. IV. László idejében mint »notarius aulae« 1274-ben birtokba-igztatást végez.²⁾ 1289-ben a király testvéreivel együtt megerősíti őt a Béla királytól kapott birtokban; ekkor is még notariusának nevezi.³⁾

Thomas (1277.) hantai prépost, már IV. Bélánál ez állásban van; »notarius seu apocrisarius et comes capellae« címet visel azon két napi kelet nélküli 1277. évi oklevélben is, melyekkel IV. László e Tamás érdemeiért a hantai prépostságnak birtokokat adományoz.⁴⁾ Ugyanez év aug. 20-ától kezdve a király alkanczellárja; majd váci püspök korában a királynő s utóbb a király kanczellárja.

Bartholomaeus (1279.) egri prépost és a király notarius specialisa. A mondott évben a király előtt pört folytat többet magával.⁵⁾ 1280. év második felétől kezdve a királynak két ízben alkanczellárja.

Theodorus (1284.) szebeni prépost és notarius specialis. Erzsébet anya-királynőtől a mondott évben adományt kap.⁶⁾ 1286-tól kezdve alkanczellár IV. László majd III. Endre kanczelláriájában.

Lucas (1288.) »notarius secretarius, lector ecclesiae beati Emerici de Alba et comes capellae« címet visel. Egy 1288-iki, a király gyűrűs pecsétjével megerősített oklevelet signál.⁷⁾ Ez az egyetlen eset az Árpádok korában III. Béla óta, hogy nem a kanczellár vagy helyettese kezéből kelt az oklevél. Jellemző, hogy épp ez időben Theodor alkanczellár igen ritkán említettetik; tán ebben leli magyarázatát e Lukácsnak szereplése.

¹⁾ Wenzel IX. 2.

²⁾ Fejér V. 2. 157 és 159.

³⁾ Hazai Okm. I. 78.

⁴⁾ Fejér V. 2. 378 és 381.

⁵⁾ Fejér V. 2. 557 (u. ennek kivonata V. 2. 564.)

⁶⁾ Wenzel IV. 266.

⁷⁾ Wenzel IX. 204.

Izabella (Erzsébet) királynő.**Kancellárok:**

Philippus (1273—1277.) váci püspök. Előbb az özvegy királynőnek kancellárja, 1273. máj. 30-án még ennek mondja egy királyi oklevél záradéka. Ez év jul. 9-én már »charissimae consortis cancellarius«-nak nevezi IV. László egy oklevele.¹⁾ Királynői oklevél mindössze négy ismeretes az ő signálásával: kettő 1274²⁾, és egy-egy az 1275³⁾ és 1276. évekből.⁴⁾ Királyi oklevelek azonban az országnagyok nevei közt rendszeren felemlítik kancellári méltóságát; legutoljára egy 1277. nov. 10-iki oklevélben említetik.⁵⁾ Előjön még egy 1284-ikének datált oklevél záradékában, de ez, mint a signáló alkancellár nevéből is kitűnik, tíz évvel korábbi.⁶⁾

Petrus (1277.) veszprémi püspök. 1276-ban adta ki IV. László azon oklevelét, melylyel a veszprémi püspöknek a királynői kancellárságra IV. Béla által nyert jogát megújítja.⁷⁾ De ugyanez időben még a váci püspök állott a kancellária élén; a veszprémi püspök tehát legfőllebb a címet használhatta. A míg Fülöp váci püspök íratik kancellárnak, a veszprémit nem is látjuk szerepelni; csak is egy 1277. évről való királynői oklevelet signál⁸⁾, mely kétségtelenül az év végén kelt, mikor a váci püspök már nem volt kancellár. Ezután a IV. László korában tapasztalható kancelláriai zavarok a nem rég biztosított jogtól megfoszták a veszprémi püspököt; de hogy erre igényét fölntartá, mutatja egy 1280-iki oklevele, melyben magát, noha tényleg ekkor más volt ez állásban, a királynő kancellárjának nevezi.⁹⁾ Csak 1284-ben sikerült újra jogát a kancellárságra érvényesítenie.

¹⁾ Wenzel IX. 19.

²⁾ Fejér V. 2. 216 és VI. 2. 398.

³⁾ Fejér V. 2. 286 (u. ez Wenzel XII. 144.)

⁴⁾ Fejér V. 2. 371.

⁵⁾ Knauz II. 76.

⁶⁾ Fejér VII. 2. 106.

⁷⁾ Fejér V. 2. 337.

⁸⁾ Wenzel XII. 206.

⁹⁾ Fejér IX. 7. 701.

Ladislaus (1278—1280.) váci prépost. A váci káptalan V. István óta mindig igyekezett jogát a királynői kancellárságra biztosítani; ez időben úgy látszik a püspöki szék betöltve nem volt, a kancellárságot tehát ez egyház prépostja ragadta magához, s mint ilyen signálja a királynő egy 1278-diki ¹⁾, három 1279 ²⁾ és két 1280. évi ³⁾ oklevelét. Másodszor akkor lett a királynő kancellárjává, mikor Tamás váci püspök, az addigi kancellár, a királyi kancelláriába lépett át.

Thomas (1280—1284.) váci püspök. Előbb mint hantai prépost IV. Béla és IV. László notarius, később fejérvári prépost korában ez utóbbinak alkancellárja. Váci püspökké és pilisi comessé levén, a királynői kancellária vezetését vette át. 1280-ban két oklevelet signál ⁴⁾, melyeknek egyike szept. 26-ról levén keltezve, gyanítható, hogy az év második felében lett a királynő kancellárjává. 1284-ig kezéből kelnek a királynő oklevelei; minthogy azonban ez utóbbi év oklevelei napról keltezve nincsenek, biztosan nem lehet megállapítani, meddig viselte e tisztelet; de tekintve, hogy 1284. apr. 26-án már a király kancelláriájában szerepel, kétségtelen, hogy ez év elejéig volt a királynő kancellárja. 1284-ben a királynő nagy adományban részesíti őt s ez érdekes oklevélben előadja egész kancelláriai pályáját; kitűnik ebből, hogy e Tamás testvérei igen előkelő személyek s hogy igen gazdag, nagy birtokokat bíró családból származtak. ⁵⁾

Ladislaus (1284.) A váci püspöknek királyi kancellárrá emelkedése után a megürült királynői kancellárságot ismét László váci prépost, ki már egyszer ez állásban volt, nyerte el. A királynő három 1284-iki oklevelét signálja; s ezeknek egyike jun. 7-ről, ⁶⁾ másika jun. 11-ről ⁷⁾ van keltezve. Másodszori kancellársága azonban rövid ideig tarthatott, mert még

¹⁾ Wenzel IX. 203 (u. ez Knauz II. 91.)

²⁾ Hazai Okm. V. 62, Knauz II. 116 és a körmendiből Nagy I. gyűjt.

³⁾ Wenzel IV. 219 és 221.

⁴⁾ Wenzel XII. 299 és Hazai Okm. VI. 258.

⁵⁾ Fejér V. 3. 210.

⁶⁾ Fejér V. 3. 222 (u. ez Tkalčić I. 214).

⁷⁾ Nagy Imre úr gyűjt. a gr. Eszterházy-féle pozsonyi lt. eredetijéből. És egy nap nélküli okl. Hazai Okm. IV. 66.

ugyanaz évben sikerült a veszprémi püspöknek elvesztett jogát felújítania. László a püspök halála után harmadszor is kancellárja volt a királynőnek.

Petrus (1284—1285.) veszprémi püspök. Már egyszer kancellár; s elvesztett állására jogát fönntartván, annak nevezi magát akkor is, mikor tényleg más állt a királynői kancellária élén. 1284-ben ismét ő annak vezetője; s ez évben, kétségtelenül az év második felében két ¹⁾, a következőben egy oklevelet signál. ²⁾ 1285-ben máj. 1-én mint püspök két oklevelet ad ki s ezekben magát a királynő kancellárjának nevezi. ³⁾ Ez az utolsó emlékezés róla, úgy látszik még ez évben meghalt.

Ladislaus (1288.) váci prépost. Péter veszprémi püspök halála után e püspöki szék hosszabb ideig betöltetlen volt, s így a királynői kancellárságot harmad izben is László váci prépost nyerte el. Szereplését csak egy általa signált 1288. oklevél tanúsítja. ⁴⁾ Meddig volt a királynő kancellárja s megtartotta-e ez állását az után is, hogy 1289-ben váci püspökké lett, meghatározni nem lehet. Valószínű, hogy nem, mert 1289 végén már az új veszprémi püspök tölti be ez állást.

Benedictus (1289—1290.) veszprémi püspök. Legelőször 1289. nov. 30-án kelt királynői oklevél kezéből ⁵⁾, s ezen kívül a királynő három 1290. nap nélküli oklevelét signálja. ⁶⁾ Azon oklevelekben, melyeket mint püspök ad ki, szintén kiteszi a kancellári címet ⁷⁾, s más oklevelek is, ha róla van szó, e címmel illetik. ⁸⁾ Ő volt mindvégig a királynőnek, Fennának és Ágnesnek kancellárja; e méltóságától csak rövid időre fosztotta meg őt Fennena idejében az egri püspök.

¹⁾ Fejér V. 3. 215 és 219 (u. ez Knauz II. 186). Fejér ez utóbbi helyen nevét tévesen Philippusnak írja.

²⁾ Fejér VII. 2. 109.

³⁾ Fejér IX. 7. 701 (u. ez Hazai Okm. V. 69) és H. Okm. IV. 69.

⁴⁾ Wenzel XII. 470.

⁵⁾ Nagy Imre úr gyűjteményében.

⁶⁾ Fejér VII. 2. 125 (u. ez H. Okm. IV. 73) 127; Wenzel IX. 527.

⁷⁾ Pl. 1290. okl. Hazai Oklev. 122 (u. ez Knauz II. 257.)

⁸⁾ Pl. Comes Laurentius de Toplicha 1290. oklevele. Fejér IX. 7. 704 és Oklevéltár Zalamegye tört. I. 99.

Alkanczellárok:

Paulus (1281.) veszprémi prépost. Talán ugyanaz a Paulus notarius de Deer, kit a királynő jegyzőjéül említ egy 1277. oklevél. Mint alkanczellár signálásával egy 1281. oklevél ismeretes.¹⁾

Paulus (1285—1289.) budai éneklő kanonok (cantor). Legelőször Lodomér esztergomi érsek említi őt a királynő alkanczellárja és a budai káptalan ügyvéde gyanánt 1285. jun. 14-iki oklevelében.²⁾ Mint alkanczellár csak két oklevelet (az 1288. és 1289. évekből) signál.³⁾ 1290-ben már nem alkanczellárja a királynőnek; ez évben adományt kap tőle, de a királynő csak »clericus«-ának nevezi.⁴⁾

Notarius:

Paulus (1277.) Az esztergomi káptalan említi őt 1277. aug. 21-én kelt oklevelében, mint a ki a káptalan előtt a testvére megölésében részes chohnoki népekkel kiegyezett.⁵⁾ Ez oklevélben neve: Magister Paulus aulae dominae reginae notarius de Deer. Talán ugyanaz a Pál, ki 1281-ben mint veszprémi prépost a királynő alkanczellárja.

III, Endre.

K a n c z e l l á r:

Johannes (1290—1301.) kalocsai érsek. Előbb IV. Lászlónak alkanczellárja, majd kanczellárja. III. Endre kanczellárjaként megtaláljuk mindazon oklevelekben, melyeket e János mint érsek ád ki.⁶⁾ Azon királyi oklevelek azonban, melyek a szöveg végén az országnagyokat felsorolják, neve mellé, miként

¹⁾ Fejér V. 3. 95.

²⁾ Fejér V. 3. 299 (u. ez Knauz II. 196.)

³⁾ Wenzel IV. 341 és Fejér V. 3. 461 (u. ez Hazai Okm. VI. 342.)

⁴⁾ Fejér VII. 2. 127.

⁵⁾ Wenzel IX. 181.

⁶⁾ 1290. Fejér VI. 1. 65; 1291. Fejér VI. 1. 166; 1292. Fejér VII. 5. 502; 1293. Wenzel V. 83; 1295. Fejér VI. 1. 378; 1298. Fejér VI. 2. 130; 1299. Fejér VI. 2. 228 stb.

ez V. István és IV. László alatt szokásban volt, kancellári címét nem teszik ki. Ha a királyi oklevelet kiállító alkancellár ellen valami gyanu merül föl, az oklevélre nagyobb hitelesség okáért ő is ráfüggeszti pecsétjét.¹⁾ De egyetlen egy királyi oklevél sem kelt kezéből. Mutatja ez a kancelláriai rendetlen állapotoknak, melyek IV. László alatt igen lábra kaptak, rendbe szedését, s azt, hogy a kancellári méltóság ismét elérte IV. Béla utolsó éveiben nyert s azóta elvesztett fényét.²⁾ III. Endre halála után még az 1301. évben e János Venczel király kancellárja lett.³⁾

Alkancellárok:

Theodorus (1290—1297.) Előbb IV. László notariusza, majd alkancellárja. Mint fejevári prépost folytatja III. Endrénél alkancellári működését; s legelőször 1290. júl. 29-én, tehát a király trónralépte hónapjában találkozunk nevével.⁴⁾ Mint fejevári prépost utoljára 1295. apr. 24-én signál királyi oklevelet.⁵⁾ Ugyanez év apr. 28-án egy oklevél prépostságán kívül győri választott püspöknek nevezi.⁶⁾ 1295. jun. 1-étől kezdve⁷⁾ mint győri püspök és alkancellár signálja a király okleveleit. Utoljára 1297. jun. 27-én szerepel egy oklevélben.⁸⁾ Tekintve, hogy hét évi alkancellársága alatt igen nagy számú, mintegy százkilenczven oklevél kelt kezéből, ezek közt több hibásan datáltat találunk. Így Fejér egyet 1295. szept. 9-iki dátummal közöl (VI. 1. 344.), melyet ő mint feje-

¹⁾ Wenzel X. 329.

²⁾ Fejérnél (VII. 4. 219) egy igen töredékesen és tévesen közölt 1291. oklevél An. (*igy*) pécsi püspököt mondja a király kancellárjával; ily kezdőbetűs nevű püspök azonban ekkor nem ült e püspöki széken. A pécsi püspök ekkor Pál volt, ki 1295-ben Thomasinának, a király anyjának volt kancellárja.

³⁾ Fejér VI. 1. 303, hol ez oklevél igen hibásan van közölve.

⁴⁾ Fejér VI. 1. 45 (u. ez Wenzel X. 2 és Hazai Okm. VI. 354.)

⁵⁾ Fejér VI. 1. 342 (u. ez Hazai Okm. VI. 416.)

⁶⁾ Wenzel V. 118.

⁷⁾ Wenzel V. 121; ez oklevél e hibás dátummal van ellátva: V. non. Jun.

⁸⁾ Fejér IX. 7. 725 (u. ez Hazai Okm. V. 83.)

vári prépost jegyez alá; ez oklevél helyes kelte: 1290.¹⁾ Ha-sonló minőségben szerepel egy 1296.²⁾ és egy 1297. oklevél-ben³⁾; a mondottakból kitűnik, hogy Theodor ekkor már győri püspök volt; ez okleveleknek tehát korábban kellett irat-niok. Némely oklevélszöveg (a kiadó rosszúl oldván meg a nevét jelző Th. kezdőbetűt) nevét Thomasnak írja⁴⁾; néhány pedig tévesen kancellárnak nevezi.⁵⁾ — Kancelláriai szol-gálatában szerzett érdemeiért a királytól és Fennena király-nőtől adományokban is részesül.⁶⁾ A budai káptalan 1294. oklevele szerint családi neve »de Tengurd«, testvére pedig László comes.⁷⁾ 1297-en túl is győri püspök, de már nem alkancellár.

Gregorius (1297—1298.) Mint fejérvári választott pré-post kezdí alkancellárságát, s legkorábban 1297. okt. 18-án signál okleveleket⁸⁾; »electus Albensis«-ként fordul elő még 1298. jan. 9-én is egy királyi oklevél végén.⁹⁾ Ennélfogva té-vesen nevezi őt egy királyi oklevél már 1297-ben prépostnak.¹⁰⁾ »Albensis praepositus«-ként csak egyszer signál oklevelet, egy 1298-ikét¹¹⁾, mely azonban az említett jan. 9-ikénél kétségtele-nül később adatott ki. A következő hónapban, febr. 17-én a király egy oklevelét már mint esztergomi vál. érsek signálja¹²⁾ ily minőségben csak ez egy oklevélben találjuk alkancellári működésének nyomát. Elhagyván III. Endre pártját, Róbert Károlyhoz szegődött, meg kellett tehát válnia az alkancellár-ságtól; és valóban ez állásban már 1298. márcz. havában más-t látunk. Hibásan vannak keltezve: egy 1290. nov. 26-iki ok-levél, melyet mint fejérvári vál. prépost signál¹³⁾; a mondot-

¹⁾ V. ö. Knauz II. 269.

²⁾ Fejér VI. 2. 32.

³⁾ Wenzel X. 252.

⁴⁾ Fejér VI. 2. 42, 73.

⁵⁾ Wenzel XII. 582, Hazai Okm. VII. 230.

⁶⁾ Fejér VI. 1. 236 (és még egyszer 255), 240.

⁷⁾ Wenzel X. 22, 159.

⁸⁾ Wenzel V. 171, 172.

⁹⁾ Wenzel X. 294.

¹⁰⁾ Fejér VI. 2. 72.

¹¹⁾ Wenzel X. 300.

¹²⁾ Fejér VI. 2. 122.

¹³⁾ Wenzel X. 4.

takból kitűnik, hogy ez csak 1297-ből való lehet; — és egy 1292-iki dátumú. ¹⁾ Származására nézve a Katupan genusból eredett. ²⁾

Antonius (1298—1299.) csanádi püspök, a minoriták rendjének tagja. Egy 1298. márcz. 29-én kelt oklevélben fordul alkanczellárként először elő ³⁾; utolszor pedig 1299. júl. 5-én signál oklevelet. ⁴⁾ Alkanczellárként utoljára az országnagyok 1299. júl. 17-iki oklevélében említettik, melynek ő is egyik kiállítója. ⁵⁾ A következő évben Rómába ment s ott 1300. nov. 2-án több püspökkel együtt a klosterneuburgi egyház részére bucsú-engedélyező oklevelet állít ki ⁶⁾; s már ezen okból sem, de különben is, mert már 1299. július hava óta más az alkanczellár, nem lehet helyes egy 1300. okt. 28-áról datált oklevél keltezése, melyet ő mint alkanczellár signál. ⁷⁾ Hibás azon 1292. júl. 29-éről keltezett, az országnagyok, s köztük Antonius csanádi püspök és alkanczellár által kiadott oklevél dátuma, melyben III. Endre nevelőjét magyar indigenává fogadják ⁸⁾; a mondottakból kitűnik, hogy ha a napi kelet helyes, ez oklevél csak 1298-ból való lehet. ⁹⁾

Ladislaus (1299—1300.) titeli prépost. Először 1299. júl. 28-án signál oklevelet ¹⁰⁾; tehát júl. 17—28-ika között vette át az alkanczellárságot. Az év végeig ő volt az alkanczellár; kitűnik ez egy 1299-iki nap nélküli, az ő kezéből kiadott oklevélből, melynek decz. havában kellett kelnie, mert benne egy u. a. év nov. 25-iki oklevél íratik át. ¹¹⁾ Hibás keltezésű egy 1299. jan. 18-iki dátummal ellátott oklevél, melyet ő sig-

¹⁾ Fejér VI. 1. 199; ugyanő más helyen (VI. 2. 72) ez oklevelet a helyes 1297. évszámmal adja.

²⁾ Knauz II. 355.

³⁾ Fejér VI. 2. 124.

⁴⁾ Fejér VI. 2. 208.

⁵⁾ Fejér VI. 2. 228.

⁶⁾ Fejér VI. 2. 271.

⁷⁾ Wenzel XII. 656.

⁸⁾ Fejér VII. 5. 502.

⁹⁾ Nevét egy oklevél szövege tévesen Annonus-nak írja. Wenzel V. 183.

¹⁰⁾ Wenzel X. 329.

¹¹⁾ Fejér VI. 2. 184.

nál¹⁾; ekkor még Antonius volt az alkanczellár. Ha ez oklevél keltét a valószínű 1300. évre kijavítjuk, ez esetben ekkor szerepelt utoljára a király kanczelláriájában. III. Endre egy 1299. okleveléből kitűnik, hogy e László az Aba nemből származott.²⁾

Stephanus (1300—1301.) gyula-fejérvári esperes. Legelőször 1300. márczius 31-én szerepel alkanczellárképen³⁾, utoljára ugyanez évi szept. 27-én.⁴⁾ Valószínű azonban, hogy III. Endrének 1301. január havában bekövetkezett haláláig ő volt a király alkanczellárja. Talán azonos ez azon Stephanussal, ki mint decretorum doctor és alkanczellár Venczel okleveleiben említettetik.⁵⁾

Notariusok:

Elek (1290.) »aulae notarius« czímet visel; 1290-ben a király őt egy rendelete végrehajtására küldi⁶⁾; említi őt még a király egy év nélküli oklevelében, mely minthogy ugyanazon helyen és ugyanazon tárgyban kelt, szintén 1290-ből való.⁷⁾

Petrus (1291.) Fennena királynő által 1291-ben egy birtokba-igntatásra küldetik; ez oklevél őt »aulae regis notarius«-nak nevezi.⁸⁾

Michael (1292.) aulae notarius. A király által birtokba-igntatásra küldetett, mint erről Tamás országbíró és Bagomer honfi comes 1292. oklevele tanuskodik.⁹⁾

Fennena (királynő).

Kanczellárok:

Benedictus (1290.) veszprémi püspök. Királynői kancellárságában, melyet IV. László idejében elfoglalt, megmaradt ennek utódja alatt is. Fennena kanczellárjául legkorábban egy

¹⁾ Wenzel V. 204.

²⁾ Wenzel X. 329.

³⁾ Fejér VI. 2. 282 (u. ez Knauz II. 482.)

⁴⁾ Wenzel XII. 655.

⁵⁾ Fejér VI. 2. 329; Anjoukori Okm. I. 26, 41. stb.

⁶⁾ Wenzel X. 5.

⁷⁾ Wenzel X. 414.

⁸⁾ Fejér VI. 1. 90.

⁹⁾ Fejér X. 3. 276.

1290. jul. 29-iki királyi oklevél említi a befejezésben felsorolt országnagyok között.¹⁾ Ez évben még a királynő két oklevelét signálja, melyeknek egyike nov. 24-éről van keltezve.²⁾ A következő évben elveszté rövid időre a kancellárságot, s csak azután bírta háborítlanul az Árpádok korának végeig.

Andreas (1291.) egri püspök. A királynő három 1291. oklevelét signálja³⁾ melyek közt korra nézve a legutolsó szeptember havában kelt.⁴⁾ Ekkor elveszté ez állást, mert a következő hóban ismét a veszprémi püspök a kancellár.

Benedictus (1291—1295.) Másod ízben 1291. okt. elején foglalta el a kancellárságot; egy királyi oklevél e hó 9-én újra a királynő kancellárjának mondja.⁵⁾ Ez évben még három oklevél kelt kezéből⁶⁾; de ezután nevével, mint oklevél signálóéval, ritkán találkozunk; egy 1293⁷⁾, és egy 1294. évi királynői oklevél⁸⁾ végén találjuk még nevét. De a hol róla említés történik, neve mellől a kancellári cím nem marad el.⁹⁾ Fennena halála után hasonló minőségben Ágnes királynő kancelláriájában találjuk.¹⁰⁾

¹⁾ Wenzel X. 2 és Hazai Okm. VI. 354.

²⁾ Wenzel X. 37 (tévesen 1291. évhez) és Hazai Okm. VI. 359. Híhetőleg 1290-ból való még egy 1291. évszámmal közölt általa signált oklevél Wenzel X. 36.

³⁾ Wenzel X. 40 (u. ez Hazai Okm. IV. 77), Fejér VI. 1. 142 (és még egyszer VII. 2. 138; mind két helyen napi kelet nélkül, jobban Wenzel XII. 511.)

⁴⁾ Ily hibás dátummal: XV. id. Sept. Hazai Okm. IV. 78.

⁵⁾ Fejér VI. 1. 128 és Wenzel XII. 509.

⁶⁾ Fejér VI. 1. 90 (u. ez Knauz II. 308), 162 (u. ez Hazai Okm. VI. 377) és Oklevéltár Zalamegye tört. I. 102.

⁷⁾ Fejér VI. 1. 240.

⁸⁾ Fejér VI. 1. 318 (u. ez Knauz II. 349.)

⁹⁾ Pl. Fejér VI. 1. 303, 364 (u. ez Knauz II. 368), IX. 7. 715, Oklev. Zalamegye tört. I. 102, 108 stb.

¹⁰⁾ Hibás oklevél-közlések szövege szerint *Haab* és *Fülöp* váci püspökök is voltak Fennena kancellárjai. III. Endre egy 1290. oklevelében a felsorolt országnagyok közt olvassuk: »Haab Vaciensi, aulae dominae reginae consortis nostrae charissimae cancellario« (Fejér VI. 1. 45); itt azonban, miként ez más ugyanazon napi és ugyanannak szóló oklevélből kitűnik »Haab Vaciensi« után kimaradt »Benedicto Vespri-
miensi, aulae etc.« V. ö. Wenzel X. 2. és Hazai Okm. VI. 354. Hasonlóképen hibás azon 1291-iki igen töredékesen közölt oklevél (Fejér VII.

Alkanczellár:

Andronicus (1292.) veszprémi prépost. Signálásával ellátott oklevele Fennenának nem ismeretes. A királynő alkanczellárjának említi III. Endre 1292. apr. elején kelt oklevelében, melyben az ő kérelmére egy oklevelet átír.¹⁾ Fennena halála után egy ideig Ágnes királynőnek is alkanczellárja.

Ágnes (királynő).

Kanczellár:

Benedictus (1296—1301.) veszprémi püspök, előbb Fennena kanczellárja. Legkorábban említi őt a királynő 1296. apr. 27-én kelt oklevelében.²⁾ A királynőnek egy oklevelét sem signálja. De kanczellári címmel többször találjuk említve.³⁾ E címet megtartotta III. Endre halála után is, miként ezt a veszprémi káptalan 1302. oklevelében olvassuk.⁴⁾

Alkanczellárok:

Andronicus (1296—1297.) veszprémi prépost, előbb Fennena alkanczellárja. Legkorábban említi őt a királynőnek hibásan 1295. máj. 1-éről keltezett oklevele, mely az ő kezéből kelt.⁵⁾ III. Endre 1296. február havában lépett házasságra Ágnes osztrák hercegnővel, így tehát ez utóbbi mint magyar királynő 1295-ben oklevelet még nem állíthatott ki. E hibásan keltezett oklevelen kívül többet nem signál, de a királynő alkanczellárjaként többször említi őt a király, így 1296. júl. 8-iki⁶⁾, és legutóljára 1297. jun. 27-iki oklevelei-

4. 219), mely Fülöp váci püspököt (a milyen nevű püspök ekkor nem is volt) mondja kanczellárnak; ugyanezen oklevél az, mely a király kanczellárjától is egy ekkor nem élt pécsi püspököt nevez meg.

¹⁾ Hazai Okm. IV. 82.

²⁾ Fejér VI. 2. 20. Ugyanezen oklevelet a Hazai Okm. VI. 352. is közli 1290. évhez minden megjegyzés nélkül.

³⁾ Pl. Fejér VI. 2. 93, Hazai Okm. V. 84.

⁴⁾ Fejér VIII. 6. 1.

⁵⁾ Wenzel X. 180.

⁶⁾ Fejér VI. 2. 28.

ben. ¹⁾ Szolgálataiért a királytól 1296. nov. 24-én adományban részesül ²⁾, s ez oklevél testvéreiül Tamás comest és Péter tolnai esperest nevezi meg. Valjon az 1297. éven túl is alkanczellár volt-e, adatok híjjában meghatározni nem lehet.

Paulus (1300—1301.) kalocsai prépost. A királynőnek egy, 1300. aug. 16-áról keltezett oklevelét signálja. ³⁾ A míg a királynő az országban volt, ő volt az alkanczellár; mint ilyent említi őt a királynőnek 1301. jan. 15-én férje halála után kiadott oklevele. ⁴⁾

Thomasina (III. Endre anyja).

Paulus (1295.) pécsi püspök. Thomasinának egy 1295-iki oklevelét, mint kanczellár signálja. ⁵⁾ Kanczelláriai szereplésének több nyoma nincs.

¹⁾ Fejér IX. 7. 725 (u. ez Hazai Okm. V. 83.)

²⁾ Fejér IX. 7. 715.

³⁾ Fejér VII. 2. 200.

⁴⁾ Fejér VI. 2. 326 (és még egyszer VIII. 1. 53.)

⁵⁾ Wenzel X. 184 (u. ez Knauz II. 383.)

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
Bevezetés	3
I. Petitio, consensus, oklevél-adási parancs	5
II. A kancellária a XI. században	10
III. A kancellária fejlődése a XII. században III. Béláig . . .	19
IV. A kancellária III. Bélától II. Endréig	29
V. A kancellária II. Endrétől az Árpádkor végeig	36
VI. Királynők és királyi hercegek kancelláriái	49
VII. Notariusok, kancellárok állása, jutalmazása, befolyása . .	56
VIII. Kancellárok kötelessége, kancelláriai rendetlenségek, ok- levél-árak	67
IX. A kancellária személyeinek névsora	86

